Paul Sweezy vs Maurice Dobb

Debatt om övergången från feodalism till kapitalism

1950-1953

Utgångspunkten för debatten som återges nedan var Maurice Dobbs bok *Studier i kapitalismens utveckling*[1]. Debatten inleddes i tidskriften *Science and Society*, mellan Sweezy och Dobb, men senare lade sig allt fler i debatten, som sammanställdes och gavs 1976 ut i bokform under titeln *The Transition from Feudalism to Capitalism*. 1979 översattes den till svenska och gavs ut som *Övergången från feodalism till kapitalism* (i översättning av Lilian Andersson och Anders Molander).

Det som återges nedan är enbart meningsutbytet mellan ekonomerna Paul Sweezy och Dobb (plus en kommentar från japanen Takahashi), vilket utgör drygt 1/3 av boken. Bland de artiklar som inte ingår här kan nämnas Rodney Hiltons inledning, inlägg och efterskrift, samt av brittiske historikern Eric Hobsbawm, fransmannen Georgs Lefebvre och italienaren Guiliano Procacci.[2]

Men frågan om övergången mellan feodalism och kapitalismen är fortfarande en stridsfråga som tagits upp till förnyad analys och diskussion och som lett till delvis andra slutsatser än de som framfördes under debatten mellan Sweezy och Dobb. Bland de som bidragit till denna debatt bör nämnas Perry Anderson, Robert Brenner och Ellen Meiksins Wood.

Innehåll

Paul Sweezy: En kritik 1
Maurice Dobb: Ett svar 18
Koharchiro Takahashi: Ett diskussionsbidrag 25
Maurice Dobb: En ytterligare kommentar 45
Paul Sweezy: Ett genmäle 47

Om författarna:

Paul Sweezy var utgivare av *Monthly Review* och författare till bl a *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen* och *Monopolkapitalet*.

Maurice Dobb arbetade vid Trinity College, Cambridge University och bland hans arbeten utöver *Studier i kapitalismens utveckling* kan nämnas *Theories of Value and Distribution since Adam Smith* och *Soviet Economic Development*.

Anmärkning:

De sidhänvisningar som ges nedan till Maurice Dobbs *bok Studier i kapitalismens utveckling* och till artiklar i föreliggande samling gäller de *tryckta* böckerna, inte de digitaliserade versionerna.

---

[1] Första upplagan av denna kom ut redan 1946. De avsnitt ur Dobbs bok som debatteras finns på marxistarkivet, se: Studier i kapitalismens utveckling.

[2] De övriga artiklarna i antalogin kommer att publiceras senare.

Paul Sweezy: En kritik

Vi lever i övergångsperioden mellan kapitalism och socialism och detta faktum gör studiet av tidigare övergångar från ett samhällssystem till ett annat speciellt intressant. Detta är en av många anledningar till att Maurice Dobbs *Studier i kapitalismens utveckling*[1] är en så aktuell och viktig bok. Omkring en tredjedel av boken ägnas feodalismens nedgång och kapitalismens uppkomst. I denna artikel skall jag uteslutande ägna min uppmärksamhet åt denna sida av Dobbs arbete.

Dobbs definition av feodalism

Dobb definierar feodalism som ”praktiskt taget identisk med vad vi vanligen betecknar som livegenskap – en skyldighet som påtvingats producenten, oberoende av dennes fria vilja, att uppfylla vissa ekonomiska krav, vilka antingen består av tjänster som skall utföras eller av pålagor, som skall betalas i pengar eller in natura ...” (s 37). I enlighet med denna definition använder Dobb genomgående begreppen ”feodalism” och ”livegenskap” som i praktiken utbytbara.

Denna definition tycks mig bristfällig, då den inte identifierar ett produktions*system*. Viss livegenskap kan förekomma även i system, som alldeles tydligt inte är feodala; och även som dominerande produktionsförhållande har livegenskap vid olika tidpunkter och i olika regioner varit förbunden med olika former av ekonomisk organisation. Engels skrev således i ett av sina sista brev till Marx: ”det är otvivelaktigt så att livegenskap och personlig ofrihet /Hörigkeit/ inte är en specifik medeltida-feodal form, vi finner den överallt, eller nästan överallt, där erövrare låter de ursprungliga innevånarna bruka jorden åt sig”.[2] Därav följer, menar jag, att begreppet feodalism, som Dobb definierar det, är alltför allmänt för att direkt kunna tillämpas på studiet av en bestämd region under en bestämd period. Eller annorlunda uttryckt, vad Dobb definierar är inte ett socialt system, utan en familj av sociala system – alla de som grundas på livegenskap. Vid studiet av bestämda historiska problem är det således inte bara viktigt att veta, att man har med feodalism att göra, utan också vilken medlem av familjen det gäller.

Dobb intresserar sig naturligtvis främst för feodalismen i Västeuropa, eftersom det var i detta område kapitalismen föddes och nådde sitt mogna stadium. Just därför borde han, enligt min mening, mycket klart ha angett, vad han betraktar som den västeuropeiska feodalismens huvuddrag och därefter gjort en teoretisk analys av de lagar som gäller för ett system med dessa huvuddrag. Jag skall senare försöka visa, att hans underlåtenhet att gå till väga på detta sätt, leder honom till ett antal tvivelaktiga generaliseringar. Jag tror vidare, att det är av samma orsak som Dobb ofta åberopar fakta från de mest skilda områden och perioder till stöd för argument, som gäller Västeuropa och därför endast kan prövas i förhållande till västeuropeisk erfarenhet.

Detta betyder naturligtvis inte, att Dobb inte är grundligt förtrogen med den västeuropeiska feodalismen. På ett ställe (s 37 f) ger han en pregnant skiss av dess viktigaste karaktäristika: (1) ”en svagt utvecklad teknik, där produktionsredskapen är enkla och i allmänhet billiga och produktionen i huvudsak är individuell till sin karaktär. Arbetsdelningen ... befinner sig på en mycket primitiv utvecklingsnivå”; (2) ”produktion för byhushållets eller bysamhällets omedelbara behov och inte för någon större marknad.”; (3) ”storgods där brukningen av

[1] London 1946. Sv övers 1973.
[2] Marx-Engels, *Selected Correspondence*, s 411 f (Marx-Engels, *Werke* (MEW), bd 35, s 13).

jordherrens egendom, ofta i stor skala, sker med tvångsarbete."; (4) "politisk decentralisering"; (5) "feodalherrens villkorliga jordinnehav grundades på någon form av tjänsteplikt"; (6) "jordherrens innehav av juridiska eller kvasijuridiska funktioner i relation till den underordnade befolkningen". Ett system med dessa karaktäristika betecknar Dobb som den "klassiska" formen av feodalism, men det skulle vara mindre missvisande om det kallades den västeuropeiska formen. Det faktum, att "det feodala produktionssättet inte begränsades till denna klassiska form", förefaller vara Dobbs skäl för att inte närmare analysera dess struktur och tendenser. Enligt min mening är emellertid en sådan analys oundgänglig, om vi skall undvika förvirring i våra försök att finna orsakerna till feodalismens sammanbrott i Västeuropa.

Teorin om den västeuropeiska feodalismen

Om vi utgår från Dobbs beskrivning, kan vi definiera den västeuropeiska feodalismen som ett ekonomiskt system, där livegenskap är det förhärskande produktionsförhållandet och där produktionen organiseras på och omkring jordherrens gods. Det är viktigt att notera, att denna definition inte förutsätter "naturahushållning" eller frånvaron av penningtransaktioner eller penningkalkyl. Det enda den förutsätter är att marknaderna mestadels är lokala och att långdistanshandeln, som mycket väl kan förekomma, inte spelar någon bestämmande roll för produktionens ändamål och metoder. Det avgörande draget hos feodalism i denna mening är att den är ett system för *behovsproduktion*. Samfällighetens behov är kända och produktionen planeras och organiseras i syfte att tillfredsställa dessa behov. Detta har ytterst viktiga konsekvenser. Det är, som Marx skrev i *Kapitalet*, "klart, att när produkterna under givna samhällsförhållanden inte produceras som bytesvärden utan direkt som bruksvärden, så begränsar den trängre eller vidare kretsen av behov kravet på merarbete. *Ett obegränsat behov av merarbete uppkommer inte ur själva produktionen*." [3] Med andra ord existerar inte det tryck, som under kapitalismen verkar i riktning mot ett kontinuerligt förbättrande av produktionsmetoderna. Teknik och organisationsformer slår sig till ro i uppdragna fåror. Där detta är fallet, finns det, som den historiska materialismen lär, en mycket stark tendens till att hela samhället inrättas efter sedvana och tradition.

Vi skall emellertid inte dra slutsatsen, att ett sådant system med nödvändighet är stabilt eller statiskt. Ett inslag av instabilitet utgör feodalherrarnas konkurrens om jord och vasaller, som tillsammans bildar grundvalen för makt och prestige. Denna konkurrens är en motsvarighet till konkurrensen om profiter under kapitalismen men dess effekter är helt andra. Den leder till ett mer eller minde oavbrutet krigstillstånd; men den åtföljande faran för liv och egendom revolutionerar långt ifrån produktionsmetoderna, som den kapitalistiska konkurrensen gör, utan accentuerar snarare det ömsesidiga beroendet mellan feodalherrar och vasaller, och förstärker på så sätt de feodala förhållandenas grundläggande struktur. Det feodala kristillståndet oroar, utarmar och utmattar samhället, men har ingen tendens att omvandla det.

Ett annat inslag av instabilitet utgör befolkningstillväxten. Godssystemets struktur är sådan att den sätter gränser för det antal producenter som kan sysselsättas och det antal konsumenter som kan försörjas. Systemet har alltså en inneboende konservatism som förhindrar en allmän expansion. Detta betyder naturligtvis inte att tillväxt är omöjlig, men väl att den tenderar att ligga efter befolkningstillväxten. Yngre söner till livegna stöts ut ur det feodala samhällets normala ramar och bildar den för medeltiden så karaktäristiska lösdrivande befolkningen, som lever på allmosor eller stråtröveri och lämnar material till legotrupper. Denna

[3] *Kapitalet* I, s 202. Författarens kurs.

överskottsbefolkning bidrar till instabilitet och osäkerhet, men utövar inget skapande eller revolutionerande inflytande på det feodala samhället.[4]

Härmed skulle vi kunna dra slutsatsen, att den västeuropeiska feodalismen, trots sin kroniska instabilitet och osäkerhet, var ett system med en mycket stark benägenhet att bevara givna produktionsmetoder och produktionsförhållanden. För detta system gäller, vad Marx sade om Indien före det brittiska herraväldets period: ”Alla inbördeskrig, invasioner, revolutioner, all hungersnöd ... verkade inte mer än på ytan.” [5]

Jag tror, att om Dobb hade tagit full hänsyn till den västeuropeiska feodalismens inneboende konservatism och motstånd mot förändring, skulle han ha varit tvungen att förändra den teori, med vilken han vill förklara dess upplösning och nedgång under senmedeltiden.

Dobbs teori om feodalismens nedgång

Dobb sammanfattar den allmänt accepterade förklaringen av feodalismens nedgång på följande sätt:

”Vi presenteras ofta bilden av en mer eller mindre stabil ekonomi som upplöstes av handeln, vilken verkade som en utomstående kraft och utvecklades utanför det system den slutligen överflyglade. Vi presenteras en tolkning av omvandlingen från den gamla ordningen till den nya, som söker de dominerande orsakssammanhangen inom utbytessfären mellan den feodala ekonomin och världen utanför. 'Naturahushållning' och 'bytesekonomi' är två ekonomiska system som inte kan samexistera, och närvaron av den senare, sägs det, är tillräcklig för att den förra skall upplösas.” (s 39)

Dobb förnekar inte att denna process var av ”utomordentlig betydelse”. ”Att den var förknippad med de förändringar som var så märkbara vid medeltidens slut är också uppenbart” (s 39). Men han finner denna förklaring otillfredsställande, eftersom den inte tillräckligt grundligt undersöker handelns effekter på feodalismen. Om vi undersöker problemet närmare kommer vi enligt honom att finna, att ”det faktiskt tycks finnas lika mycket belägg för att framväxten av penningekonomi i sig ledde till en intensifiering av livegenskapen, som det finns belägg för att den var orsaken till feodalismens nedgång” (s 40). Till stöd för denna uppfattning citerar han en ansenlig mängd historiska data, och det ”betecknande fallet” är ”Östeuropa, där feodalismen återuppstod i slutet på fjortonhundratalet. Denna 'andra livegenskap', som Friedrich Engels kallade den, var ett återupplivande av det gamla systemet, som var förenat med framväxten av produktion för marknaden” (s 40). På grundval av sådana fakta drar Dobb slutsatsen, att om uppgången i handeln varit den enda verksamma faktorn i Västeuropa, så kunde resultatet lika väl ha blivit feodalismens förstärkande som dess sönderfall. Av detta följer, att det måste ha funnits andra faktorer i verksamhet, som bidrog till att frambringa det faktiskt iakttagna resultatet.

Vilka var då dessa faktorer? Dobb tror att de står att finna inom den feodala ekonomin själv. Han medger att ”källorna varken är särskilt talrika eller bindande”, men ”de uppgifter vi har visar bestämt att det var feodalismens ineffektivitet som produktionssystem tillsammans med den härskande klassens växande behov av inkomster som i första hand var orsaken till dess

[4] Man skulle kunna hävda, att de energiska kolonisations- och nyodlingsrörelserna på 1200-talet motsäger detta argument. Jag tror emellertid inte att så är fallet. Kolonisationsrörelsen verkar ha varit en reflex av handelns och varuproduktionens tillväxt, inte ett utslag av en inre expansiv kraft i det feodala samhället. Se Henri Pirenne, *Economic and Social History of Medieval Europe*, New York 1937, kap 3, avsnitt 2.

[5] *A Handbook of Marxism*, London 1935, s 182.

nedgång. Behovet av större inkomster ökade trycket på producenterna till en punkt där detta tryck bokstavligt talat blev outhärdligt.” (s 42) Detta tilltagande tryck ledde ”till slut till en förbrukning eller ett faktiskt försvinnande av den arbetskraft genom vilken systemet fick sin näring” (s 43).

Med andra ord var, enligt Dobbs teori, arbetskraftens överexploatering den grundläggande orsaken till feodalismens sammanbrott: de livegna flydde *en masse* från feodal-herrarnas gods och de kvarvarande var för få eller för utarbetade för att systemet skulle kunna upprätthållas på den gamla grundvalen. Det var denna utveckling snarare än handelns uppgång, som tvingade den feodala härskande klassen att ta till de utvägar – omvandling av arbetsplikter, utarrendering av huvudgårdsjord till bönder etc – som slutligen ledde till en förändring av landsbygdens produktionsförhållanden.

En kritik av Dobbs teori

För att underbygga sin teori måste Dobb visa, att både den feodala härskarklassens växande inkomstbehov och de livegnas flykt från jorden kan förklaras av krafter som verkade inom själva det feodala systemet. Låt oss se hur han försöker göra detta.

Först gäller det feodalherrarnas växande inkomstbehov. Dobb anger här ett antal faktorer, som han anser vara inneboende i det feodala systemet. De livegna föraktades och betraktades framför allt som en inkomstkälla (s 43 f). Den parasitära klassen – de ”som måste försörjas av den livegna befolkningens merarbete” – växte alltmer som en följd av de adliga familjernas naturliga tillväxt, systemet med undervasaller och de feodala följenas utökning (s 44). Krig och stråtröveri ”ökade de feodala hushållens utgifter” och ”spred förödelse och död över landet”. Slutligen tilltog ”med riddarväsendets utveckling ... också de adliga hushållens slösaktighet. Med påkostade fester och dyrbar prakt tävlade de feodala hoven med varandra i storslagenhet” (s 45).

Två av dessa faktorer – likgiltigheten inför de livegna samt krig och stråtröveri – existerade under hela perioden, och om de efter hand intensifierades, så måste det förklaras; det kan inte bara tas för givet som en naturlig tendens i feodalismen. Dobb gör emellertid inget försök att förklara en sådan utveckling. Likaså är den utarmande verkan, som han tillskriver korstågen under den feodala utvecklingens avgörande period av tvivelaktig betydelse. När allt kommer omkring stred ju korsfararna i Orienten och levde naturligtvis för det mesta utomlands. Korstågen var dessutom till en viss grad plundringsexpeditioner, som gav materiell belöning till sina finansiärer och deltagare, och de var snarare en ersättning för än ett tillskott till feodalismens ”normala” militära konflikter. På det hela taget tycks det mig, som om dessa två faktorer ger föga stöd åt Dobbs teori.

Det förhåller sig emellertid något annorlunda med de båda andra faktorerna: den parasitära klassens växande storlek och de adliga hushållens tilltagande slöseri. Här har vi *prima facie* ett belägg för behovet av ökade inkomster. Men om vi därmed har det nödvändiga stödet för Dobbs teori är mer tvivelaktigt. Ökningen av den parasitära klassens storlek åtföljdes av en tillväxt av den livegna befolkningen. Därtill fanns det under hela medeltiden gott om brukbar jord som kunde tas i anspråk. Följaktligen expanderade det feodala systemet trots sin extremt konservativa natur, sakta men säkert. Om vi tar med det faktum i beräkningen, att krigen främst skördade sina offer bland de högre stånden (då dessa ensamma tilläts bära vapen), kan vi mycket väl betvivla att det skedde någon betydande *relativ* tillväxt av den parasitära klassen. Utan klara faktiska belägg för den ena eller den andra möjligheten, har vi inte några skäl att lägga någon avgörande vikt vid denna faktor.

Å andra sidan finns det ingen orsak att betvivla den feodala härskande klassens tilltagande slöseri. Beläggen härför är många och pekar alla i samma riktning. Men var detta tilltagande slöseri en tendens, som kan förklaras av det feodala systemets natur, eller återspeglade den något som skedde utanför systemet? På allmänna grunder tycks det mig, som om det senare var fallet. Även i ett så dynamiskt system som det kapitalistiska är konsumenternas spontana smakförändringar av försumbar betydelse,[6] och man kan anta att detta *a fortiori* gäller i ett så traditionsbundet system som feodalismen. Så snart vi går utanför det feodala systemet finner vi dessutom fullt tillräckliga skäl för den feodala härskarklassens växande slöseri: handelns snabba expansion från 1000-talet och framåt förde en allt större mängd och mångfald av varor inom dess räckhåll. Dobb erkänner existensen av denna relation mellan handeln och den feodala härskande klassens behov, men det förefaller mig som om han förbigår den alltför lättvindigt. Om han hade tillmätt denna relation den vikt som den förtjänar, skulle han knappast ha kunnat vidhålla att den härskande klassens tilltagande slöseri berodde på krafter som var inneboende i det feodala systemet.

Låt oss nu gå över till problemet med de livegnas flykt från jorden. Det finns ingen anledning att betvivla, att detta var en viktig orsak till de kriser som utmärkte den feodala ekonomin under 1300-talet. Dobb antar, att flykten var en följd av jordherrarnas förtryck (som i sin tur hade sitt upphov i deras ökade behov av inkomster) och därför kan förklaras som en i det feodala systemet inneboende process. Men har han anfört övertygande argument för detta antagande.[7]

Jag anser inte det. De livegna kunde inte utan vidare rymma från godsen, hur fordrande deras herrar än var, om de inte hade någonstans att ta vägen. Som jag visat i det föregående, är det riktigt att det feodala systemet tenderar att skapa en kringvandrande överskottsbefolkning. Men denna lösdrivande befolkning, som är samhällets bottenskikt, består av dem som det inte finns plats för på godsen, och det vore knappast realistiskt att anta, att något större antal livegna frivilligt skulle överge sina gårdar för att stiga längst ner på samhällsstegen.

Hela detta problem får emellertid en helt ny aspekt – som Dobb ägnat förvånansvärt lite uppmärksamhet – när vi erinrar oss att de livegnas flykt ägde rum samtidigt med städernas tillväxt under 1100- och 1200-talet. Utan tvivel verkade de snabbt uppväxande städerna – genom att erbjuda fri sysselsättning och bättre social ställning – som en kraftig magnet på den förtryckta lantbefolkningen. Då borgerskapet å sin sida behövde mer arbetskraft och fler soldater, för att öka sin militära styrka, gjorde de allt för att underlätta de livegnas flykt från sina herrars domvärjo. ”Det finns ofta”, anmärkte Marx i ett brev till Engels, ”något fullkomligt rörande i det sätt på vilket borgerskapet inbjöd bönderna att fly till städerna på 1100-talet.” [8] Mot denna bakgrund framstår flykten från landsbygden – som annars skulle vara obegriplig – som en naturlig följd av städernas framväxt. Naturligtvis var det förtryck Dobb skriver om en betydelsefull faktor, som gjorde de livegna benägna till flykt, men ensamt

---

[6] Så anser t ex Schumpeter att man för kapitalismens vidkommande kan utgå ifrån att ”'konsumenternas' initiativ vid smakförändringar... är av försumbar betydelse, och att varje förändring av 'konsumenternas' smak är förenad med och en följd av producenternas agerande”, *Business Cycles*, New York 1939, del 1, s 73. Det behöver knappast påpekas att detta står i full överensstämmelse med den marxistiska teorin om produktionens primat i förhållande till konsumtionen.

[7] Det bör betonas att det är ett antagande och inte ett fastställt faktum. Rodney Hilton — en kännare av medeltidens ekonomiska historia, som Dobb erkänner en tacksamhetsskuld till i sitt förord — förklarar i en recension, att ”det finns inga som helst statistiska bevis för att ett större antal bönder lämnade sina gårdar av de anförda orsakerna (t ex ett outhärdligt förtryck)”, *Modern Quarterly*, II, s 268.

[8] *Selected Correspondence*, s 74.

skulle det knappast ha kunnat åstadkomma en emigration i stor skala.[9]

Dobbs teori om de inre orsakerna till feodalismens sammanbrott skulle fortfarande kunna räddas, om man kunde visa, att städernas uppkomst var en inre process i det feodala systemet. Men som jag förstår Dobb, så hävdar han inte detta. Han intar en eklektisk ståndpunkt till problemet med de medeltida städernas *ursprung*, men erkänner att deras *tillväxt* i allmänhet var beroende av deras betydelse som handelscentra. Eftersom handeln inte kan betraktas som en form av feodal ekonomi, så innebär det, att Dobb knappast kan förklara stadslivets uppkomst som följd av inomfeodala orsaker.

Denna kritik av Dobbs teori om feodalismens nedgång kan sammanfattas på följande sätt: Eftersom Dobb försummat analysen av den västeuropeiska feodalismens lagar och tendenser, misstar han sig på vissa historiska utvecklingsförlopp och uppfattar dem som immanenta tendenser, trots att de egentligen bara kan förklaras av orsaker som ligger utanför själva systemet.

Mer om teorin om feodalismens nedgång

Även om jag finner Dobbs teori om feodalismens nedgång otillfredsställande på många punkter, så anser jag ändå att han givit ett betydelsefullt bidrag till problemets lösning. Större delen av hans kritik av de traditionella teorierna är träffande, och det verkar klart, att ingen teori kan anses tillfredsställande, som förbigår de faktorer Dobb betonar – framför allt den härskande klassens tilltagande slöseri och de livegnas flykt från jorden. Dobb har således haft stor betydelse för följande anmärkningar och idéer, även där de skiljer sig från hans uppfattning.

Det förefaller mig, som om Dobb inte lyckats rucka på den allmänt accepterade teori, enligt vilken handelns tillväxt var den grundläggande orsaken till feodalismens nedgång. Men han har visat att handelns inverkan på det feodala systemet är mer komplicerad än vad man vanligtvis trott. Föreställningen om att handel är detsamma som ”penningekonomi” och att penningekonomin som sådan verkar upplösande på feodala förhållanden är alldeles för enkel. Låt oss närmare försöka klargöra handelns förhållande till den feodala ekonomin.[10]

Det förefaller mig, som om den avgörande motsättningen i detta sammanhang inte går mellan ”penningekonomi” och ”naturahushållning”, utan mellan produktion för marknaden och produktion för behov. Vi bör försöka klarlägga den process, genom vilken handeln skapade ett system för marknadsproduktion, och sedan undersöka hur detta system inverkade på det redan existerande feodala systemet för behovsproduktion.

---

[9] Som jag senare skall göra gällande, så var det den relativa frånvaron av urbant liv i Östeuropa om utlämnade bönderna åt feodalherrarnas nåd, och som i detta område föranledde livegenskapens återupplivning på 1400-talet. Dobb anför denna ”andra livegenskap” mot dem som hävdar att handeln med nödvändighet tenderar att upplösa den feodala ekonomin. Vi kan nu se att problemet i verkligheten är mycket mer komplicerat. I närheten av handelns centra är effekten på den feodala ekonomin starkt nedbrytande; längre bort kan effekten bli den rakt motsatta. Detta är ett viktigt problem som vi skall återkomma till.

[10] Det bör noteras att problemet med handelns tillväxt under medeltiden är principiellt skilt från problemet med feodalismens nedgång. Förutsatt det faktum att handeln ökade, *vilken orsaken än kan ha varit*, så måste feodalismen ha påverkats på ett bestämt sätt. Det finns här inte plats för en diskussion om orsakerna till handelns tillväxt. Jag vill bara nämna att jag finner Pirennes teori övertygande. Den betonar betydelsen av återupptagandet av medelhavssjöfarten till och från de västliga hamnarna på 1000-talet och skandinavernas upprättande av handelsvägar från Nord- och Östersjön via Ryssland till Svarta Havet på 900-talet. Men man behöver naturligtvis inte acceptera Pirennes teori, för att hålla med om att handelns tillväxt var den avgörande faktorn för den västeuropeiska feodalismens nedgång.

Varje ekonomi, förutom den mest primitiva, kräver ett visst mått av handel. De lokala bymarknaderna och gårdfarihandlarna under Europas äldre medeltid var således snarare beståndsdelar i än hot mot den feodala ordningen. De tillgodosåg väsentliga behov utan att ta så stor plats att de påverkade de ekonomiska förhållandenas struktur. När handeln började expandera på 900-talet (eller kanske ännu tidigare), så var det inom långdistanshandeln – till skillnad från den rent lokala handeln – med relativt dyrbara varor, som kunde bära tidens mycket höga transportkostnader. Så länge denna handelsexpansion höll sig inom ramarna för vad som kan kallas gårdfarihandel, förblev dess verkningar med nödvändighet små. Men när den utvecklades utöver gårdfarihandelns stadium och ledde till inrättandet av handels- och sjöfartscentra infördes ett kvalitativt nytt element.

För även om dessa centra baserades på långdistanshandeln, så alstrade de oundvikligen en varuproduktion. De måste försörjas av den kringliggande landsbygden, och deras hantverkare, som representerade en högre form av specialisering och arbetsdelning än vad godsekonomin någonsin kände, försåg inte bara stadens egen befolkning med produkter utan levererade också varor till lantbefolkningen, som den kunde köpa med intäkterna från försäljningen av sina varor på stadsmarknaden. Allt eftersom denna process utvecklades, förlorade långdistanshandlarnas transaktioner – som berett mark för framväxten av dessa handelscentra – sin unika betydelse och fick antagligen i de flesta fall inta en andrarangsplats i stadsekonomierna.

Vi ser således, hur långdistanshandeln kunde vara en skapande kraft, som gav upphov till ett *system* av produktion för utbyte vid sidan av det gamla feodala systemet för behovsproduktion.[11] Så snart dessa båda system existerade sida vid sida började de naturligtvis påverka varandra. Låt oss undersöka några av de influenser som strömmade från bytesekonomin till behovsekonomin.

För det första – och kanske viktigaste – blev det nu uppenbart hur ineffektiv godssystemets produktionsorganisation var i jämförelse med ett mer rationellt system för specialisering och arbetsfördelning – något som antagligen ingen lagt märke till eller åtminstone inte brytt sig om, så länge det inte hade någon rival. Det var billigare att köpa färdiga produkter av hantverkare än att framställa dem själv, och detta köptvång skapade ett försäljningstvång. Tillsammans verkade dessa tvång starkt i riktning mot de feodala godsens införlivning med bytesekonomins kretslopp. ”Till vilken nytta”, frågar Pirenne, ”var nu hushållens verkstäder, som på varje gods brukade sysselsätta en grupp livegna med tillverkning av textilier och jordbruksredskap, när detta gjordes mer än dubbelt så bra av hantverkarna i den närbelägna staden? De tilläts försvinna nästan överallt under 1100-talets gång.” [12]

För det andra så tenderar bytesvärdets blotta existens som ekonomiskt faktum att förändra producenternas inställning. Det blir nu möjligt att sträva efter rikedom, inte i den absurda formen av en massa förgängliga produkter, utan i penningens eller penningfordringens ändamålsenliga och lättrörliga form. I en bytesekonomi blir rikedom snart ett mål i sig, och denna psykologiska förändring berör inte bara de direkt inblandade, utan också (fast i mindre grad) de som kommer i kontakt med bytesekonomin. Det är således inte bara köpmännen utan också medlemmar av det gamla feodala samhället, som skaffar sig vad vi idag skulle kalla en affärsmässig attityd till ekonomiska angelägenheter. Eftersom affärsmän *alltid* har behov av

[11] I detta sammanhang är det viktigt att inse, att kontrasten mellan de två ekonomiska formerna inte på något sätt är identisk med kontrasten mellan stad och land. Landsbygdens marknadsproduktion ingår likaväl som städernas i bytesekonomin. Följaktligen kan inte de två ekonomiska formernas relativa betydelse mätas med något enkelt index, t ex förhållandet mellan stads- och lantbefolkning.

[12] Pirenne, a a, s 82.

ytterligare inkomster, finner vi här en del av förklaringen till den härskande klassens växande inkomstbehov, vilket Dobb, som vi tidigare sett, tillmäter särskilt stor vikt när det gäller att förklara feodalismens nedgång.

För det tredje är också utvecklingen av den feodala härskande klassens smak viktig i sammanhanget. Pirenne beskriver processen på följande sätt:

”... i varje riktning handeln spred sig, skapade den ett begär efter de nya konsumtionsartiklar den förde med sig. Som alltid ledde detta till att aristokratin ville omge sig med lyx, eller åtminstone med den bekvämlighet som passade dess sociala ställning. Vi kan direkt se, genom att t ex jämföra en riddares liv på 1000-talet och på 1100-talet, hur de nödvändiga utgifterna för mat, kläder, hushåll, möbler och framför allt vapen steg mellan dessa två perioder.” [13]

Här har vi antagligen nyckeln till den feodala härskarklassens behov av ökade inkomster under den senare medeltiden.

Slutligen innebar städernas uppkomst som centra och härdar för bytesekonomin en möjlighet till ett friare och bättre liv för landsbygdens livegna befolkning. Detta var otvivelaktigt huvudorsaken till den flykt från jorden, som Dobb med rätta betraktar som en av de avgörande faktorerna för feodalismens nedgång.

Bytesekonomin hade utan tvivel även andra effekter på den gamla ordningen, men jag tror, att de fyra just nämnda var tillräckligt genomträngande och mäktiga för att åstadkomma nedbrytningen av det gamla produktionssystemet. Den överlägsna effektiviteten hos en mer specialiserad produktion, de ökade inkomster man kunde uppnå genom att producera för marknaden i stället för de direkta behoven, stadslivets större dragningskraft på arbetarna: dessa faktorer gjorde att det bara var en tidsfråga när det nya systemet – så snart det var starkt nog att stå på egna ben – skulle avgå med segern.

Men bytesekonomins seger innebar inte nödvändigtvis slutet varken för livegenskapen eller godssystemet. Bytesekonomi är förenlig med slaveri, livegenskap, oberoende privatproducenter och lönearbete. Historien är rik på exempel på marknadsproduktion som har bedrivits med alla dessa former av arbete. Dobb har därför utan tvivel rätt när han avvisar teorin om att handelns framväxt automatiskt för med sig livegenskapens avskaffande; och om livegenskap identifieras med feodalism gäller detta naturligtvis *ex definitione* även för feodalismen. Att bytesekonomins framväxt faktiskt gick hand i hand med livegenskapens tillbakagång är ett faktum som måste förklaras; det kan inte bara tas för givet.

När vi analyserar problemet tror jag att vi utan risk kan förbigå ojämnheten i livegenskapens tillbakagång i Västeuropa. Dobb visar att handelns framsteg för en tid åtföljdes av en skärpning snarare än av en lindring av livegenskapens band i några områden av Västeuropa. Detta är utan tvivel riktigt och betydelsefullt, och han lyckas reda ut ett antal skenbara paradoxer. Men dessa tillfälliga och partiella omkastningar av utvecklingsgången skall inte tillåtas skymma helhetsbilden, som visar hur brukandet av huvudgården med livegen arbetskraft undan för undan ersattes av arrendejordbruk som antingen använde oberoende bönders arbetskraft eller (i mycket mindre grad) hyrd arbetskraft. Det verkliga problemet är att förklara den bakomliggande utvecklingen.

I det komplex av orsaker som här är verksamma framstår för mig två som särskilt viktiga. För det första: städernas uppkomst – som var en allmän process i hela Västeuropa – skapade inte

[13] Ibid, s 81.

bara en tillflyktsort för de livegna som var på flykt från godsen utan förändrade också de kvarvarandes ställning. Antagligen var det endast en liten del av alla livegna som packade ihop och flyttade till städerna, men de var tillräckligt många för att göra trycket från städernas högre levnadsstandard kraftigt märkbart på landsbygden. Precis som lönerna i ett låglöne-område måste höjas om arbetarna har möjlighet att flytta till ett höglöneområde, så var man tvungen att göra eftergifter åt de livegna när de hade möjlighet att flytta till städerna. Sådana eftergifter gick nödvändigtvis i riktning mot större frihet och omvandling av feodala plikter till penningränta.

För det andra kunde godsen visserligen ställa om sig till produktion för marknaden, vilket också ofta skedde, men de var i grunden ineffektiva och olämpliga för detta syfte. Tekniken var primitiv och arbetsdelningen outvecklad. Från administrativ synpunkt var godset otymp-ligt: framförallt saknades en klar åtskillnad mellan produktion och konsumtion, varför produktionskostnaderna var nästan omöjliga att beräkna. Dessutom reglerades allt på godset av sedvana och tradition. Detta gällde inte bara för brukningsmetoderna utan också för den erforderliga mängden arbete och dess uppdelning i nödvändigt arbete och merarbete: de livegna hade skyldigheter, men också rättigheter. Detta konglomerat av hävdvunna regler och förordningar utgjorde ett alltför stort hinder för en rationell exploatering av mänskliga och materiella resurser i syfte att tjäna pengar.[14] Förr eller senare måste man finna nya produktions- och organisationsformer för att möta kraven från ett förändrat ekonomiskt system.

Kan detta resonemang vederläggas av den ”andra livegenskapen” från 1500-talet och framåt i Östeuropa, som Dobb lägger så stor vikt vid? Hur kom det sig, att i detta fall de växande handelsmöjligheterna ledde till en dramatisk och ihållande skärpning av livegenskapen?

Jag tror att svaret på denna fråga står att finna i den andra livegenskapens geografi, nämligen i det faktum att fenomenet blir alltmer utpräglat och accentuerat ju längre österut vi förflyttar oss från den nya bytesekonomins centrum.[15]

I centrum, där stadslivet är högt utvecklat, har jordbruksarbetaren ett alternativ till att stanna vid torvan, och detta ger honom en stark förhandlingsposition. När den härskande klassen övergår till att producera för marknaden i syfte att tjäna pengar, finner den det nödvändigt att upprätta nya, mer flexibla och relativt framskridna former för exploatering. I bytesekonomins periferi är emellertid jordägarens och jordbruksarbetarens relativa positioner helt annorlunda. Arbetaren kan inte rymma sin väg, eftersom han inte har någonstans att ta vägen; han är i alla praktiska angelägenheter utlämnad åt sin herres nåd, som därtill aldrig varit utsatt för stads-

[14] Dobb tycks ofta förbise denna aspekt av feodalismen och antar att endast den livegne tjänade på livegen-skapens upphävande. Han tenderar att glömma, att ”böndernas befrielse faktiskt också var jordägarens befrielse. Hädanefter hade han att göra med fria män som inte var bundna vid jorden, och kunde därför disponera över bönderna genom enkla kontrakt som kunde upphävas. Kontraktens korta varaktighet gjorde det möjligt för honom att ändra dem vid stigande jordränta.” Pirenne, *A History of Europe from Invasions to the XVI Century* (New York, 1939), s 533.

[15] Pirenne ger följande levande beskrivning: ”Väster om Elbe hade förändringen inga speciella konsekvenser förutom att dagsverken, tributer och godtyckliga åtgärder av alla de slag återkom. Men på andra sidan floden, i Brandenburg, Preussen, Schlesien, Österrike, Böhmen och Ungern drog man de mest hänsynslösa fördelar av den. Ättlingar till 1200-talets fria nybyggare berövades systematiskt sin jord och reducerades till livegna. Den oinskränkta exploateringen av domänerna införlivade deras gårdar och försatte dem i ett tillstånd av livegenskap, som så mycket närmade sig slaveri att det var tillåtet att sälja en livegen person oberoende av jorden. Från mitten av 1500-talet täcktes hela området öster om Elbe och Sudeterna av *Rittergüter*. Dessa exploaterades av *Junkrar*, som mycket väl kan jämföras med Västindiens plantageägare när det gäller graden av humanitet i behandlingen av sina vita slavar.” Ibid, s 534.

livets civiliserande närhet. När handelns expansion väcker vinningslystnaden hos en härskande klass i denna position, blir resultatet inte en utveckling av nya exploateringsformer utan en intensifiering av de gamla formerna. Marx gick (även om han inte speciellt befattade sig med den andra livegenskapen i Östeuropa) i följande passage till roten med problemet;

”Så snart nationer, vilkas produktion ännu befinner sig på ett lågt utvecklingsstadium som slavarbete, tvångsarbete o s v, dras in i en världsmarknad som behärskas av det kapitalistiska produktionssättet, vilket medför att produkternas försäljning till utlandet får avgörande betydelse, så utökas slaveriets och livegenskapens elände med det civiliserade merarbetets elände.” [16]

Enligt Dobbs teori var den västeuropeiska feodalismens nedgång en följd av den härskande klassens överexploatering av samhällets arbetskraft. Om resonemanget i detta avsnitt är korrekt, förefaller det mig, som om det vore riktigare att säga, att den västeuropeiska feodalismens nedgång var en följd av den härskande klassens oförmåga att upprätthålla kontroll över, och därmed att överexploatera, samhällets arbetskraft.

Vad kom efter feodalismen i Västeuropa?

Enligt Dobbs kronologi – som inte någon på allvar kan bestrida – gick den västeuropeiska feodalismen in i en akut kris på 1300-talet och bröts därefter ner, mer eller mindre snabbt i olika regioner. Å andra sidan kan vi inte tala om den kapitalistiska periodens början förrän tidigast under den senare hälften av 1500-talet. Detta ger upphov till följande fråga: ”hur skall vi då beskriva det ekonomiska systemet under perioden mellan feodalismens upplösning och det senare 1500-talet: en period som enligt vår datering varken tycks ha varit feodal eller ännu blivit kapitalistisk vad produktionssättet beträffar?” (s 25) Detta är en viktig fråga, och vi skall vara tacksamma för att Dobb ställt den i så tydlig form.

Dobbs svar på sin egen fråga är tvekande och villrådigt (s 25-27). Det är visserligen sant, att det feodala produktionssättets upplösning ”hade nått ett långt framskridet stadium”; ”en köpmannabourgeoisie hade förvärvat rikedom och inflytande”; ”i städernas hantverk och i framväxten av välbärgade och någorlunda välbärgade självägande bönder kan man iaktta ett produktionssätt, som hade vunnit oberoende från feodalismen”, ”större delen av småarrendatorerna... betalade en penningränta” och ”jordegendomarna brukades till största delen av hyrd arbetskraft”. Men Dobb modifierar nästan alla dessa påståenden och sammanfattar med att säga: ”De sociala förhållandena på landet mellan producenterna och deras herrar bibehöll mycket av sin medeltida karaktär, och mycket av den feodala ordningen kom att kvarstå.” (s 26) Med andra ord innebär Dobbs svar, som jag tolkar det, att perioden trots allt var feodal.

Detta svar är emellertid inte särskilt tillfredsställande. Om man skall betrakta perioden som feodal, även utifrån Dobbs vida definition, så skulle den åtminstone ha karaktäriserats av livegenskapens fortsatta dominans på landsbygden. Det finns emellertid goda belägg för att det just var under denna period, som livegenskapen i hela Västeuropa sjönk till en relativt liten andel. Marx skriver:

”I England hade livegenskapen faktiskt försvunnit mot slutet av 1300-talet. Det övervägande flertalet av befolkningen bestod då – och ännu mer under 1400-talet – av fria självständiga bönder, oavsett under vilka feodala skyltar deras äganderätt doldes.” [17]

[16] *Kapitalet* I, s 202.
[17] Ibid, s 631.

Det verkar som om Marx hyste tvivel om hur spridd denna utveckling var på kontinenten, men mot slutet av sitt liv måste han ha uppgivit sitt tvivel. Vid slutet av 1882 – tre månader före Marx' död – skrev Engels en uppsats om Marken, det gamla germanska jordsystemet. Han sände manuskriptet till Marx med kommentaren att ”punkten om livegenskapens nästan totala försvinnande – i lagen eller i praktiken – på 1200- och 1300-talen är mycket viktigt för mig, då du tidigare uttryckt en divergerande ståndpunkt i denna fråga.” [18] Två dagar senare svarade Marx: ”Sänder manuskriptet tillbaka: *mycket bra*.” [19] Och på detta svarade Engels: ”Jag är glad över att vi när det gäller livegenskapens historia 'handlar i samförstånd', som de säger i affärsvärlden.” [20]

Dessa passager visar, att det var Marx' och Engels' genomtänkta bedömning, att de feodala formerna på 1400-talet hade förlorat sitt väsentliga innehåll och att livegenskapen i hela Västeuropa hade upphört att vara det dominerande produktionsförhållandet. Det finns inget i de uppgifter, som Dobb refererar till, som kan övertyga mig om att vi skulle vara berättigade att motsätta oss denna bedömning.

Dobb skulle kunna svara, att han är av samma uppfattning och medger att livegenskapens väsentliga innehåll försvann, men att hans karaktärisering av perioden som väsentligen feodal grundar sig på att bönderna fortfarande hade begränsad rörelsefrihet och på många sätt var beroende av jordherrarna. Vad han säger (s 57-59) kan mycket väl tolkas på detta sätt, och Christopher Hill, som har goda förutsättningar att känna till vad Dobb menar, ger stöd för en sådan tolkning. Hill skriver:

”Dobbs definition av feodalismen gör det möjligt för honom att klargöra hur det lantliga England tog sig ut på 1400- och 1500-talen. Han avvisar den uppfattning, som identifierar feodalism med arbetsplikter och tillskriver livegenskapens avskaffande i England en fundamental betydelse. Dobb visar att de bönder som betalade penningränta (den överväldigande majoriteten på engelska landsbygden under 1500-talet) kunde vara beroende på många andra sätt av den jordherre de levde under ... I 1500-talets England spreds visserligen kapitalistiska förhållanden inom jordbruket, men i större delen av landet var den dominerande exploateringsrelationen fortfarande feodal... Det väsentliga är inte den *juridiska formen* för förhållandet mellan feodalherre och bonde, utan förhållandets ekonomiska innehåll.” [21]

När man tänjer ut begreppet feodalism på detta sätt, förefaller det mig, som man berövar det den stringens, som är väsentlig för dess vetenskapliga användbarhet. Om det faktum, att landborna exploateras av jordherrarna och ”på många sätt” är beroende av dem, är feodalismens kännemärke, så skulle vi därav kunna sluta oss till att t ex vissa delar av USA i dag är feodala. En sådan beskrivning kan kanske godtas för journalistiska syften; men om vi även skulle sluta oss till att dessa regioner i USA har ett ekonomiskt system som i grundläggande avseenden är identiskt med det medeltida Europas ekonomiska system, så skulle vi vara på väg mot allvarlig förvirring. Jag tror att detsamma gäller, men i betydligt mindre extrem grad, om vi antar en grundläggande identitet mellan 1500-talets och 1300-talets ekonomiska system i England. Om man ger bägge samma beteckning, eller underlåter att ge dem olika beteckningar, inbjuder man oundvikligen till ett sådant antagande.

På vilket sätt skall vi då karaktärisera perioden mellan feodalismens slut och kapitalismens

---

[18] *Selected Correspondence*, s 411 (MEW bd 35, s 13).
[19] *Briefwechsel*, MEW, bd 35, s 132.
[20] *Selected Correspondence*, s 411 (MEW bd 35, s 137).
[21] *The Modern Quarterly*, II (sommaren 1947), s 269.

början? Jag tror att Dobb är på rätt spår, när han säger att de ”något mer än tvåhundra år som skilde Edward III från Elisabeth verkligen hade karaktären av en övergångsperiod”, och att det är ”sant, och av största betydelse om man skall förstå något av denna omvandling, att upplösningen av det feodala produktionssättet redan hade nått ett långt framskridet stadium innan det kapitalistiska produktionssättet utvecklades, och att denna upplösning inte hade något nära samband med framväxten av det nya produktionssättet i det gamlas sköte.” (s 25) Detta förefaller mig vara helt korrekt, och jag tror, att om Dobb hade fullföljt denna tankegång, så skulle han ha uppnått en tillfredsställande lösning på problemet.

Vi föreställer oss oftast övergången från ett socialt system till ett annat som en process, i vilken de två systemen direkt konfronteras med varandra och strider om herraväldet. En sådan process utesluter naturligtvis inte möjligheten av övergångsformer; dessa övergångsformer föreställer man sig då som blandningar av olika element från de två system som strider om herraväldet. Det är t ex uppenbart att övergången från kapitalism till socialism förlöper på ett sådant sätt; och det gör det utan tvivel lättare för oss att anta, att tidigare övergångar måste ha gatt till på ett liknande sätt.

När det gäller övergången från feodalism till kapitalism är emellertid detta ett allvarligt misstag. Som Dobb betonar i den citerade passagen, så var den västeuropeiska feodalismen om inte död så döende när kapitalismen föddes. Av detta följer, att den mellanliggande perioden inte var en enkel blandning av feodalism och kapitalism: de dominerande elementen var *varken* feodala *eller* kapitalistiska.

Detta är inte platsen för en utförlig terminologisk diskussion. Jag tänker helt enkelt kalla det system som var förhärskande i Västeuropa under 1400 och 1500-talen för ”för-kapitalistisk varuproduktion”. Detta för att påvisa, att det var varuproduktionens tillväxt som först underminerade feodalismen och som *något senare*, när detta förstörelsearbete huvudsakligen var fullbordat, beredde vägen för kapitalismen.[22] Övergången från feodalism till kapitalism är således inte en enda oavbruten process – i likhet med övergången från kapitalism till socialism – utan utgörs av två helt skilda faser, som uppvisar fullkomligt olika problem och som måste analyseras var för sig.

Det kan tyckas som om denna karaktärisering av övergången från feodalism till kapitalism står i motsättning till den traditionella marxistiska uppfattningen. Men jag tror inte att så är fallet: den utvecklar bara vissa springande punkter i denna uppfattning. Marx skriver:

”Trots att de första begynnelserna till kapitalistisk produktion möter oss som enstaka företeelser redan under 1300- och 1400-talet i några städer i medelhavsområdet, daterar sig den kapitalistiska tidsåldern först från 1500-talet. Där det kapitalistiska produktionssättet uppstod, var livegenskapen redan för länge sedan upphävd, och de medeltida självständiga

[22] Man behöver inte särskilt påpeka att perioden är icke- eller postfeodal, eftersom varuproduktion och feodalism är ömsesidigt uteslutande begrepp. A andra sidan är kapitalismen själv en form av varuproduktion, och därför måste bestämningen ”för-kapitalistisk” uttryckligen anges.

Det kan anföras skäl för att ”enkel varuproduktion” skulle vara den bästa beteckningen på systemet, eftersom detta är ett väl förankrat begrepp i marxistisk teori. Det förefaller mig dock som om användningen av termen på detta sätt skulle leda till onödig förvirring. Enkel varuproduktion definieras oftast som ett system av oberoende privatproducenter, som äger sina egna produktionsmedel och tillfredsställer sina behov genom ömsesidigt utbyte. En sådan teoretisk konstruktion är nyttig av flera skäl: den möjliggör t ex en framställning av bytesvärdets problematik i dess enklaste form; den hjälper också till att klargöra klassernas natur och deras relation till produktionsmedlen. Under den förkapitalistiska varuproduktionen ägdes det viktigaste produktionsmedlet — jorden — till största delen av en klass av icke-producenter, och detta faktum är tillräckligt för att skarpt särskilja detta system från vad som normalt innefattas i begreppet enkel varuproduktion.

städernas glans hade sedan länge börjat blekna."

Och vidare:

"Varuproduktion är kapitalets utgångspunkt. Varuproduktion och utvecklad varucirkulation, *handel*, utgör de *historiska förutsättningarna* för dess uppkomst. Världshandel och världsmarknad inleder under 1500-talet kapitalismens moderna livshistoria." [23]

Dessa påståenden antyder klart en sådan uppfattning av övergången från feodalism till kapitalism, som jag har gett uttryck för.[24]

Vi skall akta oss för att driva detta resonemang om övergången från feodalism till kapitalism alltför långt. Jag tycker särskilt att man går för långt, om man klassificerar för-kapitalistisk varuproduktion som ett socialt system *sui generis* i likhet med feodalism, kapitalism och socialism. Det fanns inget verkligt dominerande produktionsförhållande som satte sin prägel på det sociala systemet som helhet. Det fanns fortfarande tydliga spår av livegenskap vid sidan av en livaktig början till lönearbete, men de statistiskt sett vanligaste formerna av arbetsrelationer var instabila och inte i stånd att utgöra grunden för ett livskraftigt socialt system. Detta gäller speciellt relationen mellan jordherrar och arbetande arrendatorer som betalade penningränta ("den överväldigande majoriteten på Englands landsbygd under 1500-talet", enligt Christopher Hill). Marx analyserade mycket noggrant detta förhållande i ett kapitel med rubriken "Den kapitalistiska jordräntans ursprung", och betonade att det endast kunde begripas som en övergångsform:

"Förvandlingen av produkträntа till penningränta som först försiggår sporadiskt, sedan i mer eller mindre nationell skala, förutsätter redan en mera betydande utveckling av handeln, av stadsindustrin, varuproduktionen i allmänhet och därmed av penningcirkulationen ... Som förvandlad form av produkträntan och som motsättning till denna är penningräntan emellertid den sista formen och samtidigt formen för upplösningen av den typ av jordränta som vi hittills studerat, nämligen jordränta som normal form av mervärdet och av det obetalda merarbete som skall utföras för ägaren av produktionsbetingelserna ... I sin vidare utveckling måste penningräntan ... antingen leda till jordens förvandling till fri bondeegendom eller till det kapitalistiska produktionssättets form; till ränta som den kapitalistiska arrendatorn betalar." [25]

Detta är för övrigt inte den enda typen av instabila förhållanden i den förkapitalistiska varuproducerande ekonomin. Dobb har, i ett mycket belysande avsnitt i kapitlet om proletariatets framväxt, visat "hur instabil en ekonomi av småproducenter kan vara inför de upplösande effekterna av marknadsproduktion, särskilt om det är en avlägsen marknad, om den inte har några speciella fördelar som gör den stark eller särskilda åtgärder vidtas för att

---

[23] *Kapitalet*, I, s 630 och s 127. Författarens kursivering.

[24] Jag har naturligtvis valt dessa Marx-citat för att de är koncisa och klara. Men isolerade citat kan uppenbarligen varken styrka eller vederlägga ståndpunkten. Läsare som själva vill skaffa sig en uppfattning om Marx' syn på övergången från feodalism till kapitalism får noggrant studera åtminstone följande delar av *Kapitalet*: band I, avd 7 och band III, kap 20 och 47.

I vissa avseenden är de manuskript, som nyligen publicerats och som Marx skrev som förberedelse till Kritiken av den politiska ekonomin, ännu värdefullare när det gäller att belysa hans idéer om övergången från feodalism till kapitalism. Se *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomi* (Rohentwurf), Berilin 1953 (Moskva 1939), speciellt avsnittet "Formen, die der kapitalistischen Produktion vorhergehen", som börjar på s 375. En fullständig genomgång av denna källa skulle emellertid kräva en egen lång artikel. Här kan jag bara betyga att min egen Marx-förståelse, som var helt utvecklad innan *Grundrisse* blev tillgänglig för mig, bekräftades av detta nya material.

[25] *Kapitalet* III, kap 47, s 706 f.

skydda den och i synnerhet för att skydda dess fattigare och svagare medlemmar.” (s 209)

Jag tror att det är försvarbart att dra slutsatsen, att även om den för-kapitalistiska varuproduktionen varken var feodal eller kapitalistisk, så var den lika lite ett i sig livskraftigt socialt system. Den hade tillräcklig styrka för att underminera och upplösa feodalismen, men den var för svag för att utveckla en självständig struktur. Det enda den kunde prestera i positiv mening var att bereda marken för kapitalismens segertåg på 1600- och 1700-talen.

Några reflektioner kring kapitalismens uppkomst

På det hela taget instämmer jag helt i Dobbs analys av kapitalismens uppkomst Hans behandling av detta problem förefaller mig utomordentligt klargörande och uppslagsrik. Jag lutar åt att betrakta den som bokens höjdpunkt. Men det finns två teser, som Dobb själv uppenbarligen anser vara viktiga, som jag tycker fordrar en kritisk granskning. Den första gäller industrikapitalistens ursprung i ordets fulla bemärkelse. Den andra gäller den ursprungliga ackumulationsprocessen.[26]

Dobb citerar Marx' kapitel om ”Köpmannakapitalet” (III, kap 20) för att understödja tesen om att det industriella kapitalet utvecklades efter två huvudvägar. Det följande är Dobbs nyckelavsnitt:

”Enligt den första – 'den verkligt revolutionära vägen' – ackumulerade en del av producenterna själva kapital och började organisera produktionen på kapitalistisk grundval, befriade från skråns restriktioner inom hantverket. Enligt den andra började en del av den existerande köpmannaklassen att 'direkt bemäktiga sig produktionen'; därigenom 'tjänade den historiskt som ett övergångsstadium', men blev så småningom 'ett hinder för ett verkligt kapitalistiskt produktionssätt och gick under med det senares utveckling'.” [27]

Dobb lägger stor vikt vid den första av dessa metoder. På s 109 skriver han:

”Medan det växande intresse som delar av köpmannakapitalet visade för att kontrollera produktionen – genom att utveckla vad som skulle kunna kallas ett medvetet system av 'exploatering genom handel' – beredde väg för detta slutliga resultat (dvs produktionens underordning under genuint kapitalistisk kontroll, ö a) och i några fall nådde det, tycks i allmänhet detta slutliga studium, såsom Marx påpekade, ha varit förbundet med uppkomsten av ett kapitalistiskt skikt ur producenternas egna led, till hälften tillverkare, till hälften köpmän, vilka började underordna och organisera de led från vilka de själva så nyligen kommit ” (s 109) Vidare:

”Under 1600-talets första år inleddes en viktig förskjutning av tyngdpunkten: en klass av köpmän-arbetsgivare från hantverkarnas egna led bland *the Yeomanry* i de stora kompanierna trädde allt starkare i förgrunden – den process som Marx beskrev som 'den verkligt revolutionära vägen'.” (s 114)

Senare, efter att utförligt ha analyserat hur den kapitalistiska produktionen trots en tidig och lovande start, misslyckades med att utveckla sig i vissa regioner på kontinenten, säger Dobb:

”Sett i ljuset av en komparativ studie av kapitalistisk utveckling börjar Marx' uppfattning, att

---

[26] Dobb följer Moores och Avelings översättning som talar om ”primitiv” ackumulation. Detta kan emellertid vara missledande, eftersom det karaktäristiska inte är att processen är primitiv i ordets vanliga bemärkelse (även om detta kan vara och oftast är fallet), utan att den inte har föregåtts av någon tidigare ackumulationsrörelse. Därför är ”ursprunglig” eller ”primär” en bättre översättning av *ursprünglich* i detta sammanhang.
[27] Dobb, s 105. Citaten i texten härstammar från *Kapitalet* III, s 303.

vid detta stadium är uppkomsten av en klass av industrikapitalister ur producenternas led ett villkor för varje revolutionär omvandling av produktionen, att få en central betydelse.” (s 135)

Det är emellertid värt att notera, att Dobb medger att ”detaljerna i denna process långt ifrån är klara, och det finns få direkta vittnesbörd om den.” (s 114) Faktiskt tycks så få vittnesbörd, även av indirekt karaktär, vara tillgängliga att ”det skulle vara önskvärt att finna fler belägg för ståndpunkten, hämtad från Marx, att den verkligt revolutionära omvandlingen av produktionen och nedbrytningen av handelskapitalets kontroll över produktionen utfördes av män som kom ur hantverkarnas egna led.” [28]

Jag tror emellertid att problemet här inte så mycket handlar om brist på belägg (personligen tvivlar jag på att belägg av det slag som fordras existerar), utan om en felläsning av Marx. Låt oss återge hela den passage där Marx talar om ”den verkligt revolutionära vägen”:

”Övergången från det feodala produktionssättet sker på två sätt. Producenten blir köpman och kapitalist, i motsats till jordbrukets naturaekonomi och det skråbundna hantverket i medeltidens stadsindustri. Detta är den verkligt revolutionerande vägen. Eller också bemäktigar sig köpmannen direkt produktionen. Lika mycket som den sistnämnda vägen historiskt sett verkar som en övergångsform – som t ex en engelsk klädeshandlare under 1600-talet, som skaffar sig kontroll över vävarna, vilka dock fortfarande är självständiga, säljer ull till dem och köper deras väv – lika litet leder den i och för sig till en omvälvning av det gamla produktionssättet. Snarare konserverar den det och bibehåller det som sin förutsättning.” [29]

Det framgår direkt att Marx inte säger någonting om kapitalister som uppstiger ur hantverksproducenternas led. Det är naturligtvis riktigt att Marx' formulering – ”producenten blir köpman och kapitalist” – kan ha denna innebörd; men den kan lika gärna innebära att producenten, vilken bakgrund han än har, *börjar* som både köpman och en företagare som sysselsätter lönearbete. Det förefaller mig som om hela sammanhanget visar att den senare tolkningen är den rimligaste. Vad Marx ställde mot varandra var, tror jag, den snabba starten för den fullt utvecklade kapitalistiska företagsamheten och förlagssystemets långsamma utveckling. Det finns ingenting som tyder på att han här befattar sig med producenternas uppstigande ur de egna leden. Dessutom är det han säger i första bandet av *Kapitalet*, där detta problem behandlas explicit, helt oförenligt med Dobbs tolkning av det ovan citerade stycket. Marx skriver:

”Industrikapitalisterna uppstod inte på samma gradvisa sätt som arrendatorerna. Många små skråmästare, ännu fler hantverksmästare och t o m lönearbetare arbetade utan tvivel upp sig till småkapitalister för att så småningom utvecklas till egentliga kapitalister genom exploatering av ett successivt ökande antal lönearbetare och en motsvarande ackumulation av kapital ... Men denna metods snigelgång motsvarade inte alls de krav, som ställdes på omsättningen på den nya världsmarknad, som de stora geografiska upptäckterna i slutet av 1400-talet skapade.” [30]

Detta är de inledande kommentarerna till ett avsnitt kallat ”Industrikapitalistens uppkomst”. Större delen av det resterande avsnittet ägnas åt de handels- och plundrings-metoder, genom vilka stora kapitalbelopp kunde samlas på ett mycket snabbare sätt än genom denna ”snigelgång”. Och även om Marx säger mycket lite om hur detta ackumulerade kapital fann sin väg in i industrin, så är det knappast troligt att han skulle ha tillskrivit producenternas

[28] Perez Zagorin i *Science and Society*, XII, våren 1948, s 280 f.
[29] *Kapitalet*, III, s 303.
[30] Ibid, s 659.

uppstigande ur de egna leden någon betydande roll i processen.

Om vi antar att Marx menade, att ”den verkligt revolutionära vägen” stod öppen för dem som med sitt tillgängliga kapital direkt kunde sätta igång en fullfjädrad kapitalistisk företagsamhet, utan att genomgå förlagssystemets mellanliggande stadium, kommer vi, tror jag, inte att ha några större svårigheter att finna en uppsjö av belägg som stöder hans åsikt. Nef har på ett övertygande sätt visat (naturligt- vis utan några hänvisningar till Marx), att vad han kallar Englands första industriella revolution (omkring 1540-1640) till stor del karaktäriserades av just denna typ av investeringar i ”nya” industrier som gruvdrift, metallurgi, bryggerier, sockerraffinaderier, såpa-, alun-, glas- och saltframställning.[31] Och beviset för att detta var en ”verkligt revolutionär väg” lämnade resultatet av Englands första industriella revolution: ekonomisk överlägsenhet i förhållande till rivaliserande nationer och den första borgerliga revolutionen.

Jag går nu över till Dobbs andra tes om kapitalismens uppkomst, som jag tycker kräver en kritisk granskning. Här kan jag fatta mig kortare.

Dobb anser att den ursprungliga ackumulationsprocessen omfattar två helt skilda faser (s 148 f). Först förvärvar den uppåtstigande bourgeoisien till ett billigt pris (eller i de gynnsammaste fallen gratis, t ex kyrkojorden under Henrik VIII) vissa tillgångar och förmögenhetsanspråk. Under denna fas överförs inte bara rikedomar till bourgeoisien, utan rikedomen koncentreras också på allt färre händer. Först senare, i den andra fasen, sker realiseringen. Dobb skriver:

”Men inte mindre betydelsefull än den första fasen i ackumulationsprocessen var den andra och avslutande fasen, genom vilken föremålen för den ursprungliga ackumulationen realiserades eller (åtminstone till en del) såldes för att möjliggöra en verklig investering i industriell produktion – en avyttring av de ursprungliga ackumulationsobjekten för att skaffa (eller skapa) bomullsmaskiner, verkstäder, järnbruk, råvaror och arbetskraft.” (s 153)

Vad jag kan se, så ger inte Dobb några som helst belägg för att denna realisationsfas har existerat. Detta är heller inte förvånande, då jag tycker att det är alldeles klart, att det inte finns någon grund för antagandet att en sådan fas borde ha eller faktiskt har existerat. De tillgångar, som förvärvades och koncentrerades på allt färre händer under tillägnelsefasen, var, som Dobb själv gör fullständigt klart, av växlande slag och omfattade jord, skuldfordringar och ädelmetaller: med andra ord både bundna och likvida tillgångar. Han erkänner också att det var under denna period som bourgeoisien utvecklade bank- och kreditsystemet för att förvandla sina bundna. tillgångar (framför allt fordringarna på staten) till likvida medel. Under dessa omständigheter är det omöjligt att förstå varför bourgeoisien skulle ha varit tvingad att sälja för att realisera kapital till industriinvesteringar. Det är vidare omöjligt att förstå vilken klass som skulle kunna köpa dessa tillgångar av bourgeoisien för att förse den med likvida medel. Detta innebär naturligtvis inte, att enskilda medlemmar av borgarklassen inte kunde sälja eller sålde sina tillgångar till andra medlemmar av denna klass eller andra klasser för att förvärva kapital till industriinvesteringar; men det fanns med säkerhet ingen annan klass till vilken borgarklassen *som helhet* kunde sälja sina tillgångar under denna period av kapitalistisk utveckling.

Förutom att hävda nödvändigheten och betydelsen av denna realisationsfas bekymrar sig Dobb faktiskt väldigt lite om den. När han analyserar de nödvändiga betingelserna för

[31] J. U. Nef, *Industry and Government in France and England, 1540-1640*, Philadelphia, 1940, speciellt kap I och 3.

industriella investeringar visar han, att för borgarklassen var det nödvändiga komplementet till tillägnelsen inte realiseringen, utan nedbrytningen av det gamla produktionssystemet och framför allt fördrivningen av tillräckligt många lantarbetare för att skapa en klass villig att arbeta för lön. Detta är otvivelaktigt helt korrekt, och jag kan bara beklaga, att Dobbs upprepade uttalanden om realisationsfasens betydelse kan avleda en del läsares uppmärksamhet från hans utmärkta behandling av den ursprungliga ackumulationsperiodens väsentliga problem.

Maurice Dobb: Ett svar

Paul Sweezys artikel om övergången från feodalism till kapitalism ställer på ett klargörande och stimulerande sätt en rad viktiga problem. Diskussionen av dessa kan enbart vara till gagn för förståelsen både av den historiska utvecklingen och av marxismen som en metod att studera denna utveckling. Får jag inledningsvis säga, att jag personligen välkomnar hans diskussionsbidrag som en utmärkt uppfordran till fortsatta reflektioner och studier. Till stor del är jag överens med vad han skriver. På några ställen, där han avviker från vad jag skrivit, är skillnaden mellan oss mer en fråga om betoning och formulering. Men på ett par punkter verkar det föreligga mer grundläggande skillnader mellan oss vad gäller metod och analys; och här upplever jag hans tolkning som missvisande.

För det första är jag inte riktigt säker på om Sweezy förkastar min definition av feodalismen eller bara uppfattar den som ofullständig. Min definition vilar, som han säger, på en faktisk identifiering av feodalism och livegenskap – om man med livegenskap inte bara menar utförandet av obligatoriska *tjänster*, utan exploatering av producenterna genom direkt politiskt-juridiskt tvång.[1] Jag håller gärna med honom om han menar, att feodalism definierad på detta sätt täcker mer än den europeiska ekonomins medeltida form och inbegriper en mångfald typer, som (vid varje djupare studium av feodalism) förtjänar noggrann analys. Men genom att hänvisa till ett produktionssystem verkar något annat föresväva honom; han ser uppenbarligen en motsättning mellan produktions*system* och produktionssätt i Marx' mening. Vad ett produktionssystem exakt avser att täcka är jag inte på det klara med. Men sammanhanget antyder att begreppet avser att omfatta förhållandet mellan producenten och hans marknad. Det finns till och med tecken på att dessa utbytesförhållanden (i motsats till produktionsförhållanden) står i centrum för Sweezys uppmärksamhet vid tolkningen av den historiska processen. (Han anser t ex att ”feodalismens avgörande drag” är ”att den är ett system för *behovsproduktion*”.)

Om detta är fallet, tror jag att det finns en grundläggande meningsskiljaktighet mellan oss. Den definition jag använde i mina *Studier* förhöll sig avsiktligen till feodalismens karaktäristiska produktionsförhållanden: nämligen förhållandet mellan den direkte producenten och hans herre. Detta tvångsförhållande, genom vilket den härskande klassen direkt bemäktigade sig producenternas merarbete, betingades naturligtvis av en viss utveckling av produktivkrafterna. Produktionsmetoderna var relativt outvecklade och (åtminstone vad gäller producenternas egen försörjning) av det slag som Marx kallade ”småproduktion”, där producenten äger sina produktionsmedel som en individuell enhet. Detta uppfattar jag som det avgörande kännetecknet; och om olika ekonomiska former har detta gemensamt, är detta gemensamma element av större betydelse än de avseenden i vilka de skiljer sig åt (t ex produktionens förhållande till marknaden). jag medger att detta produktionsförhållande kan gestaltas olika allt efter formen för den tvångsmässiga tillägnelsen av merprodukten: t ex direkta arbetsprestationer eller tributer antingen in natura eller i pengar.[2] Men dessa skillnader svarar inte

[1] Sweezy menar att en sådan vidgning av begreppet är otillfredsställande, eftersom man kan finna inslag av direkt politiskt-juridiskt tvång för arbetet under vitt skilda historiska perioder, inklusive den moderna tiden. Där sådana inslag dominerar, skulle de, enligt denna definition, bestämma den ifrågavarande ekonomiska formen som feodal; men om de endast är tillfälliga och underordnade skulle deras närvaro inte vara tillräcklig för en sådan bestämning, liksom den tillfälliga förekomsten av lönearbete inte är tillräcklig för att konstituera ett visst samhälle som kapitalistiskt. I de flesta ”oförenliga” fall, som Sweezy kan ha i tankarna, är tvångsarbetet endast av underordnad betydelse och inte typiskt.

[2] Se Marx' analys i ”Den kapitalistiska jordräntans uppkomst”, *Kapitalet* III. Jag vill speciellt fästa

mot skillnaderna mellan ”den västeuropeiska feodalismen” – som Sweezy anser att jag skulle ha skilt ut och koncentrerat mig på – och feodalismen i Östeuropa (även om tributförhållandet verkar ha varit dominerande i den asiatiska feodalismen och givit den dess typiska prägel). Även om det otvivelaktigt fanns viktiga skillnader mellan förhållandena i Väst- och Öst-europa, så fanns det också slående likheter vad gäller ”det sätt på vilket det obetalda merarbetet pumpades ut ur de direkta producenterna”; och det är min övertygelse, att viljan att framställa ”den västeuropeiska feodalismen” som ett särskilt *genus* och att endast förse det med titeln ”feodal” är en produkt av borgerliga historiker med benägenhet att koncentrera sig på juridiska karaktäristika och skillnader.

Vad gäller den västeuropeiska feodalismens konservativa och förändringsfientliga karaktär, som det krävdes en yttre kraft för att rubba, och som jag anklagas för att förbise, är jag mer skeptisk. Det är naturligtvis riktigt att i jämförelse med den kapitalistiska ekonomin var det feodala samhället extremt stabilt och trögrörligt. Men detta betyder inte att feodalismen saknade varje tendens till förändring. Att påstå det vore att göra ett undantag från den allmänna marxistiska utvecklingslagen, enligt vilken varje ekonomisk samhällsformation utvecklas genom sina egna inre motsättningar. Den feodala perioden bevittnade faktiskt en betydande teknisk förändring;[3] och feodalismens senare århundraden skiljer sig avsevärt från den tidiga feodalismen. Dessutom förefaller det som om det inte är i Västeuropa utan österut, som vi måste söka de mest stabila formerna: speciellt i de asiatiska formerna av tributliv-egenskap. Och man bör även notera, att det var just denna form, där merarbetet tillägnades via naturaprestationer, som Marx beskrev som ”helt ägnad att bilda grundval för stationära samhällstillstånd som vi ser t ex i Asien.” [4]

Sweezy modifierar sitt påstående genom att säga, att det feodala systemet inte nödvändigtvis är statiskt. Det enda han gör gällande är, att de rörelser som inträffar ”inte har någon tendens att omvandla det”. Men trots denna modifiering kvarstår slutsatsen, att klasskamp inte kan spela någon revolutionär roll under feodalismen. Det förefaller mig, som om en missuppfatt-ning kan ligga till grund för detta förnekande av revolutionära och omvandlande tendenser. Ingen vill påstå att klasskampen mellan bönder och feodal-herrar på något enkelt och omedelbart sätt leder till kapitalismens uppkomst. Den modifierar bara småproduktionens beroende av det feodala herraväldet och lösgör eventuellt småproducenterna från den feodala exploateringen. Kapitalismen föds sedan ur småproduktionen (i den grad som den säkrar handlingsfrihet och en social differentiering utvecklas inom den). Detta är en avgörande punkt som vi skall återkomma till.

I argumentationen för sin tes, att en i grunden stabil feodalism endast kunde brytas sönder genom inverkan av en yttre kraft[5] – handel och marknader –, framställer Sweezy min uppfattning, som att feodalismens nedgång *uteslutande* var ett verk av inre krafter, där

---

uppmärksamheten på det stycke där han säger: ”Den specifika ekonomiska form, i vilken obetalt merarbete pumpas ut ur de omedelbara producenterna, bestämmer herre- och drängförhållandet, så som det omedelbart växer fram ur själva produktionen och å sin sida återverkar bestämmande på denna ... Det är alltid i det omedelbara förhållandet mellan ägarna av produktionsbetingelserna och de omedelbara producenterna ... som vi finner den innersta hemligheten, den fördolda grundvalen för hela den samhälleliga konstruktionen ... Detta hindrar inte att samma ekonomiska bas — till huvudbetingelserna densamma — ... kan uppvisa oändliga variationer och graderingar.”, *Kapitalet* III s 701.

[3] Molly Gibs, *Feudal Order*, London 1949, s 5-7, 92 f.

[4] *Kapitalet* III, s 705.

[5] Hans hänvisning till ”historiska utvecklingsförlopp som ... egentligen endast kan förklaras av orsaker som ligger utanför själva systemet” lämnar oss inte i något tvivel om att detta är hans uppfattning.

handelns tillväxt inte hade något med denna process att göra. Han verkar uppfatta det som en fråga om antingen inre konflikter eller yttre krafter. Det är en alltför förenklad eller rent av ”mekanisk” uppfattning, som förvånar mig. Jag ser det som en växelverkan mellan de två, även om tonvikten ligger på de inre motsättningarna; min uppfattning är nämligen, att dessa skulle ha verkat i vilket fall som helst (om än efter en helt annan tidsskala) och att de bestämmer den specifika form och riktning, som de externa influenserna verkar i. Jag förnekar inte på något sätt, att marknadsstädernas och handelns tillväxt spelade en betydande roll för att påskynda det gamla produktionssättets upplösning. Vad jag hävdar, är att handeln utövade sitt inflytande genom att accentuera det gamla produktionssättets inre konflikter. Handelns tillväxt påskyndade t ex (som jag påpekat på flera ställen i mina *Studier*, t ex s 56-58, 208 f) den sociala differentieringsprocessen inom småproduktionen och skapade å ena sidan en *kulak*-klass och å den andra ett halvproletariat. Sweezy betonar flera gånger att städerna verkade som magneter på flyende livegna. Jag skall här inte gå in på huruvida de livegnas flykt berodde på de urbana magneternas attraktion (eller, som i vissa delar av Europa, på den fria jordens lockelse) eller på den feodala exploateringens bortstötande kraft. Uppenbarligen samverkade dessa båda krafter, och det i varierande grad vid olika tidpunkter och på olika platser. Men denna flykts speciella effekt berodde på den specifika karaktären av relationen mellan livegen och feodal exploatör.[6]

Jag håller således inte med om att det åligger mig att "visa, att både den feodala härskarklassens växande inkomstbehov och de livegnas flykt från jorden kan förklaras av krafter, som verkade inom det feodala systemet”, eller ”att städernas uppkomst var en inre process i det feodala systemet” (även om jag tror, att det senare i viss mån är sant, och att feodalismen, just eftersom den långt ifrån var en ren ”naturahushållning”, uppmuntrade städer för att tillfredsställa sitt behov av långdistanshandel). Samtidigt anser jag att Sweezy har fel, när han hävdar att det finns ett nödvändigt samband mellan feodalismens upplösning och ”närheten till handelscentra”. I mina *Studier* har jag anfört ett flertal belägg för att vederlägga den förenklade uppfattning, som populariserats av ”penningekonomins” vulgärteoretiker. Jag kommer här endast att återge två av dessa. Det var just i de efterblivna delarna i norra och västra England som livegenskap i form av direkta arbetsplikter först försvann, medan arbetsplikterna levde kvar mest hårdnackat i de mer avancerade sydöstra delarna med sina stadsmarknader och handelsvägar. På samma sätt åtföljdes livegenskapens intensifiering i många delar av Östeuropa under 1400-och 1500-talen av handelns tillväxt, och närheten till marknaden motsvarades inte (som Sweezy hävdar) av feodalismens sönderfall utan av livegenskapens intensifiering (jfr mina *Studier* s 39-43). Dessa fakta nämner Sweezy. Det hindrar honom dock inte från att vidhålla, att det endast var ”i bytesekonomins periferi” som de feodala förhållandena kunde motstå att upplösas.

Att det ”produktionssystem”, som Sweezy koncentrerar sin uppmärksamhet på, mer gäller cirkulationssfären än produktionsförhållandena antyds av ett ganska förvånande förbiseende i hans framställning. Inte någonstans ägnar han mer än flyktig uppmärksamhet åt ett faktum, som jag alltid uppfattat som avgörande: nämligen att övergången från godsägarnas tillägnelse av merarbete genom tvång till användningen av hyrd arbetskraft måste ha förutsatt förekomsten av billig arbetskraft (t ex proletära eller halvproletära element). Jag tror att denna faktor var mer avgörande för om de gamla sociala relationerna skulle överleva eller upplösas

[6] I förbigående sagt, så instämmer jag fullkomligt med Sweezys viktiga synpunkt, att det viktiga inte var den mängd livegna som flydde till städerna som var av betydelse, utan att själva hotet (som kanske bara åtföljdes av en liten befolkningsrörelse) kunde räcka för att förmå feodalherrarna till eftergifter, som allvarligt försvagade feodalismen.

än närheten till marknader. Naturligtvis samverkade denna faktor med handelns tillväxt; speciellt gäller det (som jag redan påpekat) den senares inverkan på den sociala differentieringsprocessen inom småproduktionen. Men måste inte arbetskraftsutbudets omfattning ha spelat en avgörande roll för att bestämma den specifika effekt som handeln fick på olika platser och under olika perioder? Det är möjligt att Sweezy tonar ner betydelsen av denna faktor emedan han anser den alltför självklar för att behöva framhållas; eller möjligtvis för att han anser, att utarrendering av gårdar mot penningränta var en direkt efterföljare till arbetsplikterna. Denna senare synpunkt leder oss till hans fråga: ”Vad kom efter feodalismen i Europa?”

Jag instämmer till fullo med Sweezy i att de ekonomiska förhållandena i Västeuropa mellan 1300- och slutet av 1500-talet var komplexa och av övergångskaraktär, i den meningen att det gamla befann sig i en snabb upplösningsprocess samtidigt som nya ekonomiska former började uppträda. Jag håller också med honom om att småproduktionen under denna period befann sig i en process av frigörelse från feodal exploatering, men ännu inte (åtminstone inte i någon betydande grad) var underordnad kapitalistiska produktionsförhållanden. Dessutom anser jag, att kännedomen om dessa fakta är absolut avgörande för varje verklig förståelse av övergången från feodalism till kapitalism. Men Sweezy går ännu längre. Han beskriver övergångsperioden på ett sätt som utesluter att den fortfarande kan betraktas som feodal (inte ens som en feodal ekonomi i ett långt framskridet stadium av upplösning). Det förefaller mig bara vara berättigat om man kan beskriva den som ett distinkt produktionssätt *sui generis*, som varken är feodalt eller kapitalistiskt. Detta är enligt min åsikt ett omöjligt företag, och Sweezy instämmer genom att inte vilja gå så långt. När allt kommer omkring lämnas därför dessa två århundraden fritt svävande i firmamentet mellan himmel och jord. I den historiska utvecklingsprocessen måste de klassificeras som hemlösa hybrider. Även om denna typ av svar kan passa ett rent evolutionärt betraktelsesätt på den historiska utvecklingen, som koncentrerar sig på de enskilda systemens eller stadiernas succession, så påstår jag, att det inte duger för en revolutionär syn på historisk utveckling – en syn på historien som en serie av klassystem, där sociala revolutioner (i betydelsen överföring av makten från en klass till en annan) är den avgörande mekanismen för historisk omvandling.

Den grundläggande fråga, som Sweezy uppenbarligen inte lyckats ställa (eller om han ställt den, så verkar han ha tystat ner svaret), är denna: vilken var periodens härskande klass? Eftersom det ännu inte fanns en utvecklad kapitalistisk produktion (vilket Sweezy själv anser), kan det inte ha varit en kapitalistklass. Om svaret är att det handlade om ett mellanting mellan feodal och kapitalistisk, en form av bourgeoisie, som ännu inte hade investerat sitt kapital i utvecklingen av ett borgerligt produktionssätt, så befinner man sig i Pokrovsky-morasen ”handelskapitalism”. Om handelsbourgeoisien utgjorde en härskande klass, måste staten ha varit någon form av borgerlig stat. Och om det redan förhöll sig så, inte bara på 1500-talet utan också i början på 1400-talet, vad utgjorde då den egentliga stridsfrågan i 1600-talets engelska inbördeskrig? Det kan (enligt denna uppfattning) inte ha varit *den* borgerliga revolutionen. Vi lämnas med en vag hypotes av det slag som framfördes vid en inledande diskussion av ämnet för några år sedan: att det handlade om en kamp mot ett försök till *kontra*revolution, som iscensattes av kungamakten och hovet mot en *redan existerande borgerlig statsmakt*.[7] Vi ställs dessutom inför alternativet, att antingen förneka att det fanns ett avgörande historiskt ögonblick, som kan beskrivas som en borgerlig revolution, eller att söka efter denna borgerliga revolution i något tidigare århundrade vid eller före Tudortidens

[7] P.F. i en diskussion om Christopher Hills broschyr *The English Revolution 1640* i *Labour Monthly* 1941.

gryning.

Detta problem har under de senaste åren varit föremål för många diskussioner bland marxistiska historiker i England. Den mer omfattande frågan om den absolutistiska statens karaktär var strax innan kriget föremål för diskussion bland sovjetiska historiker. Om vi avvisar de alternativ som just nämnts, så kvarstår bara uppfattningen (som jag anser vara den riktiga), att den härskande klassen fortfarande var feodal och att staten fortfarande var ett instrument för dess herravälde. Och om detta var fallet, så måste den härskande klassen för sina inkomster ha varit beroende av kvarlevande *feodala* metoder för exploatering av småproduktionen. Då handeln hade intagit en ledande roll i ekonomin, var denna härskande klass naturligtvis själv intresserad av handel (vilket också många medeltida kloster hade varit under feodalismens glansperiod) och den ingick därför med vissa delar av köpmannabourgeoisien (framför allt de som handlade på export) ett ekonomiskt kompanjonskap och en politisk allians (därav kom det sig att många företrädare för den ”nya Tudoraristokratin” steg upp ur detta skikt). Därför uppvisade denna sena och i upplösning stadda form av feodal exploatering under den centraliserade statsmaktens period många skillnader jämfört med tidigare århundradens feodala exploatering; och visst var det feodala ”höljet” på många håll mycket luggslitet. Det är sant, att den feodala exploateringen av småproduktionen endast undantagsvis skedde i den klassiska formen med direkta arbetsplikter och övervägande hade antagit penningräntans form. Men så länge som politiskt tvång och trycket från godssystemets sedvänjor fortfarande behärskade de ekonomiska relationerna (vilket fortsatte att vara fallet på stora delar av Englands landsbygd) och så länge det inte existerade en fri marknad för jord (liksom en fri arbetskraftsrörlighet), kan inte denna exploatering sägas ha förlorat sin feodala form – även om det var fråga om en degenererad och snabbt sönderfallande form.

I detta sammanhang vill jag rikta uppmärksamheten mot det faktum, att den penningränta, som Marx talar om i den av Sweezy citerade passagen (*Kapitalet* III, kap 47), ännu inte är den kapitalistiska penningräntan – där jordbrukaren betalar en kontraktsbunden ränta som oavhängig arrendator – utan fortfarande (vilket tydligt framgår av texten) är en form av *feodal* ränta, även om det är fråga om en form i upplösning (”Som förvandlad form av produkträntа är penningräntan emellertid *den sista formen* och *samtidigt formen för upplösningen* av den typ av jordränta som vi hittills studerat ...”). Tidigare i samma avsnitt skriver Marx: ”Emellertid förblir grundvalen för denna slags ränta, ehuru den går mot sin upplösning, densamma som i produkträntan, som bildade utgångspunkten. Den direkte producenten är som förut ... besittare av jorden, som till jordherren måste lämna ... överskjutande tvångsarbete ... i form av den till pengar förvandlade merprodukten.” (s 706)

När det gäller Sweezys två sista kritikpunkter skall jag försöka fatta mig kort. Jag påstår, att det finns mer än tillräckliga belägg för att de kapitalister, som sprang fram ur småproduktionen, spelade en framträdande roll i kapitalismens gryning,[8] vilken den riktiga tolkningen än må vara av den passage, där Marx diskuterar denna fråga (jag tror dock att den tolkning som i allmänhet ges fortfarande håller). En del av dessa belägg anförde jag i mina *Studier* (kap 4). Detta är utan tvivel ett tema som förtjänar mer forskning än det hittills ägnats. Men den uppåtsträvande små- och mellanbourgeoisiens betydelse under denna period har exempelvis redan visats av Tawney. Det finns allt fler belägg för att betydelsen av *kulak*-företagsamhet i byarna knappast kan överskattas. Redan tidigt ser man spår av *kulaken*; han köper arbetskraft av mindre bemedlade *cotters* och på 1500-talet är han föregångare för nya och förbättrade

[8] Den passage från min bok, som Sweezy citerar och som säger att ” det finns få direkta vittensbörd om den”, gäller processens detaljer och inte existensen av denna typ av kapitalist eller den roll han spelade.

metoder för inhägnat jordbruk i relativt stor skala. På sistone har historiker, som arbetar med denna period, påpekat, att ett utmärkande drag för Englands utveckling under Tudortiden var den lätthet med vilken dessa *kulaker-yeomen* kunde avancera till medlemmar av lågadeln genom att köpa herrgårdar och inordna sig i godsägarnas led. Det kan mycket väl hända (som Kosminsky föreslagit) att de även hade en ledande roll i bonderevolten 1381. De gynnades (som köpare av arbetskraft) utan tvivel av Tudorinflationens sjunkande reallöner; lågadeln och de uppåtstigande kulakerna organiserade landsbygdens textilindustri i stor skala. De var bevisligen en mycket viktig drivkraft i 1600-talets borgerliga revolution, speciellt genom att förse Cromwells New Model Army med manskap. Dessutom är förekomsten av dessa uppåtsträvande sociala grupper, enligt min mening, en nyckel till förståelsen av klassernas formering i den borgerliga revolutionen: framför allt till varför handelskapitalet långt ifrån alltid spelade en progressiv roll, utan ofta befann sig i allians med den feodala reaktionen.

Även inom städernas hantverksskrån fanns det många företagare av motsvarande typ, som drev handel och sysselsatte fattigare hantverkare inom förlagssystemet. Jag har föreslagit (och om jag minns rätt, så kom förslaget ursprungligen från Unwin), att denna utveckling var upphovet till de förändringar som ägde rum inom skråväsendet vid slutet av 1500- och början av 1600-talet; framför allt uppkomsten av Stuarttidens nya privilegierade korporationer. Så vitt man kan se, var det bland dessa (och givetvis bland landsbygdens klädeshandlare), som den engelska revolutionens mest övertygade anhängare återfanns, och inte bland de rika monopolinnehavarna, som istället ofta var rojalister, eftersom de fortfarande var beroende av privilegier och erhöll dessa genom att öva inflytande på hovet. Jag han inte förstå, hur man kan bestrida betydelsen av denna utvecklingslinje för uppkomsten av kapitalismens första stadium före den industriella revolutionen.[9] Även vid tiden för den industriella revolutionen var många nya företagare enkla män som hade börjat som förlagssystemets ”köpmanna-fabrikanter”. Säkert var förhållandena redan annorlunda inom vissa industrigrenar (t ex järn, koppar och mässing) där det krävdes större kapitalmängder. Men det var de tekniska förutsättningarna som avgjorde om en liten uppkomlingskapitalist kunde bli banbrytare för det nya produktionssättet; och fram till de tekniska förändringar som var förbundna med den industriella revolutionen (av vilka några uppträdde redan två århundraden före 1800) kunde småkapitalisten fortfarande spela en ledande roll.

Vad gäller ackumulationsprocessens så kallade ”realisationsfas”, måste jag erkänna att Sweezy satt fingret på en svag punkt i analysen, där jag själv var tveksam och där jag var medveten om att beläggen var otillräckliga. Om en sådan fas har existerat eller inte påverkar inte mitt huvudargument: att ackumulationsprocessens väsen var exproprieringen av andra och inte enbart kapitalisternas förvärvande av olika slag av rikedom. Därmed vill jag emellertid inte förneka att borgarklassens förmögenhetsökning är en aspekt av problemet; och för denna tror jag att distinktionen mellan de ”två faserna” har en viss relevans. Detta är enligt min mening ett tema som skulle vara fruktbart för marxistisk forskning; och jag tror också fortfarande att ”den andra fasen” är en hypotes som motsvaras av något verkligt.

---

[9] Sweezy citerar Marx' omnämnande av en sådan utveckling som en ”snigelgång”, jämfört med de totala expansionsmöjligheterna. Men så var också kapitalismens utveckling en ”snigelgång” (i jämförelse med senare utveckling) under ”den kapitalistiska produktionens barndom”, som Marx' här talar om. Just därför var det först möjligt att fullfölja denna omvandling, när den nya borgarklassen hade vunnit politisk makt och (som Marx säger i ett senare kapitel) började att använda ”statsmakten, samhällets organiserade och koncentrerade makt, för att på konstlad väg befordra omvandlingsprocessen från feodalt till kapitalistiskt produktionssätt och för att förkorta övergången”. Då, men först då, kunde den tidigare utvecklingens snigelgång accelereras och grunden läggas för den industriella revolutionens snabba tillväxt.

Vi kan hålla med Sweezy om att borgarklassen inte realiserade sina tidigare ackumulerade tillgångar genom att avyttra dem till någon *ny klass*. Det hade den faktiskt ingen anledning att göra *som klass*, för så snart ett proletariat har skapats, är den enda ”kostnad”, som borgarklassen som helhet har för den kapitalistiska produktionens utvidgning, utgifterna för arbetarnas reproduktion (i form av löner) – ett faktum som de klassiska ekonomerna var väl medvetna om. Själva ägandet av jord och lantgårdar etc hjälpte dem inte att uppbringa dessa reproduktionsmedel. Även om de kunde ha sålt sina egendomar till tredje part, skulle det (om man bortser från utrikeshandeln) inte nödvändigtvis ha ökat beståndet av subsistensmedel för det kapitalistiska samhället som helhet. Men vad som gäller för en klass som helhet behöver inte gälla för en del av den, som (vilket Sweezy antyder) kan hindras av att den saknar likvida medel, som kan sättas in som arbetande kapital; och det kan mycket väl ha en verklig mening att tala om ett skikt inom bourgeoisien, som är intresserat av att köpa arbetskraft, dvs investera i produktionen, och därför säljer fast egendom eller värdepapper till andra skikt inom borgarklassen, som fortfarande med förkärlek förvärvar rikedom i dessa former. Det är naturligtvis möjligt, att alla de investeringar, som behövdes för att finansiera den industriella revolutionen, kom från de nya företagarnas – familjerna Darby, Dale, Wilkinson, Wedgwood och Radcliffe – *löpande inkomster*. I så fall återstår inget att säga. De tidigare formerna för borgarklassens berikande kan man bortse ifrån, när det gäller den industriella revolutionens finansiering. Detta förefaller emellertid *prima facie* otroligt. Såvitt jag känner till har inte mycket arbete gjorts, för att klarlägga finansieringskällorna för sådana byggnadsprojekt som de tidiga engelska kanalerna och järnvägarna. Vi vet att många av de nya företagarna hindrades av kapitalbrist och att en stor del av det kapital, som krävdes för det tidiga 1800-talets expanderande bomullsindustri, kom från textilköpmän. Att kreditsystemet ännu inte var tillräckligt utvecklat för att möta den expanderande industrins behov, illustreras av de instabila ”country banks”, som växte upp som svampar ur jorden i början av 1800-talet för att fylla detta glapp. En hypotes som verkar vara värd att undersöka är, att det under 1700-talet såldes en hel del värdepapper och fast egendom till t ex ostindiska ”nabobs” som dragit sig tillbaka, och att säljarna var personer, som förr eller senare använde sina intäkter för investeringar i tidens expanderande industri och handel. Det kan ha varit på detta sätt – genom en process med två stadier – som rikedomarna från den koloniala plundringen gav näring åt den industriella revolutionen.

Även om det inte förekom någon omfattande egendomsöverföring, så tror jag att min ”andra fas” inte helt saknar berättigande. Den kan vara av betydelse som beteckning på en period, under vilken borgarklassen övergav sin tidigare förkärlek för fast egendom, värdefulla objekt eller värdepapper till förmån för investeringar i produktionsmedel och arbetskraft. Även om äldre förmögenheter inte såldes i någon större omfattning, så hade denna nyorientering av preferenserna i varje fall ett stort inflytande på priset på dessa tillgångar och på den ekonomiska och sociala verksamheten.

Koharchiro Takahashi: Ett diskussionsbidrag

Maurice Dobbs *Studier i kapitalismens utveckling* reser flera viktiga metodproblem. Den presenterar ett konkret fall av ett problem, som vi inte kan undgå att intensivt intressera oss för – nämligen hur den ekonomisk-historiska vetenskapen på ett nytt och högre stadium skall kunna uppta och göra bruk av tidigare ekonomi- och socialhistorikers positiva resultat. Den kunnige amerikanske ekonomen Paul Sweezys[1] kritik av Dobbs *Studier* och Dobbs svar[2] preciserar diskussionsfrågornas lokalisering och karaktär, och ger därigenom de japanska historikerna en möjlighet (efter krigsårens isolering) att värdera den europeiska och amerikanska ekonomiska historiens aktuella teoretiska nivå.

Dobbs *Studier*, som inte begränsar sig till den engelska kapitalismens utveckling, ägnar inte tillräcklig uppmärksamhet åt tyska och franska arbeten, vilka knappast befinner sig på en lägre nivå än de engelska Dessa källor måste studeras, inte bara för att uppnå en omfattande kunskap om jämförbara kapitalistiska strukturer, utan också för att kunna fastställa mer precisa historiska lagbundenheter. Jag skall här begränsa mina kommentarer till Västeuropa; det skulle vara förhastat att i den nuvarande diskussionen införa historiska fakta från den feodala organisationen eller kapitalismens framväxt i Japan och andra asiatiska länder. Kontroversen mellan Sweezy och Dobb skulle, genom ett kritiskt deltagande av historiker, som känner varje lands problem lika väl, kunna lägga grunden för gemensamma framsteg i dessa studier.

I

Dobbs *Studier* och Sweezys kritik börjar med allmänna begreppsliga definitioner av feodalism och kapitalism, som inte bara gäller terminologiska problem, utan också metoderna för historisk analys. Eftersom Sweezy inte givit någon klar och explicit definition av feodalismen, vet vi inte exakt vad han anser vara dess rot. Övergången från feodalism till kapitalism handlar emellertid om en förändring av produktionssättet, så feodalism och kapitalism måste vara stadier i en socioekonomisk strukturs utveckling, alltså historiska kategorier. Ett rationellt begripande av feodalismen förutsätter en vetenskaplig förståelse av kapitalismen som historisk kategori.[3] Dobb avvisar de traditionella, bland ”borgerliga” historiker gångbara begreppen och söker den feodala ekonomins väsen i förhållandet mellan de omedelbara producenterna (hantverkare och bönder) och deras feodala herrar. Denna ansats karaktäriserar feodalismen som ett produktionssätt; det står i centrum för Dobbs definition av feodalismen och sammanfaller i huvudsak med begreppet livegenskap. Livegenskap är ”en skyldighet som påtvingats producenten, oberoende av dennes egen vilja, att uppfylla vissa ekonomiska krav, vilka antingen består i tjänster som skall utföras eller av pålagor, som skall betalas i pengar eller in natura . . . Detta tvång kan utövas med hjälp av den militära makt som den feodala överhögheten förfogar över, eller genom praxis som har stöd i någon slags juridisk procedur, eller genom laga tvång.” [4] Denna beskrivning överensstämmer i allt väsentligt med den bedömning som görs i kapitlet om ”Den kapitalistiska jordräntans uppkomst” i *Kapitalet* III.[5]

---

[1] Se ovan, *En kritik.*
[2] *Ett svar,* ibid.
[3] Marx, K, *Inledning till kritiken av den politiska ekonomin* i Marx/Engels, *Ekonomiska skrifter i urval*, s 39.
[4] Dobb, *Studier*, s 37.
[5] Eller: ”I alla tidigare former framstår jordägaren, inte kapitalisten, som den som tillägnar sig främmande surplus labour. Jordräntan . . . framträder historiskt såsom den allmänna formen för surplus labour . . . såsom det labour som skall uträttas utan vederlag. Här är tillägnandet av detta surplus labour inte, som hos kapitalet, förmedlat genom byte, utan dess grundval är våldsmakten hos en del av samhället över den andra (följaktligen

Detta slag av feodal livegenskap ”skiljer sig från kapitalismen, för det första såtillvida att arbetaren under den senare . . . inte längre är en oberoende producent utan är skild från sina produktionsmedel och från möjligheten att själv sörja för sitt uppehälle; för det andra . . . är hans förhållande till ägaren av produktionsmedlen, vilken använder hans arbetskraft, rent kontraktsmässigt. . I lagens mening kan han både välja och byta herre, och han har inga andra förpliktelser att bidra med arbete eller betalning till en herre än vad som är best5.mt i arbetskontraktet”.[6]

Sweezy kritiserar Dobbs identifiering av feodalism med livegenskap. Han citerar ett brev i vilket Engels skriver: ”det är otvivelaktigt så att livegenskap och personlig ofrihet /Hörigkeit/ inte är en specifik medeltida – feodal form. Vi finner den överallt, eller nästan överallt, där erövrare låter de ursprungliga innevånarna bruka jorden åt sig”.[7] Sweezy bestrider att livegenskap är en specifik historisk kategori.[8] Han anger dock inte vad som konstituerar den speciella existensform för arbetskraften, som är typisk för feodalismen som produktionssätt.

Själv lutar jag åt följande uppfattning: Om vi betraktar det antika, det feodala och det moderna borgerliga produktionssättet som den ekonomiska historiens huvudstadier, är arbetskraftens sociala existensform det första man måste ta hänsyn till, eftersom den är den grundläggande och avgörande faktorn i de olika produktionssätten. Arbetets grundformer (typer) är nu slaveri, livegenskap och fritt lönearbete; och det skulle sannerligen vara felaktigt att eliminera livegenskapen som en beståndsdel i ett allmänt feodalismbegrepp. Problemet med övergången från feodalism till kapitalism gäller inte bara omvandlingen av de ekonomiska och sociala institutionernas former. Grundproblemet måste utgöras av förändringen av arbetskraftens sociala existensform.

Även om böndernas ofrihet som livegna uppvisade variationer och gradskillnader i olika regioner och på den feodala ekonomins olika utvecklingsstadier, är livegenskap arbetskraftens karakteristiska existensform i det feodala produktionssättet, eller, som Dobb säger, ”exploatering av producenterna med hjälp av direkt politiskt-juridiskt tvång”.[9] Sweezy måste söka efter feodalismens väsen någon annanstans, eftersom han har skilt livegenskap från feodalism och förbisett arbetskraftens karakteristiska feodala existensform. Det feodala samhället förutsätter, enligt hans uppfattning, ”att marknaderna mestadels är lokala och att långdistanshandeln, som mycket väl kan förekomma, inte spelar någon bestämmande roll för produktionens ändamål och metoder. Det avgörande draget hos feodalism i denna mening är att den är ett system för *behovsproduktion*”. Sweezy påstår inte att marknads- eller varuekonomin var frånvarande i det feodala samhället. Han säger att ”varuproduktion och feodalism är ömsesidigt uteslutande begrepp”.[10] Men det är alltför enkelt att framställa feodalismens yawn som ”ett system för behovsproduktion” i motsats till ”produktion för marknaden”. Bytesvärde (varor) och pengar (till skillnad från ”kapital”) förde en ”antediluviansk” tillvaro[11] och kunde existera och mogna i olika typer av historiska samhällsstrukturer. I dessa tidiga stadier gick nästan alla arbetsprodukter åt för att tillfredsställa producenternas egna behov och blev inte till varor. Därför behärskade inte bytesvärdet den samhälleliga produktionsprocessen

---

också direkt slaveri, livegenskap eller politisk beroendeställning).” Marx, *Teorier om mervärdet* i Ekonomiska *skrifter i urval*, s 402.

[6] Dobb, *Studier*, s 37

[7] Marx-Engels, *Briefwechsel* i *MEW* bd 35, s 137; citerat av Sweezy ovan, s 37.

[8] *En kritik*, ovan s. 37-39.

[9] *Ett svar*, ovan s. 69. Jfr Marx, *Kapitalet* III, s 700

[10] *En kritik*, ovan s 39 och 59 n.

[11] *Kapitalet* I, s 141 och III, s 534.

fullkomligt, även om det samtidigt förekom viss varuproduktion och -cirkulation. Den fråga man bör ställa till en given samhällsstruktur är därför inte om det förekommer varor och pengar, utan snarare hur dessa varor producerats och hur penningen fungerar som ett bytesmedel för produktionen. Det antika romerska latifundiesystemets produkter trädde in i cirkulationen som varor producerade av slavarbete, och de feodala jordägarnas ackumulation av tvångsarbetets produkter eller av räntor in natura trädde in i cirkulationen som varor producerade av livegna. Dessutom finns det enkla varor, som producerats av oberoende bönder och hantverkare, och kapitalistiska varor, som producerats av lönearbetare o s v. Men det förhåller sig inte på samma sätt med kapitalet eller kapitalismen som en historisk kategori. Även på en feodal grundval kan arbetsprodukterna anta varuform, eftersom produktionsmedlen var förenade med de omedelbara producenterna.[12] Av detta skäl kan inte ”ett system för marknadsproduktion” definiera specifika historiska produktionsförhållanden (och därmed inte heller klassförhållanden). Sweezy förbiser detta helt och hållet, då han i avsnittet om definitionen av feodalismen knappast nämner den feodala jordräntan – det koncentrerade förkroppsligandet av det antagonistiska förhållandet mellan feodalherre och bonde – och istället lägger tonvikten på ”systemet för behovsproduktion” eller ”systemet för marknadsproduktion”, d v s på relationerna mellan producenterna och deras marknader, och därmed på utbytesförhållandena snarare än produktionsförhållandena. Hans ståndpunkt förefaller vara fixerad vid cirkulationssfären.

Vi skulle vilja utgå från följande teser: Motsättningen mellan feodalism och kapitalism är inte en motsättning mellan ett ”system för marknadsproduktion” och ett ”system för behovsproduktion”, utan mellan system, som är bestämda av relationen feodal jordegendom–livegenskap resp. industrikapital–lönearbete. De båda parens första termer uttrycker exploateringssätt och egendomsförhållanden, de senare termerna arbetskraftens existensform och därmed dess samhälleliga reproduktionsform. Man kan förenkla detta till motsättningen mellan feodal jordegendom och industrikapital.[13] Under feodalismen, där de omedelbara producenterna är förenade med produktionsmedlen och arbetskraften följaktligen inte antar varuform, måste feodalherrarnas tillägnelse av merarbete ske direkt, genom utomekonomiskt tvång och utan förmedling av varuutbytets ekonomiska lagar. Under kapitalismen har inte bara arbetsprodukterna förvandlats till varor, utan också arbetskraften själv blir till en vara. På detta utvecklingsstadium försvinner tvångssystemet, och värdelagen gör sig gällande i hela ekonomin. Den grundläggande processen vid övergången från feodalism till kapitalism är därför: förändringen av arbetskraftens sociala existensform genom de omedelbara producenternas skiljande från produktionsmedlen; förändringen av arbetskraftens sociala reproduktionssätt (som sammanfaller med det föregående); polariseringen av de omedelbara producenterna eller upplösningen av allmogen.

Dobbs analys utgick direkt från den feodala jordegendomen och livegenskapen. Men när vi t ex analyserar begreppet ”kapital” kan vi inte utgå direkt från kapitalet självt.

---

[12] *Kapitalet* I, s 286.

[13] Jfr *Kapitalet* I, s 144 ff. Även *Kapitalet* II, s 50: ”Industrikapitalet är den enda existensform för kapitalet, vari detta inte endast tillägnar sig utan också skapar mervärde resp merprodukt. Det bildar därför grundvalen för den kapitalistiska produktionen, och dess existens innefattar klassmotsättningarna mellan kapitalister och lönearbetare. I den mån industrikapitalet lägger under sig den samhälleliga produktionen, revolutioneras arbetsprocessens teknik och samhälleliga organisation och därmed också samhällets ekonomisk-historiska struktur. Andra arter av kapital, som före industrikapitalet uppträdde i förgångna eller utdöende samhälleliga produktionstillstånd, blir inte bara underordnade industrikapitalet och förändrar sina funktioner på ett motsvarande sätt, utan de rör sig numera endast på industrikapitalets grundval, lever och dör, står och faller med denna grundval.”

Som den välkända inledningspassagen i *Kapitalet* lyder: ”I de samhällen där det kapitalistiska produktionssättet härskar framträder rikedomen som en 'oerhörd varuanhopning' ”, och den enskilda varan framträder som denna rikedoms elementarform. På samma sätt som undersökningen av kapitalet utgår från varuanalysen och sedan visar utvecklingen av kategorierna vara-pengar-kapital, så kan metoden för analysen av den feodala jordegendomen uppenbarligen inte begränsas till en rent historisk framställning, utan måste gå vidare till att analysera naturen av det feodala samhällets lagar. Om vi utgår från de enklaste och mest abstrakta kategorierna och sedan systematiskt går vidare, når vi slutligen den mest konkreta och komplexa kategorin, den feodala jordegendomen. När vi sedan går den omvända logiska vägen uppträder de ursprungliga kategorierna på nytt, men är nu berikade med en mångfald av bestämningar och relationer.[14] Vad skulle kunna utgöra elementarformen, cellen eller den enklaste enheten i ett samhälle som är grundat på det feodala produktionssättet? Vilka kategorier kommer att inta den främsta platsen i analysen av den feodala jordegendomen? Preliminärt skall *Hufe* (*virgate, manse*, bol) tas som den elementära enheten; sedan *Gemeinde* (*village community, communauté rurale*, bysamfällighet) som förmedlande led; och slutligen skall vi utveckla den feodala jordegendomens högsta kategori (*Grundherrschaft, manor, seigneurie*, gods).[15]

Naturligtvis är denna logiska utveckling av kategorierna *Hufe – Gemeinde – Grundherrschaft* inte identisk med själva den historiska processen. Men det är just utforskningen av den feodala jordegendomens struktur med utgångspunkt från dess elementarform, som klargör de historiska lagarna för det feodala samhällets uppkomst, utveckling och nedgång; detta har ännu inte gått upp för den ”borgerliga” historievetenskapen, men *Kapitalets* första band ger en

---

[14] *Inledning till kritiken av den politiska ekonomin* i *Ekonomiska skrifter i urval*, s 35.

[15] *Hufe* (*virgate*) är bondens totala jordandel (Lamprecht kallar den Werteinheit) och utgörs av en *Hof* (ett stycke mark med ett hus på), en lott odlingsbar jord (*Flur*) och en del i allmänningen (*Allmende*); eller, grovt sagt, ”tillräckligt med jord för att försörja bonden och hans familj” (Waitz). Den är det naturliga objekt med vilket bonden försörjer sig (eller arbetskraften reproduceras). Dess ekonomiska realisering förmedlas via samfälligheten eller de kollektiva kommunala regleringarna, som i denna mening kan betecknas som den allmänna formen av *die Hufe*: *Flurzwang* (odlingstvång) eller *contrainte communautaire* (kommunalt tvång) (G. Lefebvre), *servitudes collectives* (kollektiva bördor) (Marc Bloch), vilka åtföljer *Dreifelderwirtschaft* (treskiftesbruk) och *openfield system* (tegskifte), *Gemengelage* (ägoblandning) eller *vaine pâture collective* (kollektiv betesrätt). De kollektiva regleringarna utgör en tvångsapparat genom vilken arbetsprocessen förmedlas. Den produktivitetsstegring som framgick ur den privategendom som rymdes inom *die Hufe* ledde emellertid nödvändigtvis till människors ”herravälde över människor och jord” (Wittick). De makt- och beroendeförhållanden som denna typ av *Hufe*-samfällighet gav upphov till konstituerade feodalherrens privategendom, dvs godset eller den feodala jordegendomen. På detta sätt får vi följande kategoriella utveckling; *Hufe - Gemeinde - Grundherrschaft*. Omvärit förvandlades *die Hufe* och bysamfälligheten - ett slags ”naturliga” objekt - och deras inbördes relationer till specifikt historiska (feodala) former och förhållanden, när feodalherren bemäktigade sig bykommunen och *die Hufe*, och dessa genomträngdes av det seigneuriella jordägandets regler. Under det feodala jordägandet framträder nu *die Hufe* som ett beroende jordinnehav (*Besitz, tenure*) och samfällighetens sedvanemässiga regleringar har förvandlats till instrument för seigneuriell maktutövning. De blir till historiska betingelser för realiseringen av feodal jordränta och tillägnelsen av arbetskraft; bonden är bunden till sin jord. Samtidigt blir böndernas arbetsprocess till en jordränteskapande process; de båda processernas enhet bildar den feodala produktionsprocessen. I allmänhet är tvång (kommunal reglering och feodalherrens tvångsindrivning av tributer) den feodala reproduktionens förmedlande faktor, på samma sätt som kapitalets cirkulationsprocess framträder som den kapitalistiska reproduktionens förmedlande faktor. Det feodala samhällets sammanbrott innebär därför detta tvångssystems försvinnande. Å andra sidan kan upplösningen av detta tvång (förutsättningen för modern privategendom och borgerlig arbetsfrihet) skapa förutsättningarna för produktionsmedlens skiljande från de omedelbara producenterna (expropriering), eftersom det feodala tvånget verkar inom en struktur där de omedelbara producenterna är förenade med produktionsmedlen. För närmare detaljer, se min *Skimin kakumei no kozo* (Den borgerliga revolutionens struktur), Tokyo, 1950, s 77-85.

anvisning. Mot denna bakgrund reser sig grundläggande metodproblem i samband med de utmärkta analyser av det feodala samhället som Dobb och Sweezy givit oss.

II

Sweezy sökte feodalismens väsensdrag i ett ”system för behovsproduktion” och måste därför förklara feodalismens nedgång på ett motsvarande sätt. Han är förvisso inte okunnig om det feodala produktionssättets existens i Östeuropa och Asien; varför begränsar han då sin behandling av frågan till Västeuropa? Håller han med de borgerliga rättshistoriker som beskriver det feodala systemet som *Lehnswesen*? T ex förklarar J. Calmette redan på första sidan i *La société féodale*1[16] att feodalism är något för den europeiska medeltiden säreget, och förnekar existensen av en japansk feodalism. Eller motiverades Sweezys behandling av det historiska faktum att den moderna kapitalismen uppstod och mognade i Västeuropa? Han skriver ”att västeuropeisk feodalism ... var ett system med mycket stark benägenhet att bevara givna produktionsmetoder och produktionsförhållanden” och hänvisar till ”den västeuropeiska feodalismens inneboende konservatism och motstånd mot förändring”.[17] Påpekandet att feodalismen var konservativ i jämförelse med sin kategoriska motsats, modern kapitalism, är emellertid intetsägande. I jämförelse med östeuropeisk eller orientalisk feodalism framstår inte den västeuropeiska feodalismen som konservativ; snarare är motsatsen fallet. Den avgörande faktor, som hindrade det moderna kapitalistiska samhällets autonoma framväxt i Östeuropa och Asien, var just den inre stabiliteten hos den feodala jordegendomens struktur i dessa länder. Det faktum att modern kapitalism och borgerligt samhälle kan sägas ha antagit sin klassiska form i Västeuropa tyder snarare på att den feodala jordegendomen där hade en inneboende svaghet och instabilitet. Vad Sweezy menar är kanske att den västeuropeiska feodalismen till följd av sin inneboende konservatism och förändringsfientlighet inte kunde bryta samman genom verkan av någon intern kraft i feodalismen; sammanbrottet började först genom en yttre krafts inverkan. Eftersom feodalismen för Sweezy var ett ”system för behovs-produktion”, var ”marknadsproduktionen” eller ”handeln” (”bytesekonomin) den kraft, som utifrån bröt ner systemet. Omkring hälften av hans kritik av Dobb ägnas åt en detaljerad diskussion av denna punkt.

På 1300- och 1400-talet var byarnas ödeläggelse, landsbygdsbefolkningens minskning och därmed feodalherrarnas brist på pengar en allmän företeelse, som i England, Frankrike och Tyskland ledde till *crise des fortunes seigneuriales*.[18] Bytes- eller penningekonomin, som bröt fram under senmedeltiden, ruinerade stora delar av feodaladeln, vars grundval utgjordes av den traditionella ”naturahushållningen”.[19] Den s k medeltida befrielsen av livegna var till största delen en följd av feodalherrarnas penningbehov – vanligtvis till krigföring eller till en växande lyxkonsumtion.[20]

Enligt Sweezys hypotes var den feodala härskarklassens ständigt växande behov av pengar

---

[16] Ovan s 41.

[17] Paris, 1932. Andra franska historiker, i synnerhet Marc Bloch och Robert Boutruche, är emellertid av en annan mening och är mycket intresserade av japansk feodalism. Marx talar redan i kapitel 24 av *Kapitalets* första band om Japans ”rent feodala organisation”.

[18] Marc Bloch, *Caractéres originaux de l'histoire rurale française*, Oslo 1931, s 117-119; H. Maybaum, *Die Entstehung der Gutswirtschaft in Mecklenburg*, Stuttgart 1926, s 109-113; och det nyare utmärkta arbetet av R. Boutruche, *La crise d'une société*, Paris 1947, II.

[19] Jfr t ex R. Boutruche, Aux origines d'une crise nobiliaire i *Annales d'histoire sociale*, bd I, nr 3, Paris 1939, s 272 f.

[20] Marc Bloch, *Rois et serfs*, Paris 1920, s 59 f, s 174 f; A. Dopsch, *Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft in der Weltgeschichte*, Wien 1930, s 178.

under denna feodalismens ”kris” en följd av feodaladelns allt större lyxkonsumtion – en uppfattning som liknar den som presenteras i första kapitlet om *der Hof* i Sombarts *Luxus und Kapitalismus*.[21] Feodalherrarnas omåttliga exploatering av bönderna, som Dobb skulle tillskriva orsaken till feodalismens sammanbrott, var egentligen, enligt Sweezys uppfattning, en följd av feodalherrarnas behov av reda pengar. Den bondeflykt som betingades härav sammanföll med grundläggningen av städerna, som alstrade penningekonomin. Sålunda anser Sweezy att Dobb ”misstar ... sig på vissa historiska utvecklingsförlopp och uppfattar dem som immanenta tendenser, trots att dessa egentligen endast kan förklaras av orsaker som ligger utanför själva systemet”.[22] Den ”yttre” faktor som frambringade feodalismens sammanbrott var ”handeln, som inte kan betraktas som en form av feodal ekonomi”, och då framför allt långdistanshandeln och inte den lokala eller regionala marknaden.[23]

”Vi bör”, säger Sweezy, ”försöka klarlägga den process, genom vilken handeln skapade ett *system* för marknadsproduktion, och sedan undersöka hur detta system inverkade på det redan existerande feodala systemet för behovsproduktion.” Sweezy såg alltså, ”hur långdistans-handeln kunde vara en skapande kraft, som gav upphov till ett system av produktion för utbyte vid sidan av det gamla feodala systemet för behovsproduktion”. Även om Sweezy är väl medveten om alla de historiska fakta, som visar att en ”bytesekonomi är förenlig med slaveri, livegenskap, enkel varuproduktion och lönearbete”, så inser han inte till fullo en av de starka punkterna i Dobbs teori, som gäller den feodala reaktionen och vad Engels kallade den andra livegenskapen i Östeuropa. Sweezy söker, i anslutning till Pirenne, förklaringen ”i den andra livegenskapens geografi, nämligen i det faktum att fenomenet blir alltmer utpräglat och accentuerat ju längre österut vi förflyttar oss från bytesekonomins centrum” [24] Dobb, som använder sig av ett antal nyare studier, klargör emellertid att:

”Det var just i de efterblivna delarna i norra och västra England som livegenskap i form av direkta arbetsplikter först försvann, medan arbetsplikterna levde kvar mest hårdnackat i de mer avancerade delarna i sydöst med sina stadsmarknader och handelsvägar. På samma sätt åtföljdes livegenskapens intensifiering ... i Östeuropa under 1400- och 1500-talet av handelns tillväxt, och närheten till marknaden motsvarades inte ... av feodalismens sönderfall utan av livegenskapens intensifiering.” [25]

Den grundläggande orsaken är därför inte själva handeln eller marknaden; marknadens struktur är betingad av produktionssystemets interna organisation. Kosminsky har formulerat detta ännu tydligare än Dobb: ”Produktion för utbyte” på de stora feodala egendomarna och på kyrkans domäner i södra och östra England – vilka hade den ”klassiska godsstrukturen” – framkallade en ökning av arbetsplikter och en intensifiering av livegenskapen; i norra och västra England, med sina små och medelstora världsliga egendomar, resulterade bytesekono-

---

[21] Sombart, *Luxus und Kapitalismus*, 2a uppl. München 1922, kap 1.
[22] Ovan s 49.
[23] Utifrån den samhälleliga arbetsdelningens synpunkt skulle jag snarare vilja betona den lokala marknaden, det interlokala utbytet eller den inre marknaden; vad gäller denna fråga måste vi ta hänsyn till Hiltons värdefulla synpunkter i *Economic Development of some Leicester Estates in the 14th and 15th Centuries*, London 1947. Dobb lyckades klarlägga den oupplösliga relationen mellan industrikapitalets och den ”inre marknadens” uppkomst; se *Studier*, s 135 f. Jfr i denna fråga *Kapitalets* metod, bd I, kap 30.
[24] ovan s 53.
[25] *Ett svar*, ovan s 74; *Studier*, S 36-42, 49-55; *Kapitalet* III, kap 20 och 36 verkar understödja Dobb, se s 295f, 299f, 301f:”, .. de stora revolutionerna i fråga om handeln som med de geografiska upptäckterna under 1500- och 1600-talet raskt stegrade köpmannakapitalets utveckling, bildar en huvudfaktor för att främja övergången från feodalt produktionssätt till kapitalistiskt ... Men det moderna produktionssättet utvecklade sig under sin första period, manufakturperioden, bara där betingelserna därför frambragts redan under medeltiden” (s 301).

min däremot i en framväxt av penningräntor och i en tillbakagång för livegenskapen. Det var faktiskt så, att när bytes- eller penningekonomin utvecklades, så ”upplöstes feodalismen tidigast och lättast i de områden och på de egendomar där den hade upprättats minst framgångsrikt”, medan utvecklingen kunde leda, och även gjorde det i många fall, till att den feodala exploateringen av bönderna intensifierades genom en ”anpassning av arbetspliktssystemet till marknadens växande krav” på de platser (de ”klassiska godsen”), där herraväldet över den ofria livegna befolkningen etablerats och bibehållits med framgång. Det marknadsproducerande *Gutswirtschaft*-system som utvecklades i östra Tyskland (det fullödigaste uttrycket för Postans och Kosminkys ”feodala reaktion”) karaktäriserar således den ”andra livegenskap”, som både Sweezy och Dobb refererar till. Den avgörande punkten är, att ”utvecklingen av utbytet inom bondeekonomin – antingen det direkt betjänade lokala marknader eller mer avlägsna marknader genom köpmännens mellanhänder – medförde penningräntans utveckling. Å andra sidan medförde utvecklingen av utbytet inom feodalherrarnas ekonomi en ökning av arbetsplikterna”.[26]

Sweezy har rätt då han betraktar ”krisen” i slutet av medeltiden som en produkt av handelns upplösande inverkan på systemet för behovsproduktion. Han är emellertid så upptagen av handelns utveckling, att han begår misstaget att tillskriva den själva feodalismens sammanbrott. Förvisso påskyndade handelns desintegrerande verkan, som Dobb påpekar i sitt svar till Sweezy,[27] åtminstone i England den differentieringsprocess bland småproducenterna, som tenderade att å ena sidan skapa en klass av självägande rika bönder och å den andra ett lokalt halvproletariat, och vars slutliga resultat var feodalismens sammanbrott och upprättandet av kapitalistisk produktion. R.H. Tawney[28] påvisade förekomsten av en sådan desintegrerande kapitalistisk process i 1500-talets England – utvecklingen mot ”tredelningen i feodal jordägare, kapitalistisk jordbrukare och jordlösa lantarbetare”, som är karaktäristisk för den nya tidens engelska jordbruk. Denna uppdelning hade emellertid sitt ursprung inom det redan existerande feodala samhällets struktur, och det finns ingen anledning att tillskriva den handeln som sådan. På denna punkt är Dobbs svar till Sweezy ofullständigt och gör onödiga eftergifter. Han skulle mer konkret påvisat hur handelns destruktiva inverkan på klassen av små bondeproducenter inte heller i Västeuropa alltid medförde att en kapitalistisk produktion utvecklades, utan också utlöste den feodala reaktionen. I t ex Frankrike ledde ”krisen” till att feodalismen restaurerades, inte till att den slutgiltigt tillintetgjordes.[29] Handelns upplösning av klassen av små bondeproducenter skapade vid den tiden i Frankrike inte ett kapitalistiskt system av lönearbete, utan initierade ett ockrande jordägarskap med å ena sidan *laboureurs-fermiers* (stora bondearrendatorer) och *laboureurs-marchands* (bondeköpmän)och å den andra

[26] E.A. Kosminsky, ”Services and Money Rents in the 13th Century” i *Economic History Review*, bd 5, London 1935, nr 2, s 42-45. ”Penningekonomins framväxt har inte alltid varit den stora befriande kraft som 1800-talshistorikerna ansåg den vara ... Marknadens expansion och produktionens tillväxt kan lika gärna leda till arbetsplikternas ökning som till deras avtagande. Därför deras paradoxala ökning i Östeuropa vid den tid då spannmålsproduktionen för utländska marknader expanderade som snabbast, och därför också deras paradoxala ökning i England vid den tid och i de områden dar jordbruksproduktionen för marknaden var högst utvecklad under medeltiden (nämligen på 1200-talet).” M. Postan, ”The Chronology of Labour Services” i *Transactions of the Royal Historical Society*, 4th series, vol XX, London 1937, s 192 f, 186.

[27] *Ett svar*, ovan s 73; jfr. *Studier*, s 56.

[28] *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century*, London 1912.

[29] Under denna kris ”visade sig den feodala hierarkins skelett vara i det närmaste detsamma som under det föregående århundradet, Även om feodalherrarna kunde ha växlat upprepade gånger”, Y. Bezard, *La vie rurale dans le sud la region parisienne*, Paris 1929, s 54. ”Den seigneuriella regimen förblev oantastad. Dessutom: den är inte långt ifrån att utveckla en ny styrka. Men den seigneuriella egendomen hade i stor utsträckning skiftat Agare.” Bloch, *Caractéres originaux*, s 129.

halvt livegna.[30] De senare var prototypen för de *métayers* (hälftenbrukare), som Arthur Young i *Travels in France* beskriver som offer för ”ett eländigt system, som ständigt skapar fattigdom”; men vid den tid som vi här talar om tillhörde de varken proletariatets kategori eller befann sig i det utvecklade *métayage*-stadium, som markerar övergången från feodala tributer till kapitalistisk ränta.[31] Både Sweezy och Dobb behandlar handelns desintegrerande inverkan på feodalismen och den ”feodala reaktionen utan att gå utöver den feodala jordegendomen med sina arbetsplikter, medan de även borde ha tagit hänsyn till räntorna in natura; de senare bör vara den viktigare frågan för Frankrike och Japan.[32]

Sweezy ser inte uppbrytningen av en given samhällsstruktur som ett resultat av dess produktivkrafters egenrörelse, utan söker istället efter en yttre kraft. Om vi antar att historisk utveckling sker på grund av yttre krafter, kvarstår emellertid frågan hur dessa yttre krafter uppstod och varifrån de kom. I sista hand måste dessa krafter, som manifesterar sig som yttre, förklaras som inneboende i historien. Historiens dialektik kan inte utvecklas utan självrörelser (den inre strukturens motsättningar). Inre rörelser och yttre influenser påverkar naturligtvis varandra; Dobb visar också vilket enormt inflytande yttre omständigheter kan utöva, men ändå är det ”de inre motsättningarna . . . som bestämmer den specifika form och riktning, som de externa influenserna verkar i”.[33] Sweezys vidhållande av att den västeuropeiska feodalismens sammanbrott enbart berodde på externa orsakers inverkan – handeln och marknaden, speciellt den yttre – följer direkt av hans metod för historisk analys.[34]

---

[30] Raveau ger en levande framställning av detta sammanhang; *L'agriculture et les classes paysannes au XVI e siécle*, Paris 1926, s 249 f. I Poitou skilde bytes- och penningekonomins utveckling bönderna från jorden, men förvandlade dem inte till ett proletariat. När bönderna sålde sina gårdar drevs de inte bort från jorden, utan bands till den av de nya Agarna, för vilka de skulle bruka den mot halva avkastningen (*à demifruits*). De nya *métayers* kunde bara överleva genom att redan på förhand sälja den kommande skörden eller genom att få säd eller pengar i förskott från de nya ägarnas tillgångar. De nya skulderna tvingade bönderna att offra Aven nästa skörd, och de fångades på så sätt i en ond cirkel som de inte kunde komma ur. ”De var fastnaglade vid sina arrendegårdar; köpmännen skapade en ny livegenskap genom sitt kapital.” Ibid, s 80; och 82,93,121,268-71.

[31] Det skriftliga *métavage*-kontraktet under *l'ancien regime* band bondearrendatorerna till personliga, dvs feodala förpliktelser som *fidélité, obéissance, soumission*. J. Donant, *Une communauté rurale à la fin de l'ancien regime*, Paris 1926, s 245. *Métavage*-systemet skapade ”verkliga personliga beroendeförhållanden mellan borgare och bönder”. Bloch, Caracteres originaux, s 143. Och G. Lefebvre, den främste kännaren av jordbruket och bönderna vid tiden för den franska revolutionen, visar att det i *l'ancien regime*s métayagesystem fanns en aristokratisk tradition av *protection et obéissance*, dvs av feodal underordning, i förhållandet mellan jordägare och *métayer*. Lefebvre, *Questions agraires au temps de la Terreur*, Paris 1932, s 94.

[32] Denna synpunkt är viktigare för Asien, där ränta in natura (produkträntа) dominerar. Ränta i form av produkter är ”fullkomligt adekvat som bas för de stationära samhällsförhållanden som vi t ex finner i Asien ... denna ränta kan anta en omfattning som allvarligt hotar arbetsbetingelsernas, produktionsmedlens reproduktion. Den kan göra en utvidgning av produktionen mer eller mindre omöjlig och trycka ner de omedelbara producenterna till ett fysiskt existensminmum. Detta gäller särskilt då denna form påträffas och exploateras av en erövrande industrination, t ex engelsmännen i Indien.” *Kapitalet* III, s 705. Jfr ”Hoken shakai kaitai e no taio ni tsuite” (Om motståndet mot feodalismens upplösning) i mitt arbete *Kindai shakai seritsu shiron* (Historisk essä om det moderna samhällets uppkomst), Tokyo 1951,s 113 f.

[33] *Ett svar*, ovan s 73.

[34] Den historiska uppfattningen av ett samhälles nedgång som en självupplösning genom detta slag av inre utveckling bekräftas även av ”borgerliga” historiker; Eduard Meyer betonar t ex, när det gäller den klassiska antikens nedgång, att det romerska rikets fall inte berodde på de barbariska folkstammarnas invasion, utan att dess invasioner inträffade vid en tidpunkt då riket redan börjat falla sönder inifrån: E. Meyer, *Kleine schriften*, bd I, 2 uppl, Berlin 1924, s 145 f, 160. Se också Max Weber, Die sozialen Grande des Untergangs der antiken Welt (1896) i *Gesammelte Aufsätze zur Sozial-und Wirtschaftsgechichte*, Tübingen 1924, s 290 f, 293-87. Jfr *Kapitalet* III, s 300 f.

III

En mycket viktig punkt hos Dobb är betoningen av att kapitalismen växte fram ur en form av småproduktion, som vann ett oberoende och samtidigt utvecklade en social differentiering inom sig. Dobbs tes är att denna utveckling föregick i två faser: först etablerar sig denna småproduktion gradvis som det feodala samhällets grundval; till följd av produktivitetsutvecklingen frigör den sig sedan från de feodala begränsningarna, går mot sin egen upplösning och skapar därigenom kapitalistiska förhållanden.[35]

(A) Småproduktionens etablering som feodalismens grundval inträffar emellertid först i samband med upplösningen av det ”klassiska” godssystemet (d v s arbetsräntans stadium i det feodala jordägandets utveckling) – ett system som vilade på den direkta exploateringen av de livegna på godsets huvudgård, där de utförde sitt veckovisa tvångsarbete (veckoarbete). Moderna historiker har, åtminstone i allmänna drag, visat hur de livegna befriades i loppet av detta systems upplösningsprocess. Processen kan iakttas i arbetsplikternas avlösning i 1300- och 1400-talets England, där en fullständig förvandling av arbetsränta till penningränta förebådade livegenskapens försvinnande; eller i sydvästra Tyskland och framför allt i Frankrike, där det första stadiet i arbetsplikternas avskaffande var inrättandet av en fast ränta in natura, som sedan gradvis förvandlades till penningränta. Från och med 1100- och 1200-talet utdelades i Frankrike och sydvästra Tyskland feodalherrens huvudgårdsjord (*domaine proche, Salland*), som hittills hade brukats med de livegnas tvångsarbete (*Frondienst, corvée*), till bönderna och anförtroddes åt deras brukning. Bönderna presterade inte längre något tvångsarbete åt feodalherren, utan lämnade honom en fastställd del av skörden som betalning (*campi pars, champart, terrage, agrier*).[36] Även om denna process nödvändigtvis hängde samman med en partiellt införd penningränta, så utgjordes den feodala räntans grundläggande beståndsdel inte längre av arbetsplikter, utan hade blivit en ”ränta” (*redevance, Abgabe*), som historiker kallar den. Denna typ av feodalt jordägande, som uppstod som ett resultat av sammanbrottet för huvudgårdssystemet (*das Villikationssystem*), baserades på ett småskaligt bondejordbruk; vad tyska historiker kallar *Rentengrundherrschaft* eller *reine Gundherrschaft*.[37]

Denna strukturförändring av det feodala jordägandet, som åtföljde godssystemets nedgång, medförde en förändring av räntans form: i England en förändring till penningränta, i Frankrike och Tyskland till ränta in natura; men den åstadkom inte någon grundläggande förändring av den feodala räntans natur. Medan bönderna tidigare hade presterat merarbete direkt i form av arbete, så skedde prestationerna nu i realiserade former – produkter eller deras penningpris. Mer förändrades inte. I båda fallen framträder räntan som merarbetets ”normala form” och är inte en del av en ”profit”, som realiseras av producenterna och betalas i form av kapitalistisk ränta. Även om en ”profit” faktiskt börjar framträda, så utgör räntan en ”normal gräns” för profitbildningen. I båda fallen använder de feodala jordägarna i kraft av sin ägarställning ett direkt ”utomekonomiskt tvång” för att – oberoende av varubytets lagar – lägga beslag på

---

[35] *Kapitalet* I, s 292 och III, s 303. Se ”Shoki shihon shugi no keizai kozo” (Den tidiga kapitalismens ekonomiska struktur) i mitt arbete *Kindai shihon shugi no seiritsu* (Den moderna kapitalismens uppkomst), Tokyo 1950, s 3 f.

[36] Bloch, *Caracteres originaux*, s 100 f; Oliver Martin, *Histoire de la prévbté de vicomte de Paris*, bd 1, Paris 1922, s 420 f.

[37] Max Weber, *Wirtschaftsgeschichte*, Tübingen 1923, s 101. G.v. Below, *Geschichte der deutschen Li.mdwirtschaft im Mittelalter*, Jena 1937, s 73-76. Jfr bland de japanska undersökningarna av västeuropeisk medeltidshistoria Senroku Uehara ”Grundherrschaft i klostret Klosterburg” (1920) i hans samling *Doitsu chusei no shakai to keizai* (Ekonomi och samhälle i Tyskland under medeltiden).

merarbete från bondeproducenterna (*tenanciers, Besitzer*), som faktiskt besitter jorden, produktionsmedlen. Emellertid förändras metoderna för att driva in ränta, och därmed formerna för det utomekonomiska tvånget. På det klassiska godssystemets tid organiserades böndernas arbete direkt under feodalherrens eller hans ställföreträdares (*villicus, maire, segent*) kontroll. Under *reine Grundherrschaft* utfördes däremot jordbrukets hela produktionsprocess på böndernas egna jordlotter, och det nödvändiga arbetet för den egna reproduktionen och merarbetet för feodalherren var inte längre åtskilt i tid och rum. De omedelbara producenterna hade nu möjlighet att själva disponera sin arbetstid. Befrielsen av bönderna, d v s förändringen av deras status från livegna till halvfria arrendatorer (*sokemen*) eller fria bönder (*yeomen, vilains francs*), skedde i stor skala mellan 1200- och 1400-talet. Sålunda förändrades metoderna för ränteindrivning från olika typer av personliga och godtyckliga förpliktelser till bestämda tingliga förhållanden, och det feodala betalnings- och indrivningsförhållandet mellan feodalherrar och bönder blev kontraktsbundet. Dessa kontrakt liknade förvisso inte det moderna borgerliga samhällets kontrakt, där fria varuägare träder i förbindelse med varandra som fria personer; de tog snarare form av sedvanerätt (ränta in natura kallades ofta *coutumes, Gewohnheitsrecht*, och de bönder som betalade den för *coutumiers*). Det är således först vid denna tid som man kan tala om ett ”bondejordbruk i liten skala” som tillsammans med oberoende hantverkare utgjorde ”grundvalen för det feodala produktionssättet”.[38]

Eftersom räntan in natura bereder väg för penningräntan, blir dessa små bondgårdar, småproduktionen inom jordbruket, alltmer oberoende, och samtidigt sker också detta produktionssätt självupplösning allt snabbare och mer obehindrat. Med införandet av penningräntan förändras inte bara det gamla personliga förhållandet mellan feodalherre och bonde till ett mer objektivt, opersonligt penningförhållande, utan den stegrade arbetsproduktiviteten och det därmed fallande penningvärdet medför också att den del av merarbetet, som omfattas av den fastställda penningräntan, blir relativ mindre. Därför kunde merarbetet i viss utsträckning utgöra vad som har kallats en ”embryonal profit”, som tillföll bönderna (de omedelbara producenterna) utöver vad som krävdes för den nödvändiga reproduktionen, och som de själva kunde förvandla till varor. Vad beträffar penningräntan, så sjönk dess värde så mycket att bönderna i praktiken befriades från sin skyldighet att betala den.[39]

De ursprungliga beroende bondgårdarna hade förvandlats till fri bondeegendom. Bönderna, som tidigare innehaft sina gårdar till de gamla besittningsvillkoren, fastställde själva de kvoter i vilka de avbetalade den feodala räntan, befriade sig från det feodala jordägandets regleringar och blev ägare till sin jord. Uppkomsten av denna typ av oberoende bönder – historiskt är Englands *yeomanry* mönsterexemplet – var ett resultat av det feodala jordägandets upplösningsprocess och skapade de sociala betingelserna för penningräntan. Om vi betraktar denna process från en annan synvinkel, kan vi säga, att när penningräntan hade upprättats allmänt och i nationell skala, så tillfredsställde bönderna, i avsikt att bibehålla och reproducera detta tillstånd, den övervägande delen av sina direkta försörjningsbehov genom en naturahushåll-

[38] Se *Kapitalet* I, s 291; jfr mitt arbete ”Iwayuru nodo kaiho i tsuite” (Om den s k befrielsen av de livegna) i *Shigaku zasshi* (Tidskrift för historievetenskap), bd 51,1940, nr 11-12 och *Kindai shakai seiritsu shiron* (Historisk essä om det moderna samhällets uppkomst), s 36-51.

[39] ”Ibland gjorde de fria arrendatorerna sig fria från alla betalningar och förpliktelser ..., förbindelsen mellan de fria arrendatorerna och godset var snarare en fråga om form och känsla än om innehåll.” Tawney, *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century*, s 29-31,118. Fram till 1500-talet var deras förhållande till sina godsherrar huvudsakligen formellt. Detsamma gällde för delar av Frankrike. I t ex Poitou slutade många köpekontrakt under 1500-talet med formuleringen: ”Säljaren kunde inte uppge under vilken herre och under vilka förpliktelser det ställe innehas som är till försäljning.” Raveau, a a, s 70,102 f, 264,288.

ning (enheten produktion –konsumtion); men en del av deras arbetskraft och arbetsprodukter, åtminstone den del som svarade mot den tidigare feodala räntan, måste alltid förvandlas till varor och realiseras i pengar av bönderna själva. Med andra ord, bönderna var i egenskap av varuproducenter helt enkelt tvingade att sätta sig i förbindelse med marknaden[40], och denna ställning som varuproducenter ledde oundvikligen till en social differentiering inom småproduktionen.[41]

(B) Det låg nu en period på tvåhundra år mellan å ena sidan övergången från arbetsplikter till penningränta och livegenskapens försvinnande på 1300-talet och å den andra den verkliga kapitalistiska erans begynnelse på 1500-talet (i England de två århundradena mellan Edward III och Elisabeth). Låt oss nu undersöka hur Sweezy och Dobb behandlar denna mellanliggande period. Enligt Dobb är kännedomen om denna periods natur ”avgörande för varje verklig förståelse av övergången från feodalism till kapitalism”.[42]

Sweezy hävdar att livegenskapen avskaffades på 1300-talet. Det stämmer, för arbetsplikterna hade faktiskt ersatts av penningräntor vid denna tid. Även om han varnar oss för att betrakta denna förändring som identisk med feodalismens avskaffande, så behandlar han dem som likvärdiga i sin undersökning av de två århundradena mellan feodalismens slut och kapitalismens begynnelse, och i så mån har han fel. För även om bönderna hade befriats från den direkta livegenskapen (arbetsplikterna), betungades och bands de fortfarande av penningräntan, som var det feodala jordägandets uttryck; och även om penningräntan kom att omfatta en allt mindre del av deras merarbete, så skakade inte bönderna av sig själva underordningsförhållandet. Sweezys uppfattning av penningräntan, som väsentligen en övergångsform mellan feodal ränta och kapitalistisk jordränta, svarar mot hans metodologi. Enligt den passage hos Marx som Dobb refererar till, ”förblir grundvalen för denna slags ränta, ehuru den går mot sin upplösning, densamma som för produkträntan /i England arbetsplikter/, som bildade utgångspunkten”.[43] Det vill säga, bönderna var, liksom tidigare, besittare (*Besitzer*) av jorden; skillnaden var bara att de nu betalade merarbete till sina feodalherrar i penningräntans form, och det p g a ett utomekonomiskt tvång, ”politiskt tvång och trycket från godssystemets sedvänjor”, som Dobb uttrycker det.[44] Penningräntan i sin ”rena” form är endast en variant av produkträntan eller arbetsplikterna, och den ”absorberar” den ”embryonala” profiten på samma sätt som naturaräntan.[45] Under dessa ekonomiska betingelser uppkom såväl bönder, vilkas mål var att bli av med varje form av feodal ränta, som industrikapitalister, som ville avlägsna begränsningarna för industriprofiten. Dessa båda skikt trädde i den borgerliga

---

[40] Där en definitiv (kontraktsbunden) samhällelig arbetsproduktivitet inte utvecklats, eller, vilket är samma sak, när bönderna ännu inte intar en motsvarande samhällelig position som varuproducenter, är penningräntan pålagd och indriven uppifrån, och kan inte helt ersätta den traditionella räntan in natura. Dessa båda former uppträder inte bara sida vid sida, som t ex under den franska *l'ancien régime*, utan historien visar ofta en återgång till ränta in natura (Återinförandet av arbetsplikter öster om Elbe eller av anta in natura i Frankrike). penningräntan pålades bönderna under sådana omständigheter, trots att de på många sätt var outvecklade som varuproducenter, ledde den inte till bönderna befrielse utan till deras utarmning.

[41] Tawneys *Agrarian Problem in the Sixteenth Century* ger många exempel på denna upplösning av bondeklassen. Det jämförelsevis enhetliga standard-system av bondelotter (*virgate system, Hufenverfassung*), som man finner i 1200-talets godssystem, försvinner nu slutgiltigt. Det går så långt, att ”det inte har någon mening att tala om gårdar eller halva gårdar.” (s 50 f)

[42] *Ett svar*, s 75.

[43] *Kapitalet* III, s 706f. Jfr. *Ett svar*, ovan s 78.

[44] *Ett svar*, ovan s 77.

[45] ”I den mån profiten faktiskt framskymtar som en särskild del av överskottsarbetet vid sidan av penningräntan är denna, liksom räntan i dess tidigare former, alltjämt den normala gränsen för denna embryonala profit.” *Kapitalet* II, s 706.

revolutionen i en nödvändig allians gentemot den feodala aristokratin och de monopolistiska köpmännen.

Varför ansåg då Dobb det nödvändigt att anta, att ”upplösningen av det feodala produktionssättet redan hade nått ett långt framskridet stadium innan det kapitalistiska produktionssättet utvecklades och att denna upplösning inte ägde rum i något nära samband med framväxten av det nya produktionssättet i det gamlas sköte”, och att denna period därför ”varken tycks ha varit feodal eller ännu blivit kapitalistisk vad produktionssättet beträffar”?[46] Han överskrider här den traditionella uppfattningen att feodalismen avskaffades i o m penningräntans uppkomst och därmed livegenskapens försvinnande. Nu betalade den överväldigande majoriteten bönder i 1500-talets England penningräntor. De välbärgade självägande bönderna betalade inte längre feodala tributer och hade avancerat till oberoende fria producenter (Tawneys ”framgångsrika lantliga medelklass”). Dessa *kulaker-yeomen* anställde sina sämre ställda grannar både inom jordbruket och inom industrin, om än fortfarande i liten skala (Tawneys ”lilliputkapitalister”). Eftersom Dobb är fullt medveten om dessa fakta, menar han antagligen, att även om denna klass av oberoende halvkapitalistiska jordbrukare utvidgades under den mellanliggande perioden, så hade ännu inte själva arbetet allmänt underordnats kapitalet.

Den fria och oberoende bondeklassen splittrades och polariserades emellertid inte först efter sin befrielse från det feodala produktionssättet. Historiskt hade bondeklassen splittrats upp i viss utsträckning redan under livegenskapens tid. De livegna befriades inte med samma ekonomiska förutsättningar; och på Englands landsbygd hade bönderna redan tidigt utvecklats till varuproducenter; deras befrielse var således ett resultat av bondeklassens självupplösning. Dobb måste därför korrigera sin ursprungliga formulering i *Studier* genom att nu påstå, att dessa århundraden var ”av övergångskaraktär, i den meningen att det gamla befann sig i en snabb upplösningsprocess samtidigt som nya ekonomiska former började uppträda”.[47]

Sweezy är å andra sidan alltför bunden av Dobbs tidigare formulering ”varken feodalt eller ännu kapitalistiskt”. För Sweezy är ”övergången från feodalism till kapitalism ... inte en enda oavbruten process ... utan utgörs av två helt skilda faser, som uppvisar fullkomligt olika problem och som måste analyseras var för sig”. Detta ”varken feodala eller kapitalistiska” system, som rådde i Västeuropa under 1400- och 1500-talet, ger Sweezy beteckningen ”förkapitalistisk varuproduktion”, och det var ”varuproduktionens tillväxt som först underminerade feodalismen och som något senare, när detta förstörelsearbete huvudsakligen var fullbordat, beredde vägen för kapitalismen”.

Sweezy undviker här avsiktligt begreppet ”enkel varuproduktion”, även om han framhåller, att detta begrepp i värdeteorin ”möjliggör en framställning av bytesvärdets problematik i dess enklaste form”. Han anser att begreppet är historiskt olämpligt, eftersom ”enkel varuproduktion” är ”ett system av oberoende privatproducenter, som äger sina egna produktionsmedel och tillfredsställer sina behov genom ömsesidigt utbyte”, medan under ”förkapitalistisk varuproduktion ... det viktigaste produktionsmedlet – jorden – till största delen /ägdes/ av en klass av ickeproducenter”.[48] I den utsträckning som böndernas jord fortfarande belastades av feodala räntor, om än i penningform, så var inte bönderna ägare till jorden i modern mening, och de kan därför inte kallas oberoende producenter. I England hade emellertid vid denna tid ett övre skikt av självägande bönder och sedvanerättsarrendatorer

[46] *Studier*, s 25
[47] *Ett svar*, ovan s 75.
[48] Ovan s 59, not 22. [Sweezys artikel: “En kritik”]

förvandlats från sin status som feodala landbor till fria, oberoende och egendomsägande bönder.

Än mer avgörande är Sweezys ohistoriska metod att införa den moderna äganderättens begrepp i behandlingen av det feodala jordägandet och böndernas jordinnehav. Det feodala eller seigneuriella jordägandet är, enligt våra utgångspunkter, en herraväldesform, som utgör grundvalen för feodalherrens besittning (tvångsmässigt tillgrepp); feodalherrens egendom var *Obereigentum, propriété eminente*, och bönderna var *Untereigentümer* eller innehavare (Besitzer) av sin jord; böndernas nyttjanderätt (*domaine util*) var deras effektiva ägande. Med tanke härpå är det moderna borgerliga samhällets juridiska begrepp för privategendom omöjliga att tillämpa.[49] Vad som är av betydelse är snarare det ekonomiska innehållet,[50] nämligen att bönderna som direkta producenter är förenade med sina produktionsmedel (jord etc); kapitalism förutsätter böndernas skiljande från jorden. Detta är nyckeln till bonde-bourgeoisiens utveckling under denna period. Det välstånd som skapades av detta slags producenter, som uppstod i o m feodalismens sönderfall, men som ännu inte var berövade sina produktionsmedel, var en *Volksreichtum* och bildade den samhälleliga grundvalen för den absoluta monarkin.[51]

Sweezy hamnar i en motsägelse, då han varken anser perioden vara feodal eller kapitalistisk och inför övergångskategorin ”förkapitalistisk varuproduktion”, samtidigt som han tillbakavisar möjligheten att bönderna, produktionens bas, skulle kunna vara ”oberoende producenter”. Han försöker övervinna denna motsägelse genom att beskriva penningräntan, som dessa bönder betalade, som en övergångsform (från feodal ränta till kapitalistisk jordränta). Marx urskiljer sådana övergångsformer i *métayage*-systemet eller i *Parzelleneigentum des kleinbduerlichen-Pächters*,[52] men inte i själva penningräntan. Sweezy kan därför hysa uppfattningen att absolutismen till sitt väsen inte längre var feodal. I kapitel 4 i *Studier* och i sitt svar klargör Dobb denna punkt och dess förhållande till den borgerliga revolutionen på ett tillfredsställande sätt. I vilket fall är införandet av kategorin ”förkapitalistisk varuproduktion” inte bara onödigt, utan fördunklar också det faktum, att det feodala samhället och det moderna kapitalistiska samhället behärskas av olika historiska lagar. I det kapitalistiska samhället är produktionsmedlen, som kapital, åtskilda från arbetet, och den karaktäristiska utvecklingslagen är produktivitetens utveckling (kapitalets ökande organiska sammansättning, bildandet av en genomsnittsprofitkvot, profitkvotens fallande tendens, kriser). Arbetsproduktiviteten framträder här som om den vore kapitalets produktivitet. I det feodala samhället är å andra sidan produktionsmedlen förenade med producenterna, och produktiviteten utvecklas (gods-

[49] I historikerkretsar är detta en välkänd kritik av begreppet *propriété paysanne*. För en tidigare fas av kontroversen, se Minxes, *Beitrag zur Geschichte der Nationalgaterverdusserung im Laufe der französischen Revolution*, Jena 1892. I en senare kritik av honom visar G. Lefebvre att bönder med une tenure héréditaire varpaysans propriétaires, även om de fortfarande var underkastade feodala förpliktelser, ”Les recherches relative á la repartition de la proprieté et de l'exploitation foncieres á la fin de l’ancien regime” i *Revue d'historie moderne*, nr 14, 1928, s 103 f, 108 f. Jfr också Raveau, a.a., s 126 och M. Bloch, *Annales d'historie économique et sociale*, bd I, 1929, s 100 för ytterligare belägg för att bönder som var *tenanciers féodaux var véritables propriétaires*.

[50] ”Arbetarnas privata äganderätt till sina produktionsmedel är grundvalen för all smådrift, och smådriften är en nödvändig betingelse för utvecklingen av den samhälleliga produktionen och av arbetarnas fria individualitet. Detta produktionssätt existerar visserligen även under slaveri, livegenskap och andra beroendeförhållanden, men det når sin fulla blomstring, sin största energiutveckling och sin klassiska form, först när arbetaren blir fri ägare till de arbetsmedel han själv använder, när bonden äger den åker han brukar, hantverkaren de verktyg ha använder.” *Kapitalet* I, s 669.

[51] Ibid, s 638.

[52] Ibid, III, kap 47, avsnitt 5:1 och I, s 653.

systemets sammanbrott och utvecklingen av ett småskaligt bondejordbruk, penningräntans uppkomst, feodalräntans tendens att falla, *crise seigneuriale*) som de omedelbara producenternas egen produktivitet; och därför kan feodalismens utvecklingslag endast verka i riktning mot böndernas befrielse och oberoende. Det står vidare klart, att absolutismen inte var något annat än ett koncentrerat maktsystem med syfte att bekämpa den kris för feodalismen som uppkom ur denna oundvikliga utveckling.[53] Jag tror att detta är de ”lagbundenheter och tendenser” – Sweezys uttryck – för det feodala samhället, som ligger i linje med metoden i *Kapitalets* tredje band.[54]

IV

Vi kommer nu slutligen till förhållandet mellan industrikapitalets bildande och den ”borgerliga revolutionen”. Den borgerliga revolutionens grundläggande ekonomiska process var att de feodala produktionsförhållandena avskaffades i överensstämmelse med industrikapitalets utveckling. Detta utgör, enligt vår mening, det *logiska* innehållet i ”övergången från feodalism till kapitalism”, och en rationell analys av det feodala samhällets historiska karaktär är endast möjlig *post festum*, dvs först när vi tar den borgerliga revolutionen som utgångspunkt. Det är därför mycket viktigt att förklara dels den utveckling av produktivkrafterna som gjorde den borgerliga rörelse, som avskaffade de traditionella feodala produktionsförhållandena, historiskt oundviklig, och dels industrikapitalets samhälleliga existensformer under denna tid. Ett av Dobbs mest värdefulla bidrag till historievetenskapen är att han inte sökte industrikapitalisternas sociala ursprung bland *haute bourgeoisie*, utan i vad som utvecklades inom klassen av småproducenter under den process, i vilken dessa befriade sig från det feodala jordägandet; och därför lade han stor vikt vid den roll som de små och medelstora varuproducenterna spelade som huvudsakliga bärare av produktivitetsutvecklingen under kapitalismens tidigare stadium. Enligt Dobb fanns under denna tid representanterna för kapitalistiska produktionsförhållanden inom den oberoende och självägande bondeklassen och bland små och medelstora hantverkare. Speciellt *kulakyeoman*-jordbrukarna utvidgade sina gårdar, förbättrade sina produktionsmetoder och köpte arbetskraft från sina fattigare grannar, *cotters*. De utökade inte bara sin produktionsverksamhet genom att starta textilindustri på landsbygden (manufaktur som den kapitalistiska produktionens tidiga form), utan samma typ av företagare dök även upp inom städernas hantverk.[55] ”Den nya cromwellska armén och independenterna, som var den verkliga drivkraften i revolutionen /Englands borgerliga /, hämtade sin huvudsakliga styrka från manufakturerna i provinserna och .. . från delar av lantadeln och från de små och medelstora självägande bönderna.” Dessa grupper var den engelska revolutionens orubbliga anhängare medan de privilegierade köpmännen och monopolisterna of ta tillhörde royalisterna; ”handelskapitalet spelade långt i från alltid en progressiv roll, utan befann sig ofta i allians med den feodala reaktionen (absolutismen)”.[56]

---

[53] När det gäller det samhällsekonomiska systemets strukturella kris på 1700-talet, se C-E Labrousse, *La crise de l'economie française â la fin de l'ancien regime et au début de la révolution*, Paris 1944 , särskilt VII-LXXV.

[54] Se mina arbeten ”Hokon shakai no siso mujun” (Det feodala samhällets grundläggande motsägelser) 1949 och *Shimin kakumei no kozo* (Den borgerliga revolutionens struktur), s 60-62.

[55] *Studier*, s 106 f, 109 f, 114,119,125 f.; Ett svar, ovan s 78-79.

[56] *Studier*, s 143; Ett svar, ovan sid 79. Dobbs insikter om att den borger-revolutionens bärare, det industriella kapitalets (den kapitalistiska produktionens) verkliga bärare, fanns bland den uppåtstigande små- och mellanbourgeoisien och att uppmärksamheten därför måste riktas på motsättningen mellan dessa skikt och handels- och ockrarkapitalisterna (*haute bourgeoisie*), hade redan 40 år tidigare nåtts av G. Unwin, *Industrial Organization in the 16th and 17th Centuries*, 1904, och av Max Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalimus*, 1904-05 i *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, bd. I, Tübingen 1920, s 17-206. Det är förvånande att Dobb vid sin diskussion av den ”kapitalistiska andan” förbigår dessa betydelsefulla insikter hos Weber. Weber

Eller uttryckt i mina tesers ordalag: 1600-talets engelska revolution, som krossade den feodala reaktionen (absolutismen), markerade således det första steget i riktning mot handelskapitalets underordning under industrikapitalet.

Detta slag av problemställning och historisk analys uppträdde i Japan oberoende av Dobb, och tidigare och mer medvetet, med Hisao Otsukas fruktbara och nyskapande historiska teorier.[57] Jag skulle därför vilja påstå att Dobbs uppfattning kan ses som en bekräftelse på den ekonomiska historiens metodologiska nivå i Japan; för Sweezy är den kanske mindre övertygande. I stället för att göra en konkret analys av industrikapitalets sociala ursprung och existensform under denna tid, nöjer sig Sweezy med att – i anslutning till den klassiska passagen i *Kapitalet* III om de ”två vägarna” för övergången från det feodala produktionssättet[58] – göra några kritiska anmärkningar *en passant* till Dobbs uppfattning och dokumentation. Nu är kapitel 20 (liksom kapitel 36) ett kapitel av ”historisk” natur, som avslutar en rad kapitel som behandlar köpmannakapitalet och det räntebärande kapitalet. Analysen gäller det tidiga köpmanna- eller ockerkapitalets väsen och rörelselagar – en kapitalform som förde en självständig tillvaro endast i det förkapitalistiska samhället – och den process genom vilken handelskapitalet underordnas industrikapitalet i loppet av den kapitalistiska produktionens utveckling. Det här är inte endast fråga om en formell eller nominell förändring, dvs att köpmannen blir industriman. Marx beskriver de ”två vägarna” på följande sätt: (1) ”Producenten blir köpman och kapitalist .. . Detta är den verkligt revolutionerande vägen”; (2) köpmannen ”bemäktigar sig den direkta produktionen”, köpmannen blir industriman, ”konserverar det /gamla produktionssättet/ och bibehåller det som sin förutsättning ... Detta system står över allt i vägen för det verkliga kapitalistiska produktionssättet och går under med det senares utveckling”.[59] Vid diskussionen av denna teori om de ”två vägarna” måste man betrakta problemet som en helhet, såväl historiskt som teoretiskt. Något tidigare lyder texten: ”I det kapitalistiska

---

framställer klart två oförenliga sociala system under denna heroiska period i Englands historia. Den ”kapitalistiska andan”, som framträdde i puritanismens form, var det levnadssätt och den medvetandeform, som under denna tid hade sin närmaste motsvarighet bland de självägande bönderna och de små- och medelstora industriidkarna; man finner den inte i den mentalitet av ”penninghunger” och ”profitbegär”, som kännetecknat köpmän och ockrare i alla tider och i alla länder. ”Vid tröskeln till den moderna tiden var det i allmänhet inte bara, och inte ens till största delen, den handelsidkande noblessens kapitalistiska företagare, utan den industriella medelklassen som var bärare av den attityd, som vi här har kallat den 'kapitalistiska andan'.” M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, bd. 1, Tubingen 1920, s 46 f och ibid. s 195 f. På. denna punkt har inte Tawney brutit med Bretanos tes i *Die Anfeinge des Modernen Kapitalismus* (München 1916), enligt vilken den kapitalistiska andan uppkom samtidigt med den profitinriktade handeln. Tawney skriver t ex i *Religion and the Rise of Capitalism*, London 1926, s 319: ”Den 'kapitalistiska andan' var på 1400-talet vitt utbredd i Venedig och Florens och även i Sydtyskland och Flandern av det enkla skäl att dessa områden var tidens största handels- och finanscentra, trots att de åtminstone till namnet var katolska.” Pirenne, som ofta citeras av Dobb och framför allt av Sweezy, och som utan tvivel är en av de främsta auktoriteterna på området, publicerade en studie om ”kapitalismens utveckling under tusen års historia” med titeln ”The Stages in the Social History of Captalism” i *American Historical Review*, vol XIX, 1914, s 494-515. Han visade hur kapitalisterna förändrades från en tidsålder till en annan: de moderna kapitalisterna var inte efterföljare till de medeltida, utan snarare en produkt av de senares utplåning. För Pirenne var varuproduktion och penningcirkulation i sig kännetecken på kapitalism, och enligt honom var skillnaden mellan feodal kapitalism och modem kapitalism bara ”en kvantitativ skillnad, en skillnad i intensitet och inte en väsensskillnad” (s 487). Även för honom är *spiritus capitalisticus* den vinningslystnad som uppkom tillsammans med handeln på 1000-talet.

[57] Hisa Otsuka, *Kindai Oshu keizai shi josetsu* (Introduktion till det moderna Europas ekonomiska historia), Tokyo 1944. Kärnpunkterna i detta arbete hade redan formulerats i en tidigare uppsats av samme författare: ”Noson no yrimoto to toshi no orimoto” (Textilfabrikanter på landsbygden och i staden) i *Shakai keizai shigaku* (Social och ekonomisk historia), 1938, bd VIII, nr 3-4.

[58] *Kapitalet* III, s 303.

[59] *En kritik*, ovan s 64.

samhällets förstadier behärskar handeln industrin; i det moderna samhället tvärtom", och det reser frågan om "handelskapitalets underordnande under industrikapitalet". Efter denna omstridda passage följer påståendet: "Producenten är själv köpman. Handelskapitalet förrättar nu bara cirkulationsprocessen ... Nu blir handeln en tjänare åt den industriella produktionen".[60]

Sweezys analys[61] är att den andra vägen, förvandlingen från köpman till fabrikant eller industriidkare, går omvägen via förlagssystemet, medan den första vägen innebär att 'producenten, vilken bakgrund han än har /förmodligen den sociala bakgrunden/, *börjar* som både köpman och en företagare som sysselsätter lönearbetare", eller blir en fullt utvecklad kapitalistisk företagare "utan att genomgå förlagssystemets mellanliggande stadium". Detta verkar vara en tämligen ytlig tolkning. För Sweezy framstår problemet som en ren jämförelse mellan former av företagsledande, och de två vägarnas samhälleliga karaktär och därmed deras motsättningsförhållande försvinner. Sweezy hänför förlagssystemet till väg nr 2, och det är utan tvivel riktigt. Något längre fram i kapitlet i *Kapitalet* III förklaras vägen från "köpman till industriidkare (fabrikant)"; handelskapitalisten lägger under sig småproduktionen (stadshantverkarna och i synnerhet byproducenterna) och använder förlagssystemet för sin egen vinning genom att betala arbetarna i förskott. Dessutom belyser Marx vägen från "producent till köpman (kapitalist)" med följande exempel: "I stället för att t ex vävmästaren får ull i små portioner undan för undan av köpmannen och arbetar för denne med sina gesäller, köper han själv ull eller garn och säljer sin väv till köpmannen. Produktions-elementen ingår som av honom själv köpta varor i produktionsprocessen. Och i stället för att producera för den enskilde köpmannen eller för bestämda kunder producerar vävaren nu för handelsvärlden. Producenten är själv köpman." [62] Här är småproducenten i färd med att uppnå oberoende och en ställning som industrikapitalist från att ha varit under handelskapitalets kontroll i förlagssystemet. Dessa referenser till den ursprungliga texten visar således inte bara förekomsten av de två vägarna, utan också deras motsatsförhållande och kollision. Det avgörande momentet i gången från "producent till köpman" är att den är en "revolutionär" process, där det tidigare handelskapitalet underordnas industrikapitalet (den kapitalistiska produktionen).[63]

När det gäller väg nr 1 går Sweezy visserligen inte så långt, att han förnekar att det före-kommit fall, i vilka små varuproducenter förvandlats till industrikapitalister, men han tillmäter dem inte någon betydelse för industrikapitalisternas samhälleliga ursprung. Snarare betraktar han den direkta övergången till industrikapitalist, utan någon omväg via förlagssystemet, som det allmänna fallet. Med största säkerhet är det de centraliserade manufakturerna (*fabriques*

---

[60] *Kapitalet* III, s 299, 302, 304 f.
[61] Ovan, s 64-65.
[62] *Kapitalet* III, s 304
[63] Vad gäller "producentens utveckling till köpman", så finner man i ett tidigare kapitel, som analyserar den kommersiella profiten, följande anmärkning: "I den vetenskapliga analysen framtrader den allmänna profitkvotens bildande som något från industrikapitalen och deras konkurrens utgående, som senare justeras, kompletteras och modifieras genom köpmannakapitalets mellankomst. Historiskt förhåller det sig alldeles tvärtom ... Den kommersiella profiten bestämmer ursprungligen den industriella profiten. Först då det kapitalistiska produktionssättet trängt igenom och producenten själv blivit köpman, reduceras den merkantila profiten till den andel av totalmervärdet, som tillkommer handelskapitalet såsom en likvärdig del av det i den samhälleliga reproduktionsprocessens sysselsatta totalkapitalet." *Kapitalet* III, s 262. På motsvarande sätt förvandlade den kapitalistiska produktionens utveckling inom jordbruket jordräntan från att vara merarbetets normala form (feodal ränta eller feodala förpliktelser) till att utgöra en "utlöpare" av profiten (den i förhållande till den genomsnittliga profitkvoten överskjutande delen).

réunies) som han har i åtanke. Dessa brukar framhållas av ekonomihistoriker under åberopande av de fakta, som samlats i J.U. Nefs studier av gruvdrift och metallurgi.[64] Sådana centraliserade manufakturer förekom i många länder och de etablerades under de absoluta monarkiernas beskydd som *manufactures royales* (*d'état privilégiées*) eller som institutioner för tvångsarbete.[65] Det handlar här emellertid inte om den äkta manufaktur, som bildar utgångsform för kapitalistisk produktion (industrikapitalet), utan snarare om rena samlings- eller knutpunkter för köpmanna-kapitalets förlagssystem; och därför föreligger ingen avgörande skillnad i förhållande till väg 2. Var denna variant verkligt ”revolutionerande”, när den var oförmögen att frambringa utvecklingen av en egentlig kapitalistisk produktion? I Västeuropa överflyglades den istället av uppkomsten av en klass av småproducenter och deras ekonomiska expansion, och dukade slutligen under steg för steg. Denna typ av monopolistiska företag var, som Dobb visat i Englands fall, ”konservativa” till sin natur och allierade sig med den absoluta monarkins statsmakt; de förstördes och försvann därför i den borgerliga revolutionen.[66] En sådan utveckling är karakteristisk för kapitalismens framväxt i Västeuropa och i synnerhet i England. andra sidan spelade stora monopolistiska företag av denna typ en viktig roll för kapitalismens upprättande i Östeuropa och i Japan; men det går Sweezy inte in på.

När Dobb behandlar problemet med de ”två vägarna” likställer också han vägen från ”producent till köpman” med ”förlagssystemet, som organiserades av köpmän-fabrikanter” eller av ”företagare ... som drev handel och sysselsatte fattigare hantverkare inom förlagssystemet”[67]; hamnar han emellertid i en uppenbar motsägelse. I förlagssystemets historiska form realiserade ”köpmannafabrikanterna” sin profit genom att i sina händer koncentrera köpet av råmaterial och försäljningen av produkterna och att lägga ut råmaterial till småproducenterna för bearbetning. Denna avskärmning av småproducenterna från marknaden, förläggarens marknadsmonopol, blockerade naturligtvis den väg, på vilken de omedelbara producenterna oberoende steg fram som varuproducenter och blev kapitalister.[68]

---

[64] *Industry and Government in France and England* 1549-1450, Philadelphia 1940.

[65] J. Kulischer, ”La grande industrie aux XVIIe et XVIIIe siécles, France, Allemagne, Russie” i *Annales d'historie econ et soc*, no 9, 1931, s 11-46; jfr Dobb, *Studier*, s 117 f, 120 f och *Ett svar*, ovan s

[66] Detsamma gällde i Frankrike. Tarlés studier av industrin under Pancien regime föranledde honom att än en gång framhäva ”det utomordentligt viktiga faktum”, att den oförtrutna kampen för en bredare och friare nationell produktion inte fördes av vare sig *la grande industrie* eller av de välbärgade *industriels des villes* (förläggarna), utan av petits producteurs des campagnes. E. Tarle, *L'industrie dans les campagnes en France à la fin de l'ancien regime*, Paris 1910, s 53. Labrousses lysande arbete påvisar den alltmer tilltagande splittringen och antagonismen mellan den privilegierade feodala minoriteten och nationen som helhet. *Esquisse du mouvement de prix et des revenues en France au XVIIe siécle*, Paris 1933, bd 2, s 615, 626, 419-21, 639, 535-544

[67] *Studier*, s 117 och *Ett svar*, ovan s 79.

[68] Även om förlagssystemet dr en typ av varuproduktionen är det inte någon kapitalistisk produktion. Jordherren, som brukar sin huvudgård med hjälp av de livegnas tvångsarbete, eller den feodale jordägare, som driver in räntan in natura från dem, kan visserligen förvandla produkterna till varor, men är därför inte kapitalister. Förlagssystemet förutsätter att de omedelbara producenterna besitter sina produktionsmedel; det förutsätter alltså inte lönearbete. Likaledes förutsätter det feodala jordegendomssystemet att bönderna besitter jord. Feodalherren lösgjorde sig från Hufe-bönderna och berövade dem deras oberoende; han tog över bysamfälligheten och dess kollektiva förpliktelser, som utgjorde den grund varpå de ömsesidiga relationerna mellan Hufe-bönderna organiserades, och omorganiserade dem inom ramen för feodala jordegendoms- och herraväldesförhållanden. På liknande sätt uppstod köpmannaförläggarna från de oberoende hantverkarna och berövade dem deras oberoende; de fick kontroll över städernas hantverksskrån och deras kollektiva förpliktelser, på vars grundval de oberoende hantverkarnas ömsesidiga relationer hade organiserats, och omorganiserade dem under handelskapitalets kontroll. Den kategoriella utvecklingsgången hantverkare – skrå – förlagssystem (handelskapital) är den formella eller fiktiva projektionen av den feodala jordegendomens grundläggande logiska struktur: *Hufe – Gemeinde – Grundherrschaft* (se ovan not 15). Jfr *Inledning till kritiken av den politiska ekonomin*, s. 41. Avskiljandet av de

Även om dessa *marchands-entrepreneurs* ofta kallades *fabricants*, så var de inga verkliga ”progressiva” industrikapitalister. De ”kontrollerade” endast produktionen utifrån, och för att vidmakthålla sin ställning som handelskapitalister lämnade de de traditionella produktionsbetingelserna oförändrade. De var till sin karaktär konservativa. Detta system hör alltså inte hemma på väg 1, utan på väg 2.

Varför hänför då Dobb förlagssystemet och dess köpmän till väg 1? Kanske ligger ekonomisk-historiska fakta, som är specifika för England, till grund för hans uppfattning. Dobb identifierar förlagssystemet med ”hemindustrin” (*domestic industri, industrie domicile, Hausindustrie*). ”På det hela taget verkar det uppenbart att hemindustrin, snarare än fabriken eller manufakturverkstaden, förblev den mest typiska produktionsformen i 1600-talets England.” [69] Englands ”hemindustrisystem” (som är något annat än den tyska *Hausindustrie*, som till sitt innehåll ofta är identisk med *Verlagssystem*) betecknar ofta snarare oberoende små och medelstora industrier än förlagssystemet i dess egentliga och ursprungliga mening.[70] Det är dessutom värt att notera, att i Englands ekonomiska historia framstår handelskapitalets ledning av förlagssystemet som mindre hård, och klassen av småproducenter, som förskotterades råmaterial av köpmännen, kunde relativt lätt upprätta en självständighet gentemot förlagssystemets kontroll. Sådana förhållanden var särskilt framträdande i 1700-talets Lancashire. Enligt Wadsworths och Manns undersökning kunde vävaren inom förlagssystemets lösa struktur lätt avancera till förläggare och sedan till manufakturägare.[71] Dobb kan ha haft en liknande ekonomisk och social situation i åtanke. Hans framställning[72] antyder det: ”många nya företagare /var/enkla män som hade börjat som förlagssystemets 'köpmanna-fabrikanter' ”. När Dobb valt ”köpmanna-fabrikanten” som representant för väg 1, ligger därför inte tyngdpunkten på de kapitalistiska köpmannaförläggarnas monopolistiska oligarki, som var ett hinder för den kapitalistiska produktionens utveckling – vilket *der Verleger-kompagnie* belyser – och vars makt först bröts med den borgerliga revolutionen, utan snarare på den klass av små och medelstora industri- och handelskapitalister, som banade sin väg till självständighet genom sprickorna i handelskapitalisternas kontrollsystem och blev köpmanna-

---

oberoende hantverkarna, som var både producenter och köpmän, från deras kommersiella funktioner – att köpa råmateriel och sälja produkterna - och koncentrationen av dessa funktioner i händerna på köpmännen var förutsättningen för införandet av det handelskapitalistiska förlagssystemet. Köpmannaförläggarens ”utom-ekonomiska tvång” garanterade producenternas avskärmning från marknaden, dvs negerandet av deras oavhängighet som varuproducenter. Hantverkarna förlorade sig självständighet och underkastades köpmannaförläggarens kontroll. Det skedde emellertid inte någon förändring av själva produktionsproccessen, utan snarare bibehölls produktionens och arbetsprocessens skrå- och hantverksmässiga former som dess förutsättning. Förändringen gällde endast cirkulationsproccessen. På grundval av de små hantverksindustrierna förenhetligades produktionsprocessen av köpmannaförläggarna och hamnade under deras kontroll. Följaktligen skiljer sig inte förlagssystemet som produktionssitt väsentligen fan feodal hantverksproduktion. Se vidare Weber, *Wirtschaftsgeschichte*, s 147.

[69] *Studier*, s 120

[70] P. Mantoux, *The Industrial Revolution in the 18th Century*, London 1937, s 61. Även Toynbee hänvisade till detta förhållande inom den engelska industrin före den industriella revolutionen: ”den kapitalistiska företagarklassen befann sig ännu i sin linda. En stor del av våra nyttigheter producerades fortfarande inom hemindustrin. Manufakturerna var i liten utsträckning koncentrerade till städerna, och var endast delvis avskiljda från jordbruket. 'Fabrikanten' var bokstavligt talat den man som arbetade med sina egna händer i sin stuga ... Ett viktigt drag i tidens industriella organisation var förekomsten av små mästarfabrikanter, som var helt oberoende, eftersom de förfogade över både jord och kapital, och kombinerade odlingen av fria betesmarksgårdar med sitt hantverk”. *Lectures on the 18th Century in England*, London 1884, s 52 f.

[71] Wadsworth/Mann, *The Cotton Trade and Industrial Lancashire*, Manchester, 1931, s 277, se också s 70-75, 241-248, 273-277.

[72] *Ett svar*, ovan s 80.

fabrikanter. Det är här som Dobb söker ”manufakturens” historiska ursprung som det första stadiet av kapitalistisk produktion, och inte i vad historikerna kallar ”fabrik” (*factory, manufactory*). Detta är utan tvivel ett av Dobbs viktigaste bidrag till den historiska forskningen.[73] Men han skulle ha utvecklat denna anmärkning om industrikapitalets ursprung mer precist, och framför allt med hänsyn till det engelska jordbrukets inre organisation.

Även om Dobb presenterade en konkret och substantiell analys av de ”två vägarna” och kunde ge en inblick i den ”klassiska” borgerliga revolutionens historiska karaktär, så måste hans olika teser prövas på nytt på en internationell nivå. Vad gäller Västeuropa, så bars denna revolution i England och Frankrike upp av den fria och självständiga bondeklassen och klassen av små och medelstora varuproducenter. Revolutionen var en intensiv kamp om statsmakten mellan en grupp ur medelklassen (independenterna i den engelska revolutionen och Berget i den franska), och en grupp ur den *haute bourgeoisie* som hade sitt ursprung i den feodala aristokratin, nämligen köpmanna- och finansmono-polisterna (royalisterna i den engelska revolutionen och efter dem presbyterianerna, i den franska revolutionen monarkisterna, sedan feuillanterna och slutligen girondisterna); i loppet av de båda revolutionerna slog den senare gruppen ner den förra.[74] Detta har Dobb visat i Englands fall.

I Preussen och i Japan förhöll det sig emellertid annorlunda. De klassiska borgerliga revolutionerna i Västeuropa siktade till att befria producenterna från ett ”tvångssystem” (feodalt jordägande och skråväsende) och göra dem till fria och oberoende varuproducenter[75]; det var emellertid ofrånkomligt att de spaltades upp i loppet av den ekonomiska utvecklingen, och denna differentiering (i kapital och lönearbete) skapade den inre marknaden för industrikapitalet. Det behöver knappast påpekas, att den för Västeuropa typiska strukturella upplösningen av det feodala jordägandet utgjorde den samhälleliga bakgrunden till fullbordandet av den borgerliga revolutionen. I motsats härtill kännetecknades kapitalismens uppkomst i Preussen och Japan ända från första början av den absolutistiska statens kontroll och beskydd.[76]

---

[73] På denna punkt, se Hisao Otsuka, ”Toiya seido no kindai teki ketai” (Moderna former av förlagssystemet), 1942, i hans bok *Kindai shihonshugi no keifu* (Den moderna kapitalismens härkomst), Tokyo, 1951, s 183 f. Se också Kulischers resumé av den socioekonomiska historieforskningens resultat, *Allgemeine Wirtschafts-geschichte*, bd 2, München och Berlin, 1929, s 162 f.

[74] Jämför Webers ”konflikt mellan de två slagen av kapitalistisk verksamhet”. Han finner att når samtida källor talar om anhängare till olika puritanska sekter, så beskrivs en del av dem som egendomslösa (proletärer) och en annan del som tillhörande skiktet av småkapitalister. ”Det var just från detta skikt av småkapitalister, och inte från de stora finansmannen — monopolister, statens leverantörer och finansiärer, kolonialföretagare — som det för västkapitalismen karaktäristiska härstammade: den borgerliga privatekonomiska organisationen av industriellt arbete” (jfr t ex Unwin, *Industrial Organization in the 16th and 17th Centuries*, s 196 f), och vidare: ”Puritanismen motsatte sig den 'organiska' samhällsorganisationen i den fiskalmonopolistiska form, som den antog i Stuarttidens anglikanism, särskilt i William Lauds version — denna statens och kyrkans allians med 'monopolisterna' på grundval av ett kristet-socialt fundament. Häremot ställde man, under ledning av folk som var lidelsefulla motståndare till denna typ av statligt privilegierade handels-, förläggar- och kolonialkapitalism, den individualistiska drivkraften hos det rationella, legala förvärvet i kraft av egen duglighet och eget initiativ. Och medan de statligt privilegierade monopolindustrierna i England snart försvann allihop, var dessa drivkrafter på ett avgörande sätt delaktiga i uppbyggandet av industrier, som stod utan bistånd från överheten och som till viss del även byggdes upp trots och i motsättning till denna,” *Protestantische Ethik*, s 195 (fotnot) och s 201 f.

[75] Independenterna i den puritanska revolutionen var av detta slag liksom Berget i den franska revolutionen, vilket den främsta fackmannen på området påpekar: ”Deras samhälleliga ideal var en demokrati av små autonoma egendomsägare, bönder och självständiga hantverkare, som fritt arbetade och drev handel.” G. Lefebvre, *Questions agraires au temps de la Terreur*, Strasbourg, 1932, s 133.

[76] Se ”Kindai tekai shinka no futatsu no taiko teki taikei ni tsuite” (Om två motsatta system för det moderna

Naturligtvis var det sätt på vilket kapitalismen uppstod i de enskilda länderna nära förbundet med de föregående samhällsstrukturerna, dvs den feodala ekonomins inre styrka och organisation. I England och Frankrike upplöstes det feodala jordägandet och livegenskapen antingen i den ekonomiska processen eller utplånades strukturellt och ovillkorligt i den borgerliga revolutionen. G. Lefebvre betonade den roll som *la revolution paysanne* spelade i den franska revolutionen.[77] Dessa revolutioner i Västeuropa kunde, p g a de små varuproducenternas oavhängighet och uppåtstigande samt deras differentiering, frigöra de krafter, som sedan ekonomiskt åstadkom den kapitalistiska produktionens utveckling, medan denna ”emancipation” i Preussen och Japan förlöpte i motsatt riktning. Det feodala jordägandets organisation förblev här intakt, och såväl klassen av fria och oberoende bönder som medelklassen bland städernas borgerskap var outvecklade. De borgerliga ”reformerna”, såsom *Bauernbefreiung* och *Chisokaisei* (agrarreformer under Meijirestaurationen), innehöll så motsägelsefulla inslag som rättslig sanktionering av junkrarnas jordägande ställning och parasitärt jordägande av halvfeodal karaktär. Eftersom kapitalismen måste upprättas på en sådan grundval, på basis av en fusion snarare än en konflikt med absolutismen, utvecklades den annorlunda än i Västeuropa, huvudsakligen som förlags- och handelskapitalets trans-formationsprocess till industrikapital. De socioekonomiska betingelserna för den moderna demokratins grundläggning var inte för handen; i stället måste kapitalismen bana sig väg i ett oligarkiskt system – den ”organiska” samhällsstrukturen – vars syfte var att undertrycka den borgerliga liberalismen. Följaktligen var det inte själva den inre utvecklingen i dessa samhällen som gjorde den ”borgerliga” revolutionen nödvändig – behovet av reformer uppkom snarare som en följd av yttre omständigheter. Man kan säga, att kapitalismens etableringsfas uppvisar olika grundmönster beroende på skillnader i världsläge och historiska betingelser: i Västeuropa väg 1 (från producent till köpman), i Östeuropa och Japan väg 2 (från köpman till fabrikant). Det finns ett djupt inre samband mellan agrarstruktur och industrikapital, som bestämmer kapitalismens karakteristiska utformning i olika länder.[78] För oss gäller fortfarande vad *Kapitalets* författare skrev i förordet till första upplagan 1867, trots att det avser ett annat skede i världshistorien: ”Vid sidan av de moderna missförhållandena trycker oss en hel rad av nedärvda missförhållanden, som härleder sig från ålderdomliga, utlevade produktionssätts fortsatta vegeterande, med otidsenliga sociala och politiska förhållanden i släptåg.” [79] Därför är frågan om de ”två vägarna” inte endast av historiskt intresse, utan har också att göra med aktuella och praktiska problem. *Hic Rhodus, hic salta!*

---

framåtskridandet) 1942, i mitt arbete *Kindai shakai seiritsu shiron* (Historisk essä om det moderna samhällets uppkomst), s 151 f.

[77] Om ”bonderevolutionen” se G. Lefebvre, ”La revolution et les paysans”, *Cahiers de la révolution française*, 1934, nr 1.

[78] Detta problem ställdes tidigt i Japan: se Seitora Yamadas nydanande arbete *Nihon shihon shugi bunseki* (En analys av den japanska kapitalismen), 1934, särskilt inledningen som i koncentrerad form innehåller en mängd historiska insikter.

[79] *Kapitalet* I, s 4.

Maurice Dobb: En ytterligare kommentar

I stort sett instämmer jag i professor Takahashi's stimulerande artikel om ”Övergången från feodalism till kapitalism”, som i hög grad bidrar till att vidga och fördjupa vår förståelse av den aktuella problemställningen, och det finns väldigt lite som jag önskar eller kan tillägga. I synnerhet tycker jag att hans framställning av idén om de ”två vägarna” och hans användning av den för att belysa kontrasten mellan den borgerliga revolutionens väg och utvecklingen i Preussen och Japan är mycket klargörande. Angående hans kritik av mig vill jag endast göra tre kommentarer.

Han har naturligtvis helt rätt, när han säger att min bok inte ”ägnar tillräcklig uppmärksamhet åt tyska och franska arbeten”. Han skulle, med ännu större berättigande, kunnat tillägga, att jag nästan helt förbisett sydeuropeiska, i synnerhet italienska och spanska, erfarenheter. Jag kan bara lämna den förklaringen, att detta gjordes avsiktligt och att min bok fick titeln *Studier* i kapitalismens utveckling just för att ange dess selektiva och ofullständiga karaktär. Inga anspråk gjordes på att skriva eller ens skissera en sammanfattning av kapitalismens historia. Mitt tillvägagångssätt kan sägas bestå i en behandling av vissa avgörande faser och drag i kapitalismens utveckling, i första hand med avseende på England som det klassiska fallet, men också med tillfälliga hänvisningar till kontinentala paralleller (som när det gäller skrå- och förlagssystemets utveckling) eller kontraster (som när det gäller den feodala reaktionen i Östeuropa eller proletariatets uppkomst), för att belysa de speciella problem som jag försökte klargöra. För att tillräckligt utveckla dessa paralleller och kontraster, och för att utifrån dem åstadkomma något som kan liknas vid en fullständig jämförande studie av kapitalismens ursprung och framväxt under skilda betingelser, skulle det bl a ha krävts en omfattande kunskap om Europas historiska litteratur, som jag inte kan göra några anspråk på. Även en forskare med ett mycket mer encyklopediskt vetande än jag har, skulle antagligen ha fått vänta ett decennium eller två på de ”gemensamma framsteg i dessa studier”, som professor Takahashi hänvisar till.

För det andra, så tror jag att professor Takahashi har förletts att ta min formulering av ett problem för min lösning på det, när han påstår att jag i min bok talar om perioden mellan 1300- och 1500-talet som ”varken feodal eller ännu kapitalistisk”. Om han än en gång tittar på sidan 25 i min bok, tror jag att han kommer att upptäcka, att jag här ställer en fråga (det finns faktiskt ett frågetecken i slutet av meningen) – att jag formulerar ett problem som många forskare har ställts inför. Redan på samma sida påstår jag, att man trots feodalismen upplösning och uppkomsten av ”ett produktionssätt som hade vunnit oberoende från feodalismen: småproduktionen ... som ännu inte var kapitalistisk fastän den inom sig bar embryot till kapitalistiska förhållanden”, inte kan tala om slutet på feodalismen, (”Men om man inte skall identifiera feodalismens slut med ändringen i betalningssättet ... kan man ännu inte tala om ett slut på det medeltida systemet och än mindre om den medeltida härskande klassens detronisering.” – s 25) Det medges att mina sparsamma hänvisningar till jordbruket (som han kritiserar) gör att min slutsats inte ges det stöd som skulle ha varit möjligt. Här tror jag emellertid, att det, trots den belysning ämnet fått av Tawney och en del andra, återstår en hel del fältarbete för specialister på perioden – specialister, som följer en marxistisk metod. Jag medger dock villigt, att mina tidigare ståndpunkter, som återfinns i tidigare utkast, kan ha lämnat kvar sina spår i den slutliga versionen och där bär ansvaret för att framställningen blivit mindre klar än den borde ha varit. Men det var verkligen inte min avsikt att ge stöd åt uppfattningen, att perioden mellan Edvard II och Elisabeth ”varken var feodal eller ännu blivit kapitalistisk”; och påståendet att detta var en ”övergångsperiod”, vilket enligt professor

Takahashi är en ”korrigering” som först införs i ”Ett svar”, återfinns faktiskt på sidan 25 i min bok.

Jag skall gå vidare med att försvara mitt andra och entydiga påstående, att ”upplösningen av det feodala produktionssättet redan hade nått ett långt framskridet stadium innan det kapitalistiska produktionssättet utvecklades, och att denna upplösning inte ägde rum i något närmare samband med det nya produktionssättets framväxt i det gamlas sköte”. Detta innebär inte att dessa övergångsårhundranden ”varken var feodala eller ännu blivit kapitalistiska”, utan snarare det motsatta; och jag tror att detta är nyckeln till den svårighet som lett så många till att anta en uppfattning om denna period, som är besläktad med Sweezys. Jag ser detta påstående som en allmän och preliminär formulering av den tes, som jag förmodar att professor Takahashi helt ansluter sig till: nämligen att feodalismens upplösning (och följaktligen dess slut- och förfallsstadium) inte, som man allmänt har antagit, var ett resultat av angreppet från en begynnande ”kapitalism” i form av det med penningekonomin” förbundna ”handelskapitalet”, utan ett resultat av småproducenternas revolt mot den feodala exploateringen. Småproducenternas partiella oberoende påskyndade deras egen upplösning (även om detta inte var processens början) genom att driva på den sociala differentieringsprocessen bland dem; och ur denna process (men först när den nätt sin mognad under en övergångsperiod av feodalt förfall) föddes det kapitalistiska produktionssättet. Just därför att denna sociala differentieringsprocess inom småproduktionen måste nå sin fulla utveckling innan en kapitalistisk produktion kunde födas, var ett intervall mellan livegenskapens nedgång och kapitalismens uppkomst nödvändigt. Med professor Takahashis egna ord: ”Eftersom räntan in natura bereder väg för penningräntan, blir dessa små bondgårdar, småproduktionen inom jordbruket, alltmer oberoende, och samtidigt sker också detta produktionssätts självupplösning allt snabbare och obehindrat.” Här verkar den enda oenigheten mellan oss ligga i en möjligen skiljaktlig betoning av graden av denna ”självupplösning” under en tidigare och en senare period.

För det tredje, när det gäller de ”två vägarna” och mina hänvisningar till förlagssystemet, så gör professor Takahashi en riktig tolkning, när han säger att jag låter förlagssystemet av den engelska hemindustritypen innefattas i väg nr 1. Jag trodde emellertid att mitt kapitel om ”Industri-kapitalets uppkomst” hade klargjort, att jag inte betraktade förlagssystemet som en enhetlig ekonomisk form, utan snarare som ett komplext fenomen omfattande flera olika typer. En av dessa typer – den rena förlagsindustri som organiserades av köpmän inom kortvaruhandlarnas, klädeshandlarnas, klädestillverkarnas och läderhandlarnas kompanier – behandlade jag som representant för väg nr 2 – från köpman till fabrikant (se s 109-114 i mina *Studier*) – och kontrasterade den samtidigt mot den rörelse, som fick sitt uttryck i uppkomsten av en klass av köpmanna-fabrikanter ur hantverkarnas egna led. Dessa köpmanna-fabrikanter rekryterades från livery-gillenas (underordnade) Yeomanry och bildade de nya Stuartkorporationerna (om vilka Unwin skrivit), som utgjorde en utmaning mot den äldre typen (s 114-118). Om denna form av underifrån organiserat förlagssystem var ett specifikt engelskt fenomen eller om det hade kontinentala paralleller, vågar jag inte med säkerhet uttala mig om. Här kan jag bara framkasta misstanken, att det allt överskuggande intresse som ägnats åt att söka efter den storkapitalistiske företagaren, möjligen kan ha gjort de kontinentala historikerna blinda för den roll som de små köpmanna-fabrikanterna och parvenyerna spelade, och att den sanna bilden av förlagssystemet kanske inte ens i Tyskland är så systematisk och välordnad, som den framställs av tyska ekonomihistoriker. Man måste åter vädja till de ”gemensamma framsteg” i studiet av dessa problem i olika länder, som professor Takahashi talar om.

Paul Sweezy: Ett genmäle

De problem som sysselsatte mig mest när jag första gången läste Dobbs bok *Studier* i kapitalismens utveckling var i korthet följande: Under den tidiga medeltiden existerade i så gott som hela Västeuropa ett feodalt system, som Dobb så väl beskriver på sidorna 37-38. Detta produktionssätt genomgick en utvecklingsprocess som kulminerade i kriser och sammanbrott, och det efterföljdes av kapitalism. Formellt ligger analogin med kapitalismens livshistoria – utveckling, allmän kris, övergång till socialism – väldigt nära. Nu hade jag emellertid en rätt god uppfattning om den primära drivkraftens natur vad gäller kapitalismen; varför den genererar en utvecklingsprocess som leder till kriser, och varför socialismen nödvändigtvis är den efterföljande samhällsformen. Men jag var inte klar över någon av dessa faktorer med avseende på feodalismen när jag började läsa Dobbs bok. Jag letade efter svaren.

Den största uppskattning jag kan visa Dobbs bok är, att jag efter läsningen av den själv var mycket klarare över dessa frågor. Detta berodde delvis på att han lyckats övertyga mig och delvis på att han stimulerade mig att gå till andra källor och på nytt tänka igenom problemen. Min ursprungliga artikel i *Science och Society* var till sin karaktär en redogörelse för de preliminära svar som jag nått fram till. (Jag tror f ö att jag borde ha klargjort detta mer direkt. Dobb formulerade naturligtvis sina problem på sitt eget sätt, och han intresserade sig till stor del för sådant som endast indirekt, om alls, har att göra med de frågor som jag sökte svar på. En del av mina kritiska anmärkningar var därför inte alls avsedda som någon egentlig kritik; de borde ha presenterats som kompletterande förslag och hypoteser.)

I sitt ”Svar” anger Dobb olika punkter där han inte är överens med mina svar, och Takahashi, om jag förstått honom rätt, avvisar dem nästan *in toto*. Men jag vet nu knappast mer om Dobbs svar (på *mina* frågor naturligtvis) än vad jag gjorde efter att ha avslutat boken, och om Takahashis svar vet jag nästan ingenting. Jag skulle därför vilja använda det tillfälle som denna replik erbjuder till att på ett nytt sätt framställa mina frågor och svar så koncist som möjligt, och i en form som kanske inbjuder till alternativa formuleringar från Dobb och Takahashi.[1]

Första frågan. Vilken var den primära drivkraften bakom den västeuropeiska feodalismens utveckling?[2]

För kapitalismens vidkommande kan vi besvara frågan säkert och otvetydigt. Den primära drivkraften är kapitalackumulationen, som är inneboende i själva den kapitalistiska tillägnelseprocessens struktur. Finns det något motsvarande i feodalismens fall?

Dobb finner en motsvarighet i feodalherrarnas växande inkomstbehov. Enligt hans uppfattning var det ”feodalismens otillräcklighet som produktionssätt tillsammans med den härskande klassens växande behov av inkomster som i första hand var orsaken till dess nedgång. Behovet av större inkomster ökade trycket på producenterna till en punkt där detta tryck bokstavligt talat blev outhärdligt.” (*Studier*, s 42) Resultatet blev ”för det mesta

[1] I det följande hänvisar jag till Dobbs bok som *Studier*, till min egen recension som ”En kritik”, till Dobbs svar som ”Ett svar” och till Takahashis artikel som ”Ett diskussionsbidrag”.

[2] Jag framhärdar att tala om västeuropeisk feodalism, eftersom vad som till sist hände i Västeuropa i grunden skilde sig från utvecklingen i andra delar av världen, där det feodala produktionssättet varit rådande. I vilken omfattning detta kan bero på variationer mellan olika feodala system, och i vilken omfattning det kan bero på ”yttre” faktorer it- naturligtvis mycket viktiga frågor. Eftersom jag emellertid inte tror mig kunna besvara dem, är det enda förnuftiga att jag begränsar mig till Västeuropa. Med denna begränsning vill jag emellertid inte ha sagt, att andra former av feodalism är underkastade andra utvecklingslagar; jag vill undvika frågan helt och hållet.

katastrofalt, eftersom detta till slut ledde till en förbrukning eller ett faktiskt försvinnande av den arbetskraft genom vilken systemet fick sin näring.” (s 43) Frågan är om feodalherrarnas växande inkomstbehov – själva *faktumet* kan inte bestridas – kan visas vara inneboende i det feodala produktionssättets struktur. Jag angav skäl för att betvivla att ett sådant samband existerar (”En kritik”, ovan s 43-45), och jag visade hur feodalherrarnas växande inkomstbehov lätt kunde förklaras som en biprodukt av handelns och stadslivets tillväxt.

Dobb har svårt att fördra min betoning av denna synpunkt. Enligt honom verkar jag uppfatta det feodala produktionssättets utveckling ”som en fråga om *antingen* inre konflikter *eller* yttre krafter. Det är en alltför förenklad eller rentav mekanisk uppfattning, som förvånar mig. Jag ser det som växelverkan mellan de två, även om tonvikten ligger på de inre motsättningarna; min uppfattning är nämligen att dessa skulle ha verkat i vilket fall som helst (om än efter en helt annan tidsskala) och att de bestämmer den specifika form och riktning, som de externa influensernas verkar i.” (”Ett svar”, ovan s 73).

Historiskt har Dobb naturligtvis helt rätt. Det var en växelverkan av inre och yttre krafter som bestämde den feodala utvecklingens förlopp, och jag avsåg aldrig att förneka detta. Men samma sak kan sägas om kapitalismens historiska utveckling, vilket dock inte hindrar oss från att söka den primära drivkraften inom systemet. Därför kan jag inte hålla med om att Dobb är berättigad att beskriva min formulering av frågan med avseende på feodalismen som ”mekanisk”. Det är en teoretisk fråga, och jag är fortfarande övertygad om att den är avgörande för hela analysen av feodalismen.

Den andra delen av det föregående citatet visar, att Dobb faktiskt intar en ståndpunkt i denna fråga, trots sin ovilja att formulera frågan eller svaret på ett klart och tydligt sätt. Och hans ståndpunkt är just den som jag tillskrev honom på grundval av boken, nämligen att feodalismen har en inre primär drivkraft. Eftersom han emellertid inte anför några nya argument för denna tes kan jag bara hålla fast vid mitt tvivel.

Så vitt jag kan se bidrar Takahashi inte mycket till klargörandet av detta problem. Hans intressanta analys av feodalismens *element* (”Ett diskussionsbidrag”, ovan s 85-88 ff) leder honom inte till att formulera systemets lagbundenheter och tendenser, och eftersom han speciellt ägnar sig åt denna fråga är inte resultatet särskilt upplysande, åtminstone inte för mig. I det feodala samhället, skriver han, ”är produktionsmedlen förenade med producenterna, och produktiviteten utvecklas (godssystemets sammanbrott och utvecklingen av ett småskaligt bondejordbruk; penningräntans uppkomst; feodalräntans tendens att falla; *crise seigneuriale*) som de omedelbara producenternas egen produktivitet; och därför kan feodalismens utvecklingslag endast verka i riktning mot böndernas befrielse och oberoende” (Ibid, ovan s107). Här behandlas den ökande produktiviteten som den avgörande faktorn, men det är verkligen inte självklart att ökande produktivitet är något karaktäristiskt för feodalismen. Det finns faktiskt en hel del historiska och samtida belägg som antyder just den motsatta hypotesen. Även här, liksom vad gäller Dobbs tes om feodalherrarnas växande inkomstbehov, tror jag att vi har att göra med inverkan från krafter som befinner sig utanför det feodala systemet.

Vad gäller hela frågan om yttre krafter tar Takahashi mig i sträng upptuktelse:

”Sweezy ser inte uppbrytningen av en given samhällsstruktur som ett resultat av dess produktivkrafters egenrörelse, utan söker istället efter en yttre kraft. Om vi antar att historisk utveckling sker på grund av yttre krafter, kvarstår emellertid frågan hur dessa krafter uppstod och varifrån de kom.” (”Ett diskussionsbidrag”, ovan s 97) Den senare punkten är naturligtvis

bindande, och jag har aldrig haft för avsikt att bestrida den. Historiska krafter, som är yttre i förhållande till ett bestämt komplex av samhälleliga förhållanden, är inre i förhållande till ett annat mer omfattande komplex av samhälleliga förhållanden. Och så förhöll det sig med den europeiska feodalismen. Handelns expansion med städernas och marknadernas åtföljande tillväxt var yttre i förhållande till det feodala produktionssättet,[3] men den var inre i förhållande till den ekonomiska enhet som Europa och Medelhavsområdet utgjorde.

En grundlig analys av den västeuropeiska feodalismen – som Dobb naturligtvis aldrig gjort anspråk på – måste analysera den i sammanhang med denna större ekonomiska enhet. Hur detta kan göras har på ett lysande sätt visats av Pirenne. Han menade, för det första, att den västeuropeiska feodalismens ursprung måste sökas i isoleringen (genom arabernas expansion på 600-talet) av denna relativt efterblivna region från den antika världens verkliga ekonomiska centra; och, för det andra, att feodalismens senare utveckling huvudsakligen präglades av återupplivningen av dessa avbrutna handelsförbindelser.[4] Betraktad på detta sätt var handelns tillväxt från slutet av 900-talet och framåt uppenbarligen inte den mystiska yttre kraft, som Takahashi felaktigt anklagar mig för att ”leta efter”. Men när uppmärksamheten strikt begränsas till feodalismen som sådan – vilket Dobb med rätta gör – förefaller det mig inte bara legitimt, utan även teoretiskt sett väsentligt att behandla handelns tillväxt som en yttre kraft.

Svaret på den första frågan förefaller mig alltså vara följande: det feodala systemet rymmer ingen inre primär drivkraft, och om det genomgår en utveckling i egentlig mening – till skillnad från svängningar och kriser som inte påverkar dess grundläggande struktur – måste drivkraften sökas utanför systemet. (Jag förmodar att detta gäller för feodala system i allmänhet och inte bara för Västeuropa, men det är ett problem som ligger utanför den pågående diskussionens räckvidd.)

Andra frågan. Varför ledde feodalismens utveckling i Västeuropa till kriser och slutligen till sammanbrott?

Efter att ha konstaterat att en yttre primär drivkraft ligger till grund för utvecklingsprocessen, måste vi naturligtvis dra slutsatsen, att svaret på denna fråga står att söka i denna yttre krafts inverkan på den feodala strukturen. Som Dobb mycket riktigt framhåller, är det fråga om en växelverkande process, och jag antar att Takahashi instämmer i detta. Här föreligger alltså ingen grundläggande meningsskiljaktighet. I detta sammanhang är min huvudkritik mot både Dobb och Takahashi, att de i sin strävan att minimera handelns betydelse som faktor i feodalismens nedgång undviker en direkt analys av den växelverkande processen. Båda tenderar t ex att behandla arbetsplikternas och produkträntans ersättande med penningränta som en ren formsak, och tappar därvid bort det faktum, att en sådan förändring bara kan äga rum i någon

[3] Jag kan inte förstå Dobbs resonemang, när han säger att städernas tillväxt ”i viss mån” var en inre feodal process (”Ett svar”, s 74). Det faktum som Dobb anför, att feodalismen ”uppmuntrade städer för att tillfredsställa sitt behov av långdistanshandel”, bevisar definitivt inte påståendet. Man måste i så fall visa, att den feodala härskande klassen tog initiativet till uppbyggnad av städer och framgångsrikt lyckades integrera dem i det feodala systemet av egendoms- och arbetsförhållanden. Detta gällde otvivelaktigt för en del städer, men mig förefaller det, som om Pirenne övertygande har visat att de viktigaste handelscentra i allmänhet uppstod på ett helt annat sätt. Men vad som framför allt visar städernas icke-feodala karaktär är den allmänna frånvaron av livegenskap.

[4] Se förutom Henri Pirennes *Economic and Social History of Medieval Europe*, London 1936, också hans *Mohammed and Charlemagne*, New York 1939; det postumt publicerade arbete, där författaren ger sin fullständigaste behandling av de sammanflätade problemen med antikens slut och feodalismens uppkomst i Västeuropa.

större omfattning på grundval av en utvecklad varuproduktion.

Mitt eget försök att behandla den växelverkande processen och dess följder redovisades i min ursprungliga artikel (”En kritik”, ovans s 47-54) Det innehåller otvivelaktigen många svagheter – t ex behandlingen av den s k ”andra livegenskapen”, som Dobb kritiserar – men jag tror, att den fortfarande har förtjänsten att vara en klar teoretisk analys. Jag skulle vilja se att andra förbättrade den.

Tredje frågan. Varför åtföljdes feodalismen av kapitalism?

Om man, som jag, håller med Dobb om att feodalismen höll på att fullständigt falla samman under perioden från 1300-talet och fram till slutet av 1500-talet, samtidigt som kapitalismen ännu bara befann sig i sin allra första början, så innebär det ett verkligt brydsamt problem. Man kan inte säga att feodalismen hade frambringat produktivkrafter, som endast kunde bevaras och vidareutvecklas under kapitalistiska förhållanden – på samma sätt som man t ex bestämt kan påstå att kapitalismen har skapat produktivkrafter, som endast kan bevaras och vidareutvecklas under socialismen. Visserligen åtföljdes feodalismens nedgång (jag skulle kanske säga ”orsakades”) av en allmän utbredning av varuproduktionen, och, som Marx upprepade gånger betonade, ”varuproduktion och utvecklad varucirkulation, handel, utgör de historiska förutsättningarna för dess /kapitalets/ uppkomst” (*Kapitalet*, I, s 127). Men de historiska förutsättningarna ger själva inte en tillräcklig förklaring. Den antika världen karaktäriserades trots allt av en högt utvecklad varuproduktion utan att någonsin frambringa kapitalism; och de tydliga ansatserna till kapitalism i Italien och i Flandern under den senare medeltiden visade sig vara för tidiga. Varför bröt då kapitalismen slutligen igenom och tog verklig fart i slutet på 1500-talet, framför allt i England?

Dobb har belyst denna fråga ur flera aspekter, även om jag är säker på att han vore den siste att påstå sig ha givit det slutgiltiga svaret. Han lägger stor vikt vid vad Marx kallade ”den verkligt revolutionära vägen” för industrikapitalistens utveckling, som enligt Dobbs tolkning avser de små männens uppstigande ur småproducenternas led. I min ursprungliga artikel kritiserade jag denna tolkning av Marx, men Dobbs svar och vidare reflektioner har lett mig till slutsatsen, att även om den inte är den enda möjliga tolkningen, så är den i vilket fall en välgrundad tolkning som kan visa sig vara fruktbar. Vad som nu verkar krävas är mycket mer empirisk forskning kring den industriella bourgeoisiens ursprung. Denna typ av forskning skulle mer än något annat bidra till att avslöja hemligheten med kapitalismens slutgiltiga uppkomst på 1500-talet.

Jag är inte alls på det klara med Takahashis ståndpunkt i denna fråga. Han kritiserar Dobb för att gå för långt då han beskriver 1400- och 1500-talen som en övergångsperiod. Antagligen menar han att feodalismen kvarlevde i huvudsak intakt intill dess den förintades genom kapitalismens uppkomst, och det finns därför inget glapp mellan feodalismens nedgång och kapitalismens uppkomst, vilket både Dobb och jag påstår. Hur det än må vara med den saken, så råder det i vart fall inget tvivel om att Takahashi delar Dobbs uppfattning om den revolutionära betydelsen av småproducenternas uppåtstigande; och jag antar att han också skulle hålla med mig om att det krävs mer empirisk forskning kring detta fenomens natur och omfattning.

En sista anmärkning i detta sammanhang. När jag uppvecklade Dobbs antagande, att 1400- och 1500-talet utgör en period som ”varken var feodal eller ännu blivit kapitalistisk” (*Studier*, s 25), föreslog jag att perioden skulle betecknas som förkapitalistisk varuproduktion. Dobb avvisar detta förslag och föredrar att betrakta samhället under denna period som feodalt ”i ett

långt framskridet stadium av upplösning” (”Ett svar”, ovan, s 75) Han skriver:

”Den grundläggande fråga, som Sweezy uppenbarligen inte lyckats ställa är denna: vilken var periodens härskande klass? . .. det /kan/ inte ha varit en kapitalistklass ... Om handels-bourgeoisien utgjorde en härskande klass, måste staten ha varit någon form av borgerlig stat. Och om det redan förhöll sig så ... vad utgjorde då den egentliga stridsfrågan i 1600-talets engelska inbördeskrig? Det kan enligt denna uppfattning inte ha varit den borgerliga revolutionen. Vi lämnas med en vag hypotes av det slag som framfördes vid en inledande diskussion av ämnet för några år sedan: att det handlade om en kamp mot ett försök till kontrarevolution, som iscensattes av kungamakten och hovet mot en redan existerande borgerlig statsmakt ... Om vi avvisar de alternativ som just nämnts, kvarstår bara uppfattningen (som jag anser vara den riktiga), att den härskande klassen fortfarande var feodal och att staten fortfarande var ett instrument för dess herravälde.” (”Ett svar”, ovan s 76 [OBS sidhänvisningen stämmer ej! – *Red*])

Jag vet att dessa frågor i flera år allvarligt har diskuterats av engelska marxister, och det är kanske förhastat av mig att överhuvudtaget uttrycka någon åsikt Låt mig därför ge mina kommentarer frågeform. Varför finns det inte en annan möjlighet, som Dobb inte nämner, nämligen att det under perioden inte bara fanns en utan flera härskande klasser, baserade på olika egendomsformer, som var invecklade i mer eller mindre kontinuerliga strider om privilegier och hegemoni?

Om vi antar denna hypotes kan vi förstå staten under denna period i enlighet med den välkända passagen hos Engels:

”Undantagsvis förekommer emellertid perioder, då de kämpande klasserna håller varandra i så nära jämnvikt, att statsmakten som skenbar förmedlare momentant erhåller en viss själv-ständighet till de båda parterna. Så den absoluta monarkin på 1600- och 1700-talen, som balanserade adel och borgerskap mot varandra.” [5]

Enligt denna tolkning var inbördeskriget *den* borgerliga revolutionen i den enkla betydelsen, att den gjorde det möjligt för kapitalistklassen att styra staten och uppnå ett definitivt övertag gentemot de andra klasserna.

[5] *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, Stockholm 1969, s 220.